

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Гендерні дослідження»

Збірник наукових праць

Випуск 1

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2015

УДК [396+572] (082)

ББК 28.7

Н 34

*Друкується за рішенням вченої ради
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 8 від 26 лютого 2015 року)*

Редакційна колегія:

Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, професор, ректор Національного університету «Острозька академія» (*головний редактор*), м. Острог;

Крالیук П. М., доктор філософських наук, професор, проректор з навчально-наукової роботи Національного університету «Острозька академія», м. Острог;

Петренко О. Б., доктор педагогічних наук, професор Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне;

Цимбал Т. В., доктор філософських наук, професор ДВНЗ «Криворізький національний університет», м. Кривий Ріг;

Абікенова А. М., кандидат філософських наук, доцент Карагандинського державного медичного університету, м. Караганда, Казахстан;

Кісь О. Р., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту народознавства НАНУ, м. Львів;

Петрушкевич М. С., кандидат філософських наук, доцент Національного університету «Острозька академія» (*відповідальний редактор*), м. Острог.

Рецензенти:

Шевчук К. С., кандидат філософських наук, доцент Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне;

Карпенко К. І., доктор філософських наук, професор Харківського національного медичного університету, м. Харків.

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Н 34
Серія «Гендерні дослідження» / укл. М. С. Петрушкевич. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 1. – 212 с.

У збірнику наукових праць представлено широке коло проблем з різних галузей науки: культурології, фольклористики, педагогіки, психології, історії, філософії, досліджень масової культури, всі вони об'єднані антропологічною проблематикою. Особливістю даного видання є його різноспрямованість, прагнення пояснити феномен гендеру використовуючи метод доповнення. Автори доводять, що антропологічна проблематика безпосередньо пов'язана із гендерними питаннями. Матеріали збірника можуть стати у нагоді усім, кому не байдужий розвиток української культури та суспільства.

УДК [396+572] (082)

ББК 28.7

*Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність інформації
та може не погоджуватися з ідеями авторів.*

© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015

© Автори статей, 2015

УДК 357.055.2

Ольга Бежук
(м. Львів)

ОЛЬГА ТА ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ: ВЗАЄМОЗУМОВЛЕНІСТЬ ФЕМІННОГО ТА МАСКУЛІННОГО

У статті розглядається подружжя Коновальців (союз «гегемонної маскулінності» та «акцентованої жіночності»), які впродовж сумісного життя проявили багатий арсенал та гнучкість гендерно-рольових поведінок, високі соціально-адаптивні здібності, зумовлені нелегкими умовами життя в еміграції.

Ключові слова: націоналізм, гендер, Ольга, Євген, Коновалець, родинне виховання, характер, відносини, сім'я.

Процес репрезентації нації за допомогою жіночих та чоловічих образів якнайповніше відображає принципи закономірності функціонування національного та гендерного дискурсів. Натомість український націоналізм як еталон панівної маскулінності завжди розглядався і розглядається лише у трактуванні чоловічих досвідів. Такий підхід до «політичної релігії» українців всього ХХ століття виключив репрезентацію інших людських досвідів, в т. ч. жіночого як суспільно-значущого. Навіть поняття «дружини українських націоналістів» у багатьох асоціюється не з жіночими іменами, а з батальйонами ОУН «Нахтігаль» і «Роланд». Така ситуація видається ще й парадоксальною, з огляду на те, що в націоналістичному дискурсі українська жінка завжди протиставляється європейці чи росіяниці свій природний альтруїзм, відданість перш за все інтересам сім'ї та нації [1, с.36]. На жаль, приватний простір очільників ОУН та їх дружин залишився поза увагою дослідників, як малоцікавий і не вартий уваги.

У запропонованій розвідці буде зроблена спроба реконструювати подружню історію Євгена та Ольги Коновалець. Зважаючи на практичну відсутність текстів з цього питання, використано мемуари та спогади сучасників, епістолярну спадщину, традиційні історичні джерела.

Як відомо, дискурс націоналізму являє собою один із найважливіших ресурсів створення ідеалу мужності. Найважливіші ціннос-

ті націоналізму – автономія, раціональність, активність, рішучість аж до готовності пролити кров корелюються з тими рисами, що належать сильному чоловікові. Провідник Організації Українських Націоналістів Євген Коновалець відповідав якраз цьому ідеалові. Настановою на все життя став принцип Песталоцці «Діяти і виконати – це головна справа», закладений з дитинства модерною матір'ю Марією Коновалець [2, с. 8]. Гіперактивність і цілеспрямованість Є. Коновальця була помітною ще в отроцькі та студентські часи. Пройшовши університетські студії, горнило визвольної війни 1917–1921 рр. та поразку визвольних змагань, молодий Коновалець вперше підніс ідею створення української збройної сили, очоливши УВО-ОУН [3, с. 267]. Велика кількість праць пересипана цитатами, що стосуються особистісної характеристики провідника: врівноважений, опанований, рішучий, повний енергії, мовчазний, без риторичних прикрас, людина справи, тобто класичне уособлення того типу «гегемонної маскулінності», що займає домінуюче становище в суспільній думці, ідеології, релігії, освіті.

З іншого боку, еталон чоловічої мужності вимагає саморуйнування ідентичності, глибоко мазохістського самозречення, вичерпання особистості, відчуження від особистого життя. Як слушно зауважує Горокс: «... чоловік, який покірний вимогам маскулінності, стає тільки наполовину людиною... Щоб стати чоловіком, як від мене очікували, я повинен зруйнувати свою найуразливішу сторону, мою чуйність, мою фемінність, мою творчість...» [4, с. 13].

Цю маловідому сторону життя полковника Коновальця розділила його дружина і кращий товариш – Ольга Федак, залишивши сучасникам зворушливий спогад «Розповідь про Євгена Коновальця». Він дає нам можливість побачити іншого провідника – фемінного, з повсякденними звичками і «уразливими» сторонами сімейного побуту та сильну і витривалу «її» – вчорашню львівську панянку, уособлення «акцентованої жіночості» [5, с. 1].

Ольга Коновалець була найчарівнішою і ніжнішою з шести доньок Степана Федака – визначного Львівського правника, адвоката і, зокрема, одного з найбагатших українців Східної Галичини. Патріархальні традиції краю, як і пануюча християнська мораль, що була завжди антифеміністичною, сприяла упослідженню ставленню до жіночої статі та застосуванню принципу вторинності у вихованні дівчат. Водночас у сім'ї Федаків не сповідувалось правило абсолютного життя «для інших» та нехтування автономних

прагнень доньок. Це зумовлювалось життєвими принципами матері – Марії Федак-Січинської, активної громадської діячки краю. Вона розуміла, що новий час диктує свої пріоритети. На зміну слабкої, бездумної та покірної ляльки приходить нова жінка – цілісна індивідуальність. Не пасивність, що не турбується власним інтелектуальним ростом, а відвага, активність, ініціатива стали настановчими у вихованні доньок С. Федака.

Ольга (принаймні на перший погляд), найменше відповідала зазначеним вимогам. Поєднання іспанського типу краси з витонченою тендітністю забезпечило їй вдачу одначки-пестунки. Замкненість і стриманість, а також часта відсутність усмішки дали підставу домашнім між собою називати її «Мручок» [6, с. 50]. Думається, що Ольга, з її вразливістю і вегетативним характером для багатьох невтаємничених асоціювалась з образом Сплячої Красуні чи Попелюшки, яка в ролі покірної дружини-домогосподарки залишиться лише як даність, ідол, об'єкт поклоніння, цілковито позбавлений активності й здатності до самоствердження. Чи побачив Євген Коновалець у Ользі Федак лише «її слабкість і непорадність, її здивовані очі, її малі безпомічні руки – все що стоїть у протилежності до важкої життєвої боротьби», чи щось більше» [7, с. 108]?

Подальше сумісне життя відкрило для всіх нову Ольгу Федаківну – дивовижної витримки жінку, з її вмінням блискавично орієнтуватися в ситуації, сміливістю, що межувала з відчайдушністю. Балансуючи між небезпекою й ризиком, у вічних переїздах між Берліном-Віднем-Парижем і Лозанною, Ольга Коновалець залишалась привітною і зразковою дружиною, класичною красунею. Під час вечірки в салоні готелю «Метрополь» у Женеві на честь Т. Г. Шевченка усім запам'яталась пані Ольга: «Коли вона увійшла в супроводі В. Панейка, то це була ціла сенсація [8, с. 705]». Орест Питляр згадує, як неодноразово українські студенти у Женеві відвідували Полковника, і завжди увічливою господинею коло нього була дружина – «гарна з виду жінка, з енергійним обличчям» [8, с. 747]. Ще один портрет: «Молода, дуже гарна Пані Коновалець, людина з високою освітою, дуже вміло надавала гармонійності цим зустрічам...» [8, с. 641].

Ольга Коновалець була не тільки зразковою дружиною, але й матір'ю. Улюбленого сина Юрія, який навчався різними мовами у чисельних школах Німеччини, Швейцарії, Італії, матір примушувала спілкуватися вдома рідною. Навчала його колядок і веснянок,

учила Шевченківських поезій, української історії. А ось що вона пише про Є. Коновальця-батька: «При таких неспокійнім житті, як наше, ...вічних поїздках, було само собою зрозуміле, що не міг він присвячувати багато часу нам. Але як тільки мав трохи вільного часу, був з нами усією душею. Юрко був для нього скарбом. Ще як Юрко маленьким був і не раз по ночах плакав, мій чоловік носив його на руках, доки він не успокоївся. Як Юрко малим хлопцем просив його, щоб бавився з ним, так «таточко» дійсно вмів бавитися з ним, як дитина. Коли Юрко хотів конче в якусь неділю іти на футбольні змагання, то таточко ішов з ним, хоч сам футболом зовсім не цікавився. Усе старався улегшити нам життя» [5, с. 2].

Дружина Є. Коновальця була надзвичайно уважною в побуті, завжди дбала про відпочинок чоловіка після виснажливого дня, ініціювала сімейні подорожі: «Він мав сильний організм і рідко хворів, їздив усе дуже радо, бо цей вічний рух підходив до його вдачі. Але головне, що під час подорожів стрічався з людьми, з якими зжився, з якими в'язала його спільна праця, спільна мета, ідея і їхнє товариство все любив. Підходив до всіх з великим довір'ям, виrozumінням, старався знайти у кожного якусь добру прикмету. Це велике довір'я, на жаль, не раз використовували» [5, с. 2].

Без перебільшення можна стверджувати, що і для справи ОУН дружина Коновальця зробила немало. Не втручалась в організаційні моменти, натомість створювала атмосферу вкрай необхідну для ефективного вирішення важливих питань функціонування ОУН. Коли терміново для нових в'їздних віз в австрійському консульстві потрібно було заплатити 5 тис. корон, Є. Коновалець наказує зв'язатись з дружиною. Справу грошей того ж таки дня вирішили позитивно: «Пані Полковникова переслала телеграфічно, навіть не питаючись про якісь забезпечення» [8, с. 718].

У той час, коли на ОУН надходили значні кошти, сама сім'я жила дуже скромно й ощадно, нерідко займаючи гроші у знайомих [8, с. 724]. Відомо, що перебуваючи у Варамбе (Швейцарія), Полковник для самозахисту не мав при собі навіть поганенького револьвера, ані собаки на подвір'ї. Гнаний усіма європейськими урядами, виснажений, але не зневірений Є. Коновалець високо цінував затишок, створений на тимчасових помешканнях «милим Мручком», і сам при цьому був надзвичайно уважним. Зі спогаду О. Коновалець: «На останнім нашім помешканні в Женеві був садок, і в нім багато квітів. Мій чоловік, коли ходив ранком по ньому

і бачив розцвілі рожі, зривав їх і сам укладав у маленькі вази або клав їх на столі в їдальні. Знав, що робить мені тим велику приємність» [5, с. 2]. А «пані Полковникова» завжди з нетерпінням чекаючи чоловіка, організовувала чаювання з самоваром, де збирались найближчі, знімкувала рідних за посадкою дерев, підтримувала теплими словами у коротеньких листівках. Знала усі уподобання коханого чоловіка: «На обід їв мало, скоро, нервово, алькоголю не пив майже ніколи, як ми були самі, тільки в товаристві. Дуже любив овочі, особливо яблука. Звик до них з молодечих літ, бо батьки в Зашкові мали гарний овочевий сад. Часто їв одне-два яблука ранком перед проходом. По обіді відпочивав коротко, читав... Часто вечорами читав досить довго. Його улюблена лектура – це були історичні твори, мемуари, біографії визначних людей. Деякі книжки ми читали рівночасно і ділилися думками і враженнями. До кіна і театру ми ходили дуже рідко. Музику любив, але не мав часу займатися нею. З відомих опер найбільше любив «Богему» Пуччіні» [5, с. 2].

Вона завжди намагалась бути сильною коло нього, бути достойною його імені. У дні розлуки і чекання не опускала рук, а зайнялась написанням тез про видання Михайла Драгоманова у Женевський період. Таким чином, здобула атестат бібліотекаря, що в подальшому дало право на працю за кордоном.

Коли восени 1935 року федеративний уряд Швейцарії скасовує дозвіл на проживання у Женеві, Є. Коновалець емігрує у Литву і по мірі можливості провідує рідних. Згодом О. Коновалець згадувала: «Наше життя це був вічний рух, зміни, неспокій. Вічний приїзд і виїзд. Ті приїзди все були радісні, але які сумні від'їзди! І цей останній. Цілими роками переслідував мене дивний неспокій, якесь дивне, страшне передчуття... Мої останні слова були: «Вважай на себе!...» [5, с. 2].

Після трагічної загибелі провідника ОУН у травні 1938 р., дружина та син Є. Коновальця оселились у Римі на Лянготевере Фляміно № 74. Ольга до останнього працювала у бібліотеці Йосипа Сліпого, пережила на 20 років улюбленого сина. Її кредом була терпеливість – *pazienza*. Ніколи не усміхалась, але ніхто не бачив її сліз. Тому не поїхала нікуди з Риму, де були кімнати чоловіка і сина – ціле її трагічне життя, самотньої, сумної людини, яку час від часу згадував світ як достойну дружину Полковника Коновальця [6, с. 52].

Отже, дискурс українського націоналізму на сьогодні є неповним, якщо в ньому не визнається значимість повсякденного досвіду, того макрорівня, що відтворюється щодня. Адже аналогія з сім'єю – це елемент, який визначає концепти і символи, ієрархію цінностей націоналізму. Особливими в цьому контексті є образи, що персоніфікують приватну сторону життя тому, що така «мужність» чи така «жіночність» корисні й показові для нації.

Література:

1. Рябов О. Россия-матушка. Национализм, гендер и война в России XX века / О. Рябов. – Stuttgart, 2007. – 271 с.
2. Сватко Я. Євген Коновалець – творець ОУН / Я. Сватко. – Львів, 2006. – 64 с.
3. Ковальчук М. На чолі січових стрільців: військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. / М. Ковальчук. – К., 2010. – 288 с.
4. Нейджел Дж. Маскулінність та націоналізм: гендер та сексуальність у творенні націй / Дж. Нейджел // І. – 2003. – № 27. – С. 13.
5. Розповіді про Євгена Коновальця (Зі спогаду дружини О. Коновальця) // Матеріали історико-меморіального музею полковника Є. Коновальця у Зашкові. – 2 арк.
6. Кузьмович О. Про це і те / О. Кузьмович. – Нью-Йорк, 2000. – 287 с.
7. Рудницька М. Новий тип жінки / М. Рудницька. Статті. Листи. Документи. – Львів, 1998. – 844 с.
8. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – 1019 с.
9. Найближча родина Євгена Коновальця // Свобода. – 1983. – Ч. 96. 24 травня. – С. 3.

Бежук О. М. Ольга и Евгений Коновалец: взаимообусловленность феминного и маскулинного

Рассматриваются супруги Коновалец (союз «гегемонной маскулинности» и «акцентированной женственности»), которые в совместной жизни проявили богатый арсенал и гибкость гендерно-ролевых поведений, высокие социально-адаптационные способности, обусловленные нелегкими условиями жизни в эмиграции.

Ключевые слова: *национализм, гендер, Ольга, Евгений Коновалец, семейное воспитание, характер, отношения, семья.*

Bezhuk O. M. Olha and Yevhen Konovalets: interdependence of femininity and masculinity

The annotation presents the Konovalets married couple (the alliance of hegemonic masculinity and accented femininity), who

displayed a large arsenal and flexibility of gender and role behavior in their common life as well as high social and adaptive skills stipulated by difficult life conditions in the emigration. The articles first represents the memoirs of Konovalets' wife Olha reconstructing the image of Yevhen Konovalets as a friend, husband, and father, which is particularly important for a gender discourse in nationalism – the daily experience of the individual and the hierarchy of values.

Keywords: nationalism, gender, Olha, Yevhen Konovalets, family education, character, relationships, family.

УДК 133.2:7.038.6

Татьяна Власова
(г. Днепрпетровск)

КРИЗИС ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В НАРРАТИВАХ И ДИСКУРСАХ ПОСТМОДЕРНА

Взаимодействие «Я» с различными проектами личности базируется на нормах особого интерпретативного «репертуара». Рефлексивное «Я» («Self») определяется как процесс, в котором гендерная идентичность конструируется посредством рефлексивного порядка «сэлф»-нарративов.

Ключевые слова: идентичность, гендер, «сэлф», нарратив, перформативность, цитация, репрезентация, «gaga» – феминизм.

Драматические изменения в мировой культуре, политике, экономике за последние десятилетия не могли не затронуть смысловую структуру личности – как женщины, так и мужчины. Исследователи отмечают: последнее вызвано тем, что сложные трансформации социальной реальности уже не поддаются объяснению с помощью традиционных бинарных оппозиций «культура – природа», «публичное – частное», «рациональное – эмоциональное», «мужчина – женщина» [1]. Стремясь показать, как гендерная идентичность «работает» в повседневных социальных условиях нашего времени, многие ученые руководствуются методологией социального конструирования гендера (Р. Коннел, И. Гофман, Р. Хоф, К. Уэст, М. Киммел и др.). Объяснение, как правило, состоит в том, что эссенциалистский подход к «природе» женщины потерял свою продуктивность в силу определенного изменения традиционных половых ролей, низвержения монументализма «Вечной женственности» [5]. Некоторые ученые-феминисты обращаются к разработке методологических приемов «относительного эссенциализма», согласно которому «сущность» женщины является не константой, а отношением к исторической социально конструируемой категории [10]. Многие исследователи гендера, не отказываясь от эссенциально фемининного как области, подавляемой мужским доминированием, акцентируют внимание на том, что в методологии

эссенциализма можно найти методы и ценности для построения общества гендерного равенства. Знаменитая феминистка с марксистским уклоном Г. Спивак, оспаривая эссенциализм с позиций деконструктивизма, утверждает, что «женщина», как и любой другой термин, может обрести свое значение только в сложной серии дифференциаций, главное в которой – «мужчина» [9].

Проблема гендерной идентичности, уходящая корнями во французскую феминистскую теорию Э. Сиксу, М. Виттиг, Л. Иригарэ, Ю. Кристевой, стала, как известно, предметом исследования в классическом труде феминистского канона «Гендерном беспокойстве» Дж. Батлер. Один из главных вопросов, поставленных в этой книге, звучит следующим образом: «Что можно подразумевать под идентичностью и какие основания имеет презумпция, что идентичности самоидентичны и продолжают существовать в течение времени, будучи неизменными, унифицированными и внутренне связными?» Признавая то, что проблема характеристик идентичности почти всегда базируется на вопросе о том, какая характерная черта личности утверждает непрерывность или самоидентичность индивида в течение времени, Дж. Батлер задает следующий вопрос: «В какой степени «идентичность» – скорее нормативный идеал, чем дескриптивная черта опыта? Каким образом регуляторные практики, управляющие гендером, также управляют культурально интеллигибельными понятиями идентичности?» [3, с. 22–23]. Один из выводов Дж. Батлер состоит в том, что понятие, которое могло бы быть «правдой секса» (М. Фуко), производится посредством регуляторных практик, производящих «связные» идентичности через матрицу «связных» гендерных норм. Поскольку культурная матрица требует, чтобы определенные виды идентичностей не существовали, Батлер утверждает, что имеет место некий кризис гендера, одна из причин которого состоит в том, что нормативная сексуальность подкрепляет нормативный пол. Исследовательница доказывает: в унаследованном дискурсе метафизики гендер оказывается перформативным, т. е. в определенном смысле гендер всегда «созидание»: «Нет гендерной идентичности за выражениями гендера, идентичность перформативно конституируется теми самыми «выражениями», которые, как уже говорилось, являются ее результатами» [3, с. 33].

Различие между тем, что природно и что искусственно («культурально»), отражено также в трактовке социальных идентичностей

и ролей, ассоциируемых с ними. Р. Гудинаф полагает, что идентичность – это аспект социального в противопоставлении личному – «Эго». В этой перспективе социальная структура состоит из акторов, которые ведут себя в соответствии с различными социальными идентичностями. Последнее приводит, как указывает И. Копытофф, к дальнейшей разработке понятия социальной идентичности, разработке отличий экзистенциальной социальной идентичности и идентичности, основанной на определенной роли [7]. Следовательно, некоторые социальные идентичности в культуре определены в зависимости от того, чем люди являются в фундаментальном смысле (отец, мать, священник), что отлично от тех идентичностей, которые базируются на ролях (врач, учитель, судья).

Таким образом, в западной культуре некоторые роли имманентны экзистенциальной идентичности отца или матери; в идентичностях, основанных на ролях, каузальные взаимоотношения обратны: индивиды являются тем-то и тем-то, потому что они делают то-то и то-то. Следовательно, идентичность условна, она исчезает, когда меняется роль; как пишет Копытофф, идентичность – это ярлык роли. Добавим, что кризис гендерной идентичности на постсоветском пространстве ярко продемонстрировал: роли и характерные черты, которые определены как имманентные экзистенциальной идентичности, остаются относительно неизменными и с большим трудом поддаются социальному пересмотру. Люди (мужчины и женщины), как правило, не приветствуют изгнание из экзистенциальной идентичности устойчивых имманентных черт, также сопротивляясь и добавлению новых.

В то же время Д. Гилмор, рассматривая культуральные концепты маскулинности, пишет, что в отличие от женственности истинная мужественность не есть простая анатомическая принадлежность к полу, то есть она есть не естественное условие, наступающее автоматически по мере биологического созревания, а некое неустойчивое или искусственно созданное состояние. Хотя женщины в любом обществе оцениваются по довольно жестким стандартам, замечает Д. Гилмор, редко статус женщины подвергается оценке как целое. Женщины с недостатком нормативных женских качеств или с наличием девиантных черт могут быть названы неженственными, но редко весь комплекс их прав на женскую идентичность подвергается сомнению в столь драматичной и публичной форме, как у мужчин. При этом исследователь под-

черкивает, что, возможно, разницу между мужчинами и женщинами не следует преувеличивать, поскольку женственность также достигается женщинами, что ищут социального одобрения. Но как социальный образ женственность предполагает украшение тела, сексуальную соблазнительность и другие внешние по форме виды поведения, которые скорее подчеркивают, чем создают неотъемлемые качества атрибутов пола [8, с. 19–20]. Таким образом, по Гилмору, женственность чаще представляются как биологическое качество, которое подчеркивается и усиливается с помощью средств культуры.

Таким образом, одна из ключевых проблем, которую ставят сегодня исследователи гендера, звучит следующим образом: принимая как должное тот факт, что большинство обществ разделяет идею о том, что «быть женщиной» – это экзистенциальная идентичность с набором имманентных черт, мы должны задать вопрос: сколько таких имманентных черт существует и какие они, или (что проще) согласиться с тем, что проблема женских ролей не в том, признает ли общество женщин в качестве отличных от мужчин (что, несомненно, так), но в том, как общество организует все «иное» вокруг этих различий.

Следовательно, интерпретация частной репрезентации гендера должна основываться на том, является ли гендер (сам по себе) тем, что репрезентируется в общем смысле, или же некоторые особые аспекты гендерных отношений анализируются в специфическом ракурсе. В последнем случае, полагает Э. Шлегель, женщины и мужчины могут репрезентировать самих себя, но могут также обозначать другие принципиальные вещи, становясь «масштабно» метафорами социальных отношений. То, как индивид интерпретирует ту или иную особую репрезентацию гендера, зависит от понимания того, как эта репрезентация, выражение отношения или веры, мифические образы и т. д. соотносятся со сложной схемой отношений в «социальной вселенной двух полов» [8].

Здесь необходимо вновь обратиться к Дж. Батлер, к ее понятиям перформативности и цитации. Поскольку первая идея достаточно хорошо известна, представляется уместным остановиться на второй – «citation», которую Дж. Батлер вводит для объяснения того, как перформанс извлекает свою силу из дискурса посредством повтора «авторитетных значений». Ученые, работающие в теоретическом поле дискурсивности, показывают связь «Я» («Self») как

рефлексивного проекта с другими индивидами, взаимосвязь разных индивидуальностей: акторов и «актеров». Ученые полагают, что эта взаимосвязь построена на нормах, которые представляют собой особые интерпретативные «репертуары». Э. Гидденс, например, определяет рефлексивное «Self» как «процесс, в котором «Self»-идентичность конструируется рефлексивным порядком «Self»-нарративов. Этот процесс, по мнению Л. Дейтс, артикулируется в интерпретативных репертуарах, в которых «нормальность», выбор и достоверность (аутентичность) являются тремя главными суждениями [4, с. 227].

Поскольку человек есть «животное, рассказывающее истории», быть человеком означает иметь «историю» и рассказывать ее. Наиболее фундаментальная внутренняя культуральная «история», взаимодействующая со всеми другими культуральными нарративами, – это нарратив гендера. Бытующие в каждой культуре убеждения о биологической обусловленности являются, как пишут ученые, глубинной частью повествовательной «истины», принадлежащей этой культуре [2, с. 419].

Исследователи называют одиннадцать главных стереотипов фемининности в репрезентации писателей и критиков-мужчин: бесформенность, пассивность, нестабильность, ограниченность, набожность, материальность, духовность, иррациональность, податливость и, наконец, «две неисправимые фигуры»: Ведьма и Сварливая женщина. В ходе тонкого анализа произведений женщин-писательниц исследователи гендера убедительно демонстрируют, во-первых, то, что концепты маскулинности и фемининности являются социальными конструктами, которые не относятся к реальной «сути» мира, и, во-вторых, что фемининные стереотипы, которые описываются, неизбежно деконструируют самих себя. В «практических» иллюстрациях тех произведений, которые ученые-феминисты анализируют, они убедительно показывают, как стереотипная женщина может быть одновременно идеальной и ужасной, инклюзивной и эксклюзивной.

Безусловно, очень важно то, каким образом гендерная принадлежность входит в нарратив «Self» и определяет его. В качестве литературного нарратива, содержащего множество гендерных нарративов, возьмем, к примеру, «постсовременный» роман известного американского писателя Джона Ирвинга «В одном лице» («In One Person»). История главного героя Билли, бисексуальность ко-

торого автор прослеживает с отрочества, разворачивается на фоне двух театров – городского и школьного. Репертуар и первого, и второго включает, в основном, те пьесы Шекспира, где гендерная амбивалентность всегда – эксплицитно или имплицитно – выражена. В первом театре один из ведущих актеров – дедушка главного героя – исполняет с неизменным успехом женские роли; во втором случае – это театр мужской школы – женские роли исполняют, как правило, мальчики. Например, нарратив «Двенадцатой ночи», выбранной, безусловно, не случайно (сама пьеса не раз запрещалась в Англии к постановке), входит в сюжетную ткань нарратива романа. Главный герой исполняет роль Себастьяна, брата-близнеца Виолы, очень похожей на своего брата; именно поэтому окружающие принимают Себастьяна за Виолу, которая тем не менее на протяжении действия пьесы называет себя Чезарио; таким образом Виола – дважды трансвестит. В «Буре» Шекспира Билли играет роль Ариэля – «воздушного духа», гендер которого полиморфен и заключается не в «природе», но в «одежде» («*habiliment*») [6, с. 91].

Страсть героев к «переодеванию» – также нарратив романа. Мама главного героя «подыгрывает» будущему отцу Билли в его «примеривании» женской одежды; его дедушка демонстрирует гендерный маскарад вплоть до своих последних дней; самый мужественный персонаж, которого боится и обожает вся школа, образец маскулинности Киттридж оказывается трансвеститом, ставшим затем откровенным геем, и т. д. Бесспорно, главный нарратив «В одном лице» – романа о любви и воспитании – это нарратив гендерной/сексуальной идентичности, включающий в себя все ключевые дискурсы сексуальности второй половины XX в., в том числе и дискурс перформативности.

Исследователи гендера и сегодня, спустя два десятилетия после выхода в свет «Гендерного беспокойства», проблематизируя гендер как эссенциалистскую категорию, соглашаясь с идеями Батлер или оспаривая их, как правило, не опровергают главный тезис Дж. Батлер о том, насколько проблематично и перформативно может быть утверждение универсальности, «вызывающей в воображении реальность, которая не существует, и предлагающей схождение в одной точке культурных горизонтов, которые еще даже не встретились» [3, с. 17].

Главная метафора Батлер – «*drag*» – переодевание мужчины в женскую одежду, которая всегда присутствовала в «высоком» ис-

кусстве, сегодня органично вошла в дискурсы массовой литературы. И здесь один из самых ярких примеров последнего десятилетия – «Леди Гага» с ее программным заявлением «Я не реальна, я – театр» («I am not real, I am theatre»). В сентябре 2011 года на церемонии награждения MTV Леди Гага появилась в мужском наряде трансвестита. Она, оставаясь в этом образе в течение всей церемонии, произнесла длинный монолог от лица «друга» («boy-friend») Гага, флиртовала с Бритни Спирс и т.д., одних удивляя своими чудачествами, других восхищая [11, с. 9]. Леди Гага и то, что исследователи называют сегодня «gaga feminism», безусловно не возникло ниоткуда: стоит вспомнить хотя бы таких ее предшественниц, как Йоко Оно и Грейс Джоунс, но именно Леди Гага предлагает сегодня новые формулировки гендерной политики для нового поколения начала XXI века, именно Леди Гага является сегодня символом нового феминизма. Сравнивая Леди Гагу с Энди Уорхолом, критики утверждают, что она репрезентирует «канал трансляции» новых отношений между культурой, визуальностью, рыночностью и «квир»-ностью; «message» Гага позволяет ей быть средством «исполнения» особых тел, гендеров, желаний, коммуникативных потоков и каналов. Последнее является еще одним свидетельством актуальности и востребованности самой проблемы гендерной идентичности, бесспорно, очень сложной, поскольку гендерная референция затрагивает не только социальную категорию, но и прочувственное осознание своего «Я», культурно обусловленную и сконструированную субъектную идентичность человека – мужчины и женщины.

Литература:

1. Оукин С. М. Гендер: публичное и приватное / С. М. Оукин // Гендерная реконструкция политических систем. – СПб. : Алетейя, 2004. – С. 920-945.
2. Уилер Г. Гештальттерапия постмодерна: за пределами индивидуализма / Г. Уилер. – М. : Смысл, 2011. – 464 с.
3. Butler J. Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity / J. Butler. – New York and London : Routledge, 1999. – 221 p.
4. Daits L. Multy-Girl Culture: An Ethnography of Doing Identity / L. Daits. – Amsterdam University Press, 2008. – 298 p.
5. Friedan B. The Feminine Mystique / B. Friedan. – New York and London : Norton and Company, 2001. – 592 p.
6. Irving J. In One Person / J. Irving. – London : Beach Swan, 2012. – 621 p.

7. Kopytoff J. Women's Roles and Existential Identities / J. Kopytoff // Beyond the Second Sex. New directions in the anthropology of gender. – Eds. P. R. Sanday, R. G. Goodenough. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990. – P. 79–86.
8. Schlegel A. Gender Meanings: General and Specific / A. Schlegel // Beyond the Second Sex. New directions in the anthropology of gender. – Eds. P. R. Sanday, R. G. Goodenough. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990. – P. 21–42.
9. Spivak G. Ch. Scattered Speculations on the Question of Value / G. Spivak // In Other Worlds. Essays in Cultural Politics. – New York and London: Routledge, 1998. – P. 154–175.
10. Zack N. Inclusive Feminism. A Third Theory of Women's Commonality / N. Zack. – Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 2005. – 191 p.
11. Halberstam J. I. Gaga Feminism. Sex, Gender, and the End of Normal / J. I. Halberstam. – Boston: Beacon Press, 2012. – 157 p.
12. Гилмор Д. Становление мужественности: культурные концепты маскулинности / Д. Гилмор. – М.: РОССПЭН, 2005. – 264 с.

Власова Т. І. Криза гендерної ідентичності в наративах та дискурсах постмодерну

Взаємодія «Я» з різними проектами особистості ґрунтується на нормах особливого інтерпретативного «репертуару». Рефлексивне «Я» («Self») визначається як процес, у якому гендерна ідентичність конструюється через рефлексивний порядок «селф»-наративів.

Ключові слова: ідентичність, гендер, «селф», наратив, перфомативність, цитація, репрезентація, «gaga» – фемінізм.

Vlasova T. I. The crisis of gender identity in the arratives and discourses of postmodernism.

The dramatic changes in the world's culture, politics, and economy have had an essential impact on the deep structures of an individual's «Self», whatever gender it might be.

The interconnection of «Self» with other individuals' projects is based on the norms of special interpretative «repertoire». The reflexive «Self» is defined as a process in which gender identity is being constructed by means of the reflexive order of «Self»-narratives.

A person – man or woman – is said to be «an animal telling stories», so to be human means to possess «a history» and to tell it. The most fundamental internal cultural «history», interacting with all the other cultural narratives, is a narrative of gender. Of great importance is the way in which gender enters the narrative

of «Self» and determines it. As an example of the narrative including many gender histories the novel «In One Person» by J. Irving is analysed. The novel about love and social education, «In One Person» is a narrative of gender/sexual identity including all the key discourses of sexuality in the end of the XXth century. One of the most vivid examples at the beginning of the new millennium is Lady Gaga, a symbol for a new kind of feminism, the cultural practices for a new generation. Researchers stress that Lady Gaga as both a media product and a media manipulator has become the vehicle for innovative deployments of femininity representing it by pop performances characterized by their excess, their loss of control and a «maverick» sense of bodily identity. The latter is one more evidence of the importance of the very problem of gender identity: gender references interfere not only with social categories but also with the deep-conscious «I», culturally constructed «Self» of an individual – both man and woman.

Key words: identity, gender, self, narrative, performance, citation, representation, gaga feminism.

УДК 141.3

Ольга Власова, Юлия Макешина
(г. Днепропетровск)

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СУЩНОСТИ МАТЕРИ В ТЕОРИИ АРХЕТИПОВ К.-Г. ЮНГА

Исследуя культ Великой Матери, Юнг особо отмечает переплетение в нем нескончаемых архетипических структур. Женщина – «естественный» символ жизни – репрезентирована также в мифопоэтической традиции в образе Смерти. Описывая архетип «двойной матери», Юнг связывает его с архетипом «двойного происхождения», лежащего, по Юнгу, в основе всех мистерий Возрождения, включая христианство.

Ключевые слова: архетипы, Великая Мать, дихотомии, мифы, символы, «двойное происхождение», жизнь, смерть.

История взаимоотношений феминизма и психоанализа, как отмечают ученые, достаточно неоднозначна. С одной стороны, в плане методологии феминистские исследования во многом опираются на фрейдизм, с другой стороны, исходные идеологические установки психоаналитической концепции были подвергнуты решительной критике со стороны феминистских психоаналитиков [1, с. 67]. В методологическом плане теория психоанализа (Фрейд, Юнг, Лакан, Кристева, Хорни и др.) была и остается востребованной как для философов-феминистов, так и для исследователей гендера, поскольку и для первых, и для вторых вопрос общей методологии был и остается весьма дискуссионным.

Исторически так сложилось, что проникновение психоаналитических идей в Россию в 20-х годах XX в. было прервано почти до конца XX столетия, и то, что украинские и российские исследователи наших дней вводят в контекст истории и теории феминизма понятия и идеи, которые в свое время были намечены Фрейдом, можно было бы (перефразируя Ж. Лакана) выразить следующим образом: не «назад к Фрейду», а «вперед с Фрейдом», что, как полагают ученые, более адекватно отражает внутреннюю потребность психоанализа на современном этапе развития феминизма и теории гендера.

В первой половине XX в. теория психоанализа представлялась изобретением гения одного человека – З. Фрейда. Если А. Н. Уайтхед утверждал, что вся западная философия – это серия ссылок и сносок на Платона, то присутствие Фрейда настолько влияло на первых психоаналитиков, что все свои работы они начинали с заверений преданности и перечисления всех заслуг Фрейда. Психоаналитики высочайшего ранга – Юнг, Адлер, Рэнк – были исключены из главного направления фрейдизма, поскольку их идеи расходились в значительной степени с установленной Фрейдом доктриной. С конца 30-х годов, после смерти Фрейда, психоаналитическая теория без давления бесспорного авторитета Фрейда стала развиваться в более естественном и свободном русле; там, где была одна традиция, появилось множество школ, среди них была школа К. Г. Юнга.

Как известно, в понимании психологических процессов лежит концепция подсознания, которая предстает у Юнга не просто «почетным местом для подавления желаний» (как у Фрейда), а целым миром – таким же живым и реальным, как сознание индивида, мир его/её рассудка, и даже безгранично шире и богаче последнего. Языком подсознания являются символы, а средством общения – сновидения [2, с. 8].

Мария-Луиза фон Франц, соратница Юнга, пишет, что все религиозные системы мира содержат символы, олицетворяющие процесс индивидуации. Самость проецируется на «второго Адама-Христа»: на Востоке соответствующими фигурами являются Кришна и Будда. У подлинно верующих людей психорегуляция находится под воздействием религиозных символов. В проявлениях подсознания, – продолжает доктор фон Франц, – обнаруженных в современной христианской культуре, Юнг не раз замечал действие подсознательного стремления добавить нашу триипостасную формулу верховного богатства четвертым элементом, воплощающим, судя по всему, женское, темное и даже злое начало [2, с. 222].

В привязке к культу Великой Матери (символом которой является и вечнозеленое дерево, как пишет Юнг, отсюда – рождественская елка), Юнг утверждает: чем глубже мы изучаем происхождение «коллективных» образов, тем больше мы наталкиваемся на переплетение нескончаемых архетипических структур [2, с. 78].

Символы, как указывает Юнг, бывают «естественные» и привнесенные культурой. Первые представляют собой бесчисленные вариации основных архетипических образов. С другой стороны, симво-

лы культуры обычно используются для выражения «вечных истин». Пройдя через множество превращений, они стали коллективными образами, принятыми цивилизацией [2, с. 91]. Как уже отмечалось, женщина олицетворяет собой материю, материя (мать) – жизнь. Но важно также, что тема Смерти зачастую предстает в образе прекрасной женщины-невесты или уродливой старухи (очень интересный пример – керченские терракотовые статуи беременных старух очевидно, беременных смертью (Эрмитаж)). Символы и прекрасной женщины, и уродливой старухи, по сути, являются двумя сторонами одной и той же идеи, и являются настолько универсальными, что выходят за рамки европейской литературы и культуры.

С одной стороны, образ женщины-колдуньи с распущенными волосами встречается еще в наскальной живописи, а с другой – данная тема может найти свое воплощение и в современном сознании, настроенном на неомифологическую волну.

Образ женщины-смерти, реализуемый на протяжении веков и культур в разнообразных мифологических, фольклорных и литературных персонажах, представляет собой, безусловно, архетип, описанный Юнгом под именем Анимы, интерпретируемый современными исследователями как мужской локус бессознательного, соединяющий эротическое желание с опытом нуминозного, то есть божественного и дьявольского одновременно [3, с. 31].

Как отмечал сам Юнг, живущий на земле человек с самого начала своего существования находится в борьбе с собственной душой и ее демонизмом. Но слишком просто было бы отнести Аниму однозначно к миру мрака. Анима может предстать и как ангел света, ведущий к высшему смыслу. Действительно, если Анима, как пишет Юнг, может одновременно репрезентироваться и как воплощение мрака, и как «ангел света», то персонифицированная в мифопоэтической традиции смерть также может предстать в двух обликах – и как прекрасная женщина, и как уродливая старуха, олицетворяя собой классическую пару Эрос и Танатос. Исследователи приводят многочисленные примеры «одновременного сосуществования» женских образов, необычайно характерных для западноевропейской традиции. Например, кельтские горельефы, изображающие жуткого вида женщин, демонстрирующих свои гениталии. Как пишет Э. Росс, данная фигура имеет двойной смысл: плодородие, которое символизируют гениталии, и смерть, которую олицетворяет гипертрофированная голова [3, с. 36].

Ученые отмечают поразительную универсальность данных изображений и их распространенность как в пространстве (от Ирландии до Непала), так и во времени (от Бронзового века до XVII–XVIII веков). Следует заметить, что ещё в Вавилоне маги, которые считались мудрейшими из людей, умеющими посредством сверхъестественных способностей преобразовывать друг в друга вещи и события видимого мира, находились под особым покровительством женской ипостаси божества – Великой Матери Мира.

Критики пишут, что архетипы «Мать» и «Великая Мать», будучи, несомненно, кросс-референтными, отнюдь не означают одно и то же. Ученые предлагают различать в качестве концептов архетип Великой Матери, используемый в юнгианской философии; общую идею Матери-богини, используемой в мифографии; и римскую богиню *Magna Mater*. При этом отмечается, что термин «Великая Мать» вошел в общий тезаурус во многом благодаря книге Эрика Ньюмана, опубликованной в 1955 г. под аналогичным названием. Анализируя богатейший дескриптивный материал от наскальных рисунков палеолита до скульптур модерна, Э. Ньюман показывает репрезентацию фемининного в качестве богини, монстра, врага, столпа, дерева, луны, солнца, сосуда и множества животных образов: от змеи до птицы. Рассматривая это множество и статичных, и изменяющихся образов, Ньюман анализирует универсальный опыт «Материнского» как двойной источник: и жизни, и страха – диалектических отношений растущего сознания, символизируемого ребенком, и неизвестного, символизируемого Великой Матерью [4].

Исследователи подчеркивают: архетип Матери тесно связан с той частью психики человека, которая по-прежнему остается во власти природы [5]. Цитируя Г. Гордона, авторитетный современный ученый юнгианской школы М. Вудман пишет, что наша вселенная трехмерна: мы имеем рационально познаваемую вселенную, чувственную вселенную, а между ними – вселенную, для которой в нашем языке трудно найти подходящее понятие. Используя слово «воображаемая», мы имеем в виду все то, что может воспринимать Воображение, в котором столько же реальности и правды, как и в идее, воспринимаемой интеллектуально [5, с. 16].

Юнг пишет также об архетипе «двойной матери», который обнаруживается во множестве вариантов в мифологии и искусстве, иллюстрируя свою мысль картиной Леонардо да Винчи «Св. Анна с Пресвятой Девой Марией и младенцем Христом». З. Фрейд рас-

смастривал эту картину исходя из того факта, что сам Леонардо имел двух матерей. С данным архетипом Юнг связывает архетип «двойного происхождения»: происхождения от земных и божественных родителей (например, Геракл, получивший бессмертие с молоком Геры). Именно эта идея, полагает Юнг, лежит в основе всех мистерий возрождения, включая и христианскую. Сам Христос – дважды рожденный: крещением в Иордане он был возрожден духовно. Поэтому в католической литургии купель называется «*uterus ecclesiae*» (буквально «утроба, матка церкви, хотя обычно переводят и говорят «лоно церкви»). Кроме того, согласно раннехристианской гностической традиции, дух, который предстал в виде голубя, толковался как «*Sophia-Sapientia*» – Мудрость и Богоматерь. Юнг пишет, что вследствие этого мотива двойного рождения с детьми поступают так: вместо того, чтобы позволить добрым или злым феям магически «усыновлять»/«удочерять» их своими благословениями или проклятиями, их поручают крестному отцу и крестной матери [6, с. 72–73]. Идея «второго рождения» является также инфантильной фантазией множества детей, верящих в то, что их законные родители – вовсе не настоящие, а приемные. Юнг утверждает, что повсеместная встречаемость мотива двойного рождения вместе с фантазией о двух матерях отвечает общечеловеческой потребности, которая и отражается в этих мотивах. Символ коршуна, изображенного на картине Леонардо да Винчи, который также обсуждался Фрейдом, по Юнгу, указывает на книгу «*Hieroglyphica*», где пишется, что коршуны бывают только самками и символизируют мать. Они зачинают от ветра («*рнешта*»); это греческое слово имеет второе значение – дух. Подобный факт, отмечает Юнг, несомненно, указывает на Марию, которая, будучи Девой, зачала от «*пневмы*», как коршун. К тому же коршун символизирует еще и Афины, появившуюся прямо из головы Зевса. Как известно, Афина тоже была девственницей и знала только духовное материнство [6, с. 74].

Следует отметить, что в католицизме в середине XIX века оформился особый догмат о непорочном зачатии самой Девы Марии в браке её родителей Иоакима и Анны, кроме «девственного зачатия» Ею Иисуса Христа, что является общехристианской догмой. Её полная изъятость из общечеловеческой наследственной греховности делает её как бы невинной Евой, пришедшей исправить дело «падшей» Евы; в ней снимается проклятие, постигшее за вину человека мир природы («землю»). Именно поэтому, как пи-

шет С. Аверинцев, с нею соотнесено вовлечение природной жизни и космических циклов в сферу христианской святости [7, с. 126].

В данном контексте дихотомии «матери (природы)» и «духа» представляется необходимым обратиться к следующей мысли С. Аверинцева: «...отображение трансцендентного в имманентном как тайны, возможность которой была обусловлена иной тайной, тайной Воплощения, которая существенным образом связана с материнским достоинством Богородицы. Византийское богословие и литургия представляют Её как привилегированное место во вселенной, где трансцендентный Творец Сам становится имманентным Своим творениям и откуда заново воссоздает их» [7, с. 7]. Через Богородицу, как сказано в некоторых важных с богословской точки зрения византийских песнопениях и гимнах, творения становятся новыми, ибо через неё все творение радуется («О тебе радуется...») – в православии обозначает важный иконографический тип, который репрезентирует Пресвятую Богородицу в космическом измерении). Последнее представляется особенно важным, поскольку в основе конструирования идентичности женщины всегда лежало (и сегодня лежит) универсальное для христианства представление о человеке как носителе иерархизированных сущностей: души и тела, возвышенной жизни и смертной плоти. Тем не менее в мистическом опыте средневековья, представленном немалым количеством женщин-«визионерок», человеческая душа зачастую репрезентирована через женский образ.

Следует заметить, что для религиозной жизни Европы было всегда характерно появление женщин-мистиков, но, как отмечается, особенно многочисленными они были в XIII – XIV веках и в XVII веке. Основанная на познании Бога через опыт, когда Бог обращается к верующим «напрямую», мистическая духовность была формой религиозности, доступной женщинам, во всем остальном обреченным церковью на молчание. То, что мистицизм как концепция допускал возможность непосредственного знания женщиной познаваемых ею трансцендентных сущностей или феноменов путем прямого пребывания в них ее души, с одной стороны, утверждал женщину в качестве субъекта познания, но, с другой, то, что это знание было иррациональным, противоположным по смыслу понятию освоения мира через эйдосы, идеи, идеалы, свидетельствует о том, что женщина, воплощающая природу, способна лишь на «непосредственное» знание, что безусловно, отражает

стереотипное мышление в терминах бинарных оппозиций иерархических дуальностей.

Не совершив работы, необходимой для деконструкции патриархатных оппозиций, мы вновь и вновь будем возвращаться к древним патриархатным образам, сохранившимся в застывших стереотипах. Пассивное подчинение этому порядку характеризует бессознательное отношение к обществу; оно подобно, пишет М. Вудман, отношению детей к своим родителям, которые проецируют на них архетипическую энергию, поддерживающую родительскую власть и подчеркивающую их значимость. «Старая костная мать» подобна громадной ящерице, притаившейся в глубинах бессознательного, она ничего не хочет менять. Её супруг, как пишет М. Вудман, прямолинейный и властный отец, поддерживает закон, утверждающий её власть. Мать принимает образ Матери-Церкви, Матери-Родины, Родной школы, университета, любимой и незабвенной Альма-матер, охраняемой Отцом, который превращается в Отца-Иерарха, Отца-Закон, Отца-Статус-кво. Мы бессознательно впитываем содержащуюся в этих архетипических образах энергию, препятствующую личностному росту [5, с. 23–24]. Осознанная фемининность и осознанная маскулинность никогда не найдут признания у патриархатности. Уместно вспомнить, что миф о непорочном зачатии относится к женщине: женщина креативна на биологическом уровне. Но в то же время если воспринимать этот миф как сотворение души, то тогда «непорочное зачатие» в равной степени относится и к мужчине, и к женщине.

Литература:

1. Жеребкина И. «Прочти мое желание ...». Постмодернизм. Психоанализ. Феминизм / Ирина Жеребкина. – М.: Идея / Пресс, 2000. – 256 с.
2. Юнг К. Г., фон Франц М.-Л., Хендерсон Дж.Л. и др. Человек и его символы / Карл Густав Юнг, фон Франц Мария Луиза, Джозеф Л. Хендерсон. – М.: Серебряные нити, 1997. – 368 с.
3. Михайлова Т. А. Хозяйка судьбы: образ женщины в традиционной ирландской культуре / Татьяна Андреевна Михайлова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 192 с.
4. Newman E. Great Mother (Mythos Books) / Erich Neumann. – Princeton University Press, 1972. – 432 p.
5. Вудман М. Опустошенный жених / Мэрион Вудман. – М.: Когито-Центр, 2010. – 310 с.
6. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное / Карл Густав Юнг. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 544 с.

7. Аверинцев С. С. София-Логос / Сергей Сергеевич Аверинцев. – Киев : Дух і Літера, 2001. – 460 с.

Власова О. П., Макєшина Ю. В. Інтерпретація сутності матері в теорії архетипів К.-Г. Юнга

Досліджуючи культ Великої Матері, Юнг особисто підкреслює багато нескінченних архетипічних складових. Жінка – «природний» символ життя – репрезентується також у міфопоетичній традиції в образі Смерті. Описуючи архетип «Подвійної Матері», Юнг пов'язує його з архетипом «подвійного походження», який, за Юнгом, є основою для всіх містерій Відродження, і для християнства, зокрема.

Ключові слова: архетипи, Велика Мати, дихотомії, міфи, символи, «подвійне походження», життя, смерть.

Vlasova O. P., Makeshina Y. V. Interpretation of mother's essence in the archetypes of K.-G. Young

Investigating the cult of «Great Mother», K.-H. Young claims the more we study the origin of the «collective images», the more we deal with the complicated mixture of the interminable «archetypical structures». Woman – the «natural» symbol – personifies life, but at the same time the theme of Death is often represented both in the image of a beautiful woman bride and an ugly old witch. K. Young writes about the archetype of «Double Mother», which is connected in his accounts with the archetype of «Double Origin». The latter, in Young's opinion, lies at the bases of mystery plays of revival, including Christianity. It is worth while mentioning that in the mystical experience represented by quiet a number of women; the human soul is often depicted a female image. It is also important that according to the early Christian tradition the Spirit that emerged in the image of the dove was interpreted as «Sophia-Sapientia» – Wisdom and Mother of God. The fact that mysticism permitted the possibility of women's immediate knowledge of the transcendental essences of phenomena by means of being in their souls asserted women as the subject of knowledge. On the other hand, this knowledge, being irrational, testifies to the supposition that woman who personifies nature is only capable of «immediate» knowledge.

Not having done the work necessary for the deconstruction of the patriarchal oppositions, we are doomed to come back to the images, kept in the fixed stereotypes of patriarchy.

Key words: archetypes, Great Mother, dichotomies, myths, symbols, «double origin», life, death.

УДК 37.091.12:305(477)

Маргарита Воровка, Анна Петрученя
(г. Мелитополь)

ГЕНДЕРНЫЙ СОСТАВ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ УКРАИНЫ КАК ЭЛЕМЕНТ СКРЫТОГО УЧЕБНОГО ПЛАНА ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

В статье речь идет о том, что высшая школа не использует свой потенциал агента формирования гендерной культуры эгалитарного типа в обществе, так как при отсутствии явных дискриминационных практик гендерные стереотипы и ценности транслируются через скрытый учебный план вуза. В работе это рассмотрено на примере гендерного состава научно-педагогических работников высшей школы.

Ключевые слова: *гендерное равенство, скрытый учебный план, гендерный состав научно-педагогических работников, «стеклянный потолок».*

Как составляющая человеческого капитала, образование является важным показателем глобальной конкурентоспособности страны. Наибольшее конкурентное преимущество Украина сохраняет по охвату населения высшим образованием, занимая по этому показателю 10 место в мире [11, с. 377].

Высшая школа Украины осуществляет подготовку по трем образовательным и четырем образовательно-квалификационным уровням: неполное высшее образование обеспечивает получение образовательно-квалификационного уровня «младший специалист»; базовое высшее образование – уровня «бакалавр»; полное высшее образование – уровня «специалист» и «магистр».

Полное высшее образование (уровень 5А по международной стандартной классификации образования) предоставляют высшие учебные заведения III–IV уровня аккредитации.

Такое образование, согласно данным официального сайта всеукраинской переписи населения (<http://www.ukrcensus.gov.ua>), в возрастной группе 25–59 лет имеют 19,2% женщин и 18,0% мужчин, причем обнаруживается отчетливая тенденция к увеличению числа женщин с вузовским дипломом. Это не удивитель-

но, поскольку именно на такой уровень подготовки приходится наибольшая женская занятость [1, с. 26]. Однако, на него приходится и наиболее существенный гендерный разрыв в доходах, и наибольшие сложности карьерного роста для женщин [8, с. 150]. Среди обладателей вузовских дипломов они локализуются ниже мужчин на профессиональных (классовых) ступенях – их почти на треть меньше в составе законодателей, чиновников и менеджеров высшего звена, зато на треть больше среди специалистов и технических сотрудников [5, с. 180–181].

Таким образом, в Украине не срабатывает фактор роста образованности как пути уменьшения гендерного неравенства. Это позволяет предполагать, что высшая школа не использует свой потенциал агента формирования гендерной культуры эгалитарного типа в обществе. При отсутствии явных дискриминационных практик гендерные стереотипы и ценности транслируются через скрытый учебный план вуза. Рассмотрим, как он проявляется на примере гендерного состава научно-педагогических работников высшей школы.

Научная и научно-техническая работа выступают неотъемлемой составляющей учебного процесса таких высших учебных заведений. На должности научно-педагогических работников избираются по конкурсу, как правило, лица, имеющие научные степени или ученые звания, а также выпускники магистратуры, аспирантуры и докторантуры.

Украинская высшая школа все более аккумулирует в себе научный потенциал страны. За период 1995–2012 год доля ученых высшей квалификации (кандидатов и докторов наук) в вузовском секторе выросла с 58,1% до 73,0%, а в отраслевом упала с 34,1% до 17,0% [6, с. 72, 78; 7, с. 68, 74]. С одной стороны, это свидетельствует о том, что баланс между исследовательской и образовательной функцией научной интеллигенции в Украине сместился в сторону образовательной. С другой – о том, что в условиях планомерного сокращения числа научно-исследовательских организаций, высшая школа становится главным центром научных исследований и средоточием научных кадров. Это позволяет нам с известной мерой допущения экстраполировать данные о гендерном составе украинской науки на высшую школу.

Гендерный анализ научно-педагогического состава высшей школы позволяет обнаружить несколько тенденций, обуславливающих влияния скрытого учебного плана:

1) стремительная феминизация квалифицированных научных кадров – с 1995 по 2012 год общая численность докторов наук в Украине возросла на 60,0%, а женщин среди них – на 190,0%, для кандидатов наук эти цифры составляют 53,0% и 137,0% [6, с. 67, 73; 7, с. 63, 69]. Как видно из гистограммы, несмотря более высокую динамику роста женщин среди докторов наук, количественно феминизация обусловлена увеличением женского контингента среди кандидатов. Максимальный количественный перевес женщин среди обладателей кандидатских дипломов приходится на возраст 31–40 лет, а численное преобладание сохраняется до 50-ти лет.

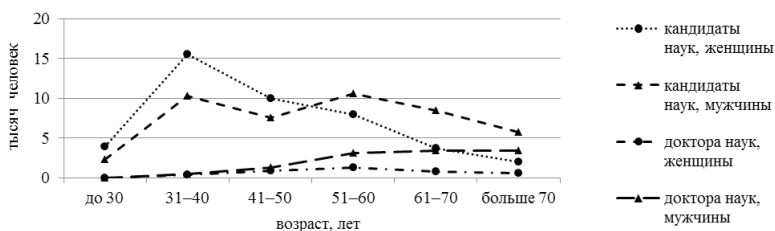

Рис. 1. Половозрастной состав ученых высшей квалификации

Феминизацию науки можно было бы оценить позитивно, как свидетельство активного вовлечения женщин в общественное производство, в сферу высококвалифицированного труда и научного творчества. Но такая оценка, правомерна лишь в условиях экономической стабильности, когда расширяется общественное производство и развивается наука, существует достаточная потребность в рабочей силе, в том числе и в научных кадрах [4, с. 694]. Ситуация в украинской науке, как было показано ранее, далека от стабильности.

Обращает внимание спад количества мужчин-кандидатов наук в возрасте 41–50 лет – это поколение, научное становление которого приходилось на первые годы независимости, когда страна переживала затяжной экономический кризис. Это, по-видимому, вынудило мужчин искать вид деятельности, способный обеспечить более стабильные и высокие доходы. Среди докторов наук эта тенденция не прослеживается, вероятно, в силу тех преимуществ и выгод, которые предоставляет этот уровень научной квалификации. То есть, рост числа женщин в научной среде Укра-

ины обусловлен не столько их активным вовлечением в научное творчество, но в значительной мере оттоком мужчин из науки, как неперспективной и недоходной сферы профессиональной деятельности. При этом феминизация проявляется значительно сильнее на нижних ступенях научной иерархии;

2) гендерное распределение ученых по отраслям знаний, отражающее общепринятые представления о женских и мужских науках и профессиях, имеющие характер глобальной тенденции. Как видим из данных, представленных в таблице 1, наиболее феминизированными являются гуманитарные и социальные науки, наиболее маскулинизированными – технические.

*Таблица 1.
Распределение женщин-ученых по отраслям науки
и ученым степеням*

% женщин среди:	кандидатов наук	докторов наук
гуманитарные науки, из них:	62,8	35,4
искусствоведение	81,3	58,8
филологические	74,4	45,0
философские	44,4	12,5
общественные науки, из них:	58,1	40,5
экономические	54,5	36,3
педагогические	69,8	56,0
социологические	62,3	50,0
естественные науки, из них:	46,1	23,9
физико-математические	25,1	9,4
химические	49,0	16,7
медицинские	66,1	42,3
технические науки, из них:	21,2	9,0
транспорт	14,1	10,0
строительство и архитектура	29,7	11,6

Расслоение наблюдается и внутри отраслей. Так, в феминизированных гуманитарных науках наибольший процент женщин представлен в искусствоведении и филологии, а наименьший – в философии, в естественных науках – наибольшее количество женщин среди медиков, а наименьшее – в физико-математических науках [7, с. 42].

Такое разделение, отражающее всего лишь текущую ситуацию представленности женщин в науке, преломляясь в общественном

сознании, формирует достаточно устойчивое и весьма распространенное представление о отраслях знания, соответствующих или несоответствующих особенностям «женского/мужского мышления», и подходящих или неподходящих занятиях для женщин и мужчин. Как измерение скрытого учебного плана, такое распределение закрепляет среди студентов и профессиональные гендерные стереотипы, способствующие воспроизводству гендерных барьеров, определяемых термином «стеклянные стены»;

3) усиление гендерной асимметрии с повышением научных степеней в пользу мужчин. В 2012 году женский контингент среди кандидатов наук составлял 49,0%, а среди докторов – только 25,4%. Как демонстрирует гистограмма, количество женщин – докторов наук в любой возрастной группе уступает количеству мужчин с такой-же ученой степенью, достигая максимального показателя 43,8% в малочисленной группе 31–50 лет.

По мере роста ученой квалификации гендерный баланс во всех отраслях и науках смещается в пользу мужчин. В максимально феминизированных гуманитарных науках женщины составляют почти две трети кандидатов и всего треть докторов наук. В технических – соответственно пятую и десятую часть. Только в искусствоведении и педагогике количество женщин среди докторов наук превышает количество мужчин, а в социологии оба пола представлены одинаково [7, с. 42].

Эти данные отнюдь не свидетельствуют, что современные женщины реже, чем мужчины обращаются к научной деятельности, меньше стремятся к повышению ученой квалификации. Однако, в силу того, что продвижение по ступеням научной иерархии – процесс достаточно длительный, в научной среде наиболее квалифицированные кадры локализуются в старших возрастных группах, в которых процент женщин наиболее низок. Поэтому можно считать, что подобная тенденция отображает отнюдь не актуальные настроения научной интеллигенции в целом и, тем более, не ее молодой генерации. Не имея никаких нейробиологических предпосылок, подобный гендерный разрыв социально-культурно обусловлен и является результатом длительного, длящегося десятилетиями, процесса формирования научной элиты. Тем не менее, подобная текущая ситуация закрепляет гендерный стереотип, приписывающий женщинам меньшую способность к напряженному интеллектуальному труду и научному творчеству. Хотя сегод-

ня наблюдается совершенно определенная тенденция к увеличению женщин среди научных кадров высшей квалификации, для того, чтобы ликвидировать гендерный разрыв и преодолеть стереотип, потребуются время и специальные усилия;

4) увеличение вертикального гендерного разрыва среди обладателей ученых и академических званий. Как демонстрирует таблица 2, среди мужчин с ученой степенью кандидата наук профессоров почти вчетверо, членов-корреспондентов – в пять, а академиков – в восемь раз больше, чем среди женщин. В то-же время среди мужчин-докторов наук – почти вдвое меньше доцентов, но зато вдвое больше членов-корреспондентов и втрое больше академиков [6, с. 67, 73].

Это явление, можно было бы объяснить меньшей научной и методической активностью женщин на пути к ученому званию, однако подобному предположению противоречит, к примеру, тот факт, что Украина относится к 5 странам мира, в которых среди авторов публикаций, включенных в международную базу цитирования Web of Science, доминируют женщины. Средний общемировой показатель женских публикаций – менее 30% [10, с. 212].

Таблица 2

Распределение ученых и академических званий среди кандидатов и докторов наук определенного пола

	кандидаты наук		доктора наук	
	женщины	мужчины	женщины	мужчины
доценты	39,8%	43,1%	25,5%	13,0%
профессора	0,7%	2,7%	68,9%	53,5%
члены-корреспонденты	0,3%	1,5%	4,1%	8,5%
академики	0,2%	1,6%	8,1%	20,5%

Наиболее выпукло проявляется гендерная асимметрия науки на примере обладателей высших академических званий – действительный член (академик) и член-корреспондент академии наук. С момента создания в 1918 году Национальной академии наук Украины академиками было избрано 602 ученых и среди них – только 10 женщин, т. е. 1,7% [2, с. 140].

Академия педагогических наук – одна из пяти отраслевых национальных академий, согласно информации, размещенной на ее

официальном сайте (<http://naps.gov.ua/ua/>), насчитывает сегодня 62 академика, из которых только 9 женщин (14,5%), и 86 членов-корреспондентов, из которых 21 женщина (24,4%). Из 26 академиков, избранных с 2000 года, женщин только две. При этом в педагогических науках женщины составляют большинство научных кадров высшей квалификации – 56,0% кандидатов и 69,8% докторов наук.

Поскольку академические звания присваиваются за наиболее значительный вклад в развитие науки, то меньшее представительство женщин среди академической элиты формирует их «невидимость» в «большой науке», умаляет весомость их научной деятельности, отодвигая и в сфере науки на исполнительские должности. Это, как и меньшее присутствие женщин на высших ступенях научной иерархии при равном уровне научной квалификации, есть результатом феноменов «стеклянного потолка» и «липкого пола», присутствующих в вузовской науке, а значит – выступающих важным аспектом скрытого учебного плана высшей школы. Складывается порочный круг, воспроизводящий в вузовской среде гендерные стереотипы;

5) «стеклянные потолки» и «липкие полы» высшей школы удлиняют карьерную траекторию женщин в науке и ограничивают их доступ к управлению и должностям, связанным с ответственностью и принятием решений. В силу несовершенства и несбалансированности принятой в Украине системы статистических показателей кадрового потенциала науки информация о должностном распределении научно-педагогического состава вузов по полу малодоступна. Тем не менее, данные десятилетней давности свидетельствуют, что среди ректоров и проректоров женщины составляют лишь 4,3%, деканов и заместителей деканов – 19,9%, заведующих кафедрами – 18,1% [3]. Нет оснований полагать, что ситуация с тех пор значительно изменилась. Как свидетельствуют данные электронного справочника «ВУЗы Украины» (<http://ru.osvita.ua/vnz/guide/>), в настоящее время среди ректоров 217 государственных высших учебных заведений III-IV уровня аккредитации всего 12 женщин – то есть 5,5%.

Все отмеченные гендерные диспропорции имеют результатом не только более длительные карьерные траектории женщин в науке и высшей школе, разницу в социальном престиже ученых и служебных должностей, занимаемых женщинами и мужчинами, но и вполне материальную и весьма ощутимую разницу в доходах в за-

висимости от пола. При средней по стране зарплате 3 143 грн, доходы выше 4 500 грн имеют 23,9% мужчин и всего 12% женщин, а ниже 3 000 получает почти половина преподавательниц и 41,3% преподавателей [9, с. 4].

Таким образом, в высшей школе и вузовской науке имеют место все феномены профессиональной сегрегации:

- «стеклянные стены», обеспечивающие расслоение еще при выборе сферы профессиональной деятельности и отрасли научных исследований в соответствии с расхожими представлениями о занятиях, «подходящих» определенному полу, и науках, «соответствующих», якобы, специфике женского/мужского мышления;

- «стеклянный потолок», связанный с ограничением возможностей научной, преподавательской и административной карьеры, а также роста профессионального статуса для женщин;

- «липкий пол», проявляющийся в том, что при равном уровне научной квалификации женщины по сравнению с мужчинами дольше задерживаются на начальных позициях должностной иерархии.

В должностном и квалификационном гендерном распределении вузовских ученых обнаружили пять важных тенденций:

- 1) стремительная феминизация науки, обусловленная оттоком мужчин из нее, как малоперспективной и низкооплачиваемой сферы профессиональной деятельности;

- 2) неравномерное распределение женщин и мужчин среди разных отраслей науки;

- 3) увеличение доли мужчин среди ученых по мере повышения научно-квалификационного уровня (ученой степени), наблюдаемое как в пределах каждой отдельной отрасли, так и науки в целом. Двуступенчатая система ученых степеней создает дополнительные барьеры профессионального роста женщин;

- 4) при равном научно-квалификационном уровне женщины заметно чаще задерживаются среди обладателей нижних ученых званий и меньше представлены среди высших ученых и академических званий;

- 5) женщины значительно меньше представлены на высших ступенях административно-управленческого состава высших учебных заведений, сосредотачиваясь главным образом на исполнительских должностях.

Все названные тенденции и феномены, выступая важными аспектами гендерного состава научно-педагогических кадров как

измерения скрытого учебного плана вуза, транслируют гендерные стереотипы о женских/мужских занятиях и науках; о существовании генетически обусловленных различий мышления и интеллектуальной деятельности; о меньшей способности женщин к напряженному интеллектуальному труду и научному творчеству; о большей способности мужчин к руководящей деятельности и принятию решений, а женщин – к исполнительской и так далее.

Отражаясь в общественном и индивидуальном сознании эти стереотипы задают, с одной стороны, уровень ожиданий от студентки/молодой исследовательницы, с другой – определяют уровень ее притязаний в квалификационном и карьерном планах. Тем самым даже при отсутствии явных дискриминационных практик, создается порочный круг, воспроизводящий гендерную асимметрию не только науки, но профессиональной и общественной деятельности. Выявление особенностей такого воспроизводства позволит выявить пути достижения гендерного паритета в национальной высшей школе с учетом исторических, социально-экономических и культурных особенностей ее развития.

Література:

1. Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України : Звіт / наук. керів. Е. М. Лібанова. – Київ : Фонд Народонаселення ООН, 2012 – 205 с.
2. Гендер для медій : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. М. Маєрчик (голова редколегії), О. Плахотнік, Г. Ярманової. – К. : Критика, 2013. – 220 с.
3. Загальний огляд системи вищої освіти України [Електронний ресурс] / керівн. Т. Фінніков. – Режим доступу : http://www.irf.ua/files/ukr/programs_edu_ep_333_ua_hegfv.doc.
4. Мирская Е. З. Женщины в науке / Е. З. Мирская, Е. А. Мартынова // Вестник РАН. – М., 1993. – Т. 63. – № 8. – С. 693–700.
5. Молодь України: відосвіти до праці / [Оксамитна С., Виноградов О., Малиш Л., Марценюк Т. ; за ред. С. Оксамитної]. – К. : ВПЦ НАУКМА, 2010. – 202 с.
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2010 році : стат. зб. / відповід. за вип. І. В. Калачова. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2011. – 282 с.
7. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році [Текст] : стат. зб. / відповід. за вип. І. В. Калачова. – К. : Держкомстат України, 2013. – 287 с.

8. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.

9. Соціально-економічний та професійний портрет українськоговикладача: Звіт за результатами соціологічного опитування – К. : Центр дослідження суспільства, 2013 – 30 с.

10. Sugimoto C. R. Global gender disparity in science / C. R. Sugimoto. – Nature. – 2013. – 12 Dec. (504) – P. 211–213.

11. The Global Competitiveness Report 2013–2014: Full Data Edition / Klaus Schwab, Xavier Sala-i-Martin, Børge Brende. – Geneva : World Economic Forum, 2013. – 569 p.

Воровка М. І., Петрученя Г. Г. Гендерний склад науково-педагогічних кадрів України як елемент прихованого навчального плану вищої школи

У статті йдеться про те, що вища школа не використовує свій потенціал агента формування гендерної культури егалітарного типу в суспільстві, оскільки за відсутності явних дискримінаційних практик гендерні стереотипи і цінності транслюються через прихований навчальний план вищої школи. У роботі це розглянуто на прикладі гендерного складу науково-педагогічних робітників вищої школи.

Ключові слова: *гендерна рівність, прихований навчальний план, гендерний склад науково-педагогічних робітників, «скляна стеля».*

Vorovka M. I., Petruchenia A. H. The gender complement of scientists and teachers of Ukraine as an element of the concealed higher school curriculum

The idea of the article is that higher (tertiary) school does not use its potential of being an agent in forming gender culture of an egalitarian society. In the lack of open discrimination practices and experiences gender stereotypes and values are transmitted through the concealed higher school curriculum. The authors of the article describe this situation with an example of the gender balance among the universities staff and draw the following conclusions: In the post and qualification gender distribution of higher school sciences five important tendencies were discovered: rapid feminization of science, caused by men's mass leaving it as an unworthy and underpaid sphere of professional activity; uneven distribution of women and men among various branches of sciences; the increase of men's quota among scientists in improving qualification levels (scientific degrees), observed both within each

individual branch and in science in the whole. The two-stepped system of scientific degrees causes additional bars for professional promotion of women; with the same scientific and qualification level women are noticeably oftener delayed among holders of lower scientific ranks and they are less represented among holders of higher scientific and academics ranks; women are much less represented at the highest stages of administrative and managing staff on higher educational institutions, mainly concentrating on executive posts.

Reflecting in public and individual mind, these stereotypes, on the one hand, set an expectation level from a girl-student/a young female-researcher ; on the other hand, they determine a level of her claims in qualification and career plans. At the same time, with the lack of obvious discriminative practical experiences, a vicious circle, reproducing the gender asymmetry both of science and professional and public activity, is arisen. Revealing the peculiarities of such a reproduction will enable to show the ways of achieving gender equality in the national higher school taking into account historic, social, economic and cultural special features of its development.

Key words: *gender equality, concealed curriculum, gender balance among university staff, «glass ceiling».*

УДК 101:14(477)

Ірина Грабовська
(м. Київ)

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті аналізується стан досліджень з філософії гендеру та фемінізму у сучасній вітчизняній філософії. Акцентується увага на недоліках, досягненнях та перспективах досліджень з вказаної проблематики. Проводяться аналогії з наявними західноєвропейськими дослідженнями з вказаної тематики.

Ключові слова: гендер, фемінізм, філософія, постмодернізм, українська гуманітаристика.

Гендерна проблематика, яка увійшла в український науковий дискурс у пострадянський період, має вже деяку свою історію, яку можна означити як окремий науковий напрям з умовною назвою «гендерна та феміністична думка доби новітньої незалежності України». Варто наголосити, що на українських наукових теренах, на відміну від західних, де гендерні дослідження сформувались як частина феміністичного дискурсу, ці напрями досліджень фактично одразу набули окремішності один від одного. Можливо, не в останню чергу тому, що в радянській гуманітаристиці взагалі був відсутній такий напрям наукової аналітики, як фемінізм.

Оскільки з євроінтеграційним вибором українства постало питання імплементації гендерної проблематики в навчальний процес України, не кажучи про більш широкий цивілізаційний контекст, варто би було оглянути вже напрацьоване у вітчизняному гуманітарному дискурсі, зокрема, і у філософських текстах українських дослідників. Ми не ставимо завдання максимального огляду наявних робіт, оскільки в низці розвідок приділяли увагу і питанням аналізу джерел [4].

Потрібно зазначити, що гендерною та феміністичною проблематикою в українській сучасній науці займається певне, досить чітко означене коло людей, з гендерної точки зору – певної статі, а саме – майже всуціль жінки-науковці. Цікавими є дані щодо чоловіків-науковців, які займаються гендерною проблематикою

на рівні дисертаційних досліджень. Так, станом на 2009–2010 рр. вони становили 11% від усього загалу дисертантів [8]. Тому може скластися враження, що проблеми фемінізму та гендеру – це жіночі проблеми і жіноча тематика, отже начебто й логічно, що саме жінки-науковці нею і займаються.

Філософський дискурс не є винятком, навпаки, саме філософія як традиційно найбільш маскулінізована сфера діяльності інтелектуалів, в плані дослідження гендерної проблематики є напрямом мало представленим чоловіками-філософами. Проте вони все ж є, наприклад, доктор філософських наук Н. Хамітов. Саме він найбільш послідовно та наполегливо займається філософією гендеру в Україні. Можливо, найкрасномовніше характеризують позицію автора з цього питання такі висловлювання з його філософських текстів: «...неважко побачити, що душа і душевність виражають метафізичну жіночість, тоді як дух і духовність виражають метафізичну чоловічість. З іншого боку, жіночість та чоловічість є зовнішніми виразами душевності та духовності. Дійсно, душевність концентрує в собі риси, які ми традиційно розглядаємо як жіночі – здатність до любові, співчуття, зверненість до теперішнього, а не майбутнього, переживання самоцінності теперішнього. Тоді як дух і духовність є ознакою чоловічого начала з його потягом у майбутнє, зневагою до теперішнього, бажанням прогресу, трансцендуванням» [10, с. 128].

Відірваність духовного начала від душевного, дисгармонія у їх співвідношенні як в окремій особистості, так і в стосунках між різними людьми призводить до відчуженості та самотності людського буття. «Однак у чому причина відчуження духовного та душевного начал? – Задається питанням дослідник. – Такою причиною може бути названа надмірна зацикленість на чоловічому (патріархально-прогресистському) чи жіночому (матріархально-родовому) шляхах людського буття у світі. Це зацикленість на майбутньому і минулому, яке необхідне для проектування майбутнього, (патріархально-прогресистський шлях) або теперішньому, сучасному і минулому, що потрібне лише для відтворення теперішнього (матріархально-родовий шлях). Подібна зацикленість приводить до деформації і замкненості особистості, до обмеженості спілкування зі світом, що й викликає фундаментальну внутрішню самотність» [10, с. 129].

І хоч ідею психо-свідомісної андрогенії, як справедливо показує і сам автор, до нього розвивало чимало видатних філософів від

Н. Бердяєва до К. Юнга та О. Вейнінгера, вона звучить позитивом на тлі наявного в Україні філософського антифеміністичного та антигендерного дискурсу від поміркованих його форм до відверто мізогінних. Більшість українських філософів-чоловіків негативно поставились до гендерної проблематики, відмовляючи їй, наприклад, у філософичності чи кваліфікуючу як квазіутопічну сучасну ідеологію. У навчальному посібникові «Основи герменевтики» С. Квіт стверджує: «Загалом феміністична і «гендерна» проблематика не адаптована до українського культурного контексту і є на нашому ґрунті цілковито штучним інтелектуальним утворенням» [7, с. 78]. А далі йде традиційно-патріархальна риторика, в основі якої лежить все той же усталений стереотип: «він – культура, вона – натура». Тому і висновки відповідні: «За фемінізмом жінка втрачає своє обличчя не лише як феномен природи, а також як феномен культури з її способом мислення, поглядом на світ і проблематикою, оскільки кожний – ізм має здатність до самовладдя, безпідставного узагальнення та знеособлення – доктрина відчужується від естетичного явища. Поряд із культурою виростає інтелектуальний покруч, що існує за рахунок паразитації, розкладу і руйнування культури» [7, с. 79]. Таким чином, українцям протипоказаний фемінізм. На думку автора, фемінізм – це шкідливе явище, паразит на тілі української культури.

А ось і традиційні для західної філософії XVIII–XIX ст., і, як виявилось, для української сьогодні інвективи щодо ролі жіноцтва: «Вкусивши плід з дерева пізнання, жінка спричинилася до першого конфлікту і стала, таким чином, джерелом першого життя і поезії. Вона ж має у своїй природі таку мудрість, до якої чоловікові треба доходити розумом. Водночас природний чоловічий ідеалізм робить власне поезію поезією, протиставляючись жіночому практицизмові. Обидва начала співіснують одночасно як конфлікт і як гармонія. Руйнування цієї рівноваги, *навіть заради здобуття найвищої бюрократичної посади в суспільстві (що, найсмішніше, означає і втрату справжньої влади), неминуче призводить до руйнації культури в ім'я ідеології*» (виділ. – І. Г.) [7, с. 79–80]. Це явно застереження жінкам, які йдуть у владу.

До того ж С. Квіт стверджує, що «...об'єднання Європи може і повинно здійснюватися на підставах консерватизму – того, що робить її неповторною, відмінною, тепер, як і колись, зумовлює внутрішню динаміку, рятує від розпаду і деградації» [7, с. 95]. Не

важко помітити, що український консерватизм одним із базових стовпів має принцип поборювання фемінізму.

А між тим, західні дослідники формування ідентичності віруючих довели, що гендерна ідентифікація Бога відіграє суттєву роль навіть на рівні підсвідомості, отже, і осмислення цього феномена на рівні гендерної теорії є, фактично, неunikним. Як зазначає сучасна російська дослідниця Н. Л. Пушкарьова: «Низка соціологічних опитувань показала, що у деяких віруючих Бог означає одночасно і Батька, і Матір, при цьому чисельність таким чином конструюючих мислений образ всевишнього навіть більша тих, які асоціюють Бога з матір'ю або материнським началом» [9, с. 11].

Європейські цивілізовані спільноти сьогодні не лише толерують гендерні дослідження, мають розвинену феміністичну філософію та викладають у вузах найрізноманітніші курси з кроссекторальної гендерної проблематики і фемінізму, але й на рівні світових організацій задіюють, наприклад, одним із важливих маркерів розвитку суспільства такий показник, як ІГР (індекс гендерного розвитку). Як із українськими філософами та філософією, подібною до проаналізованої вище, Україна вписуватиметься у загальноєвропейський контекст – одному Богу відомо.

Не важко помітити, що в 90-ті роки склався в українській гендеристиці і певний ідеологічний розклад: постколоніальні українофільські студії, представлені насамперед так званою групою С. Павличко, чи більш широко – київською феміністичною школою, та проросійський, а точніше, проімперський, який намагався довести неспроможність україністичного дискурсу в сучасній гендеристиці. Це в основному роботи докторки філософії Ірини Жерьобкіної. Цікавими в плані заявленої проблематики є роботи і Сергія Жерьобкіна [5], який аналізує гендерні досягнення сучасної україністики через тексти В. Агеєвої, Т. Гундорової, О. Забужко, Н. Зборовської, С. Павличко.

Натомість, кандидат філософських наук і відома українська письменниця О. Забужко, роботи якої є чи не найцікавішими із постколоніального гендерного дискурсу, змогла показати не лише його спроможність і в українській гуманітаристиці, але й непересічність цього аналітичного напрямку [6].

За роки української незалежності гендерна проблематика розроблялась у дисертаційних дослідженнях, хоч їх частка серед загальної кількості захищених робіт у сфері гуманітаристики зали-

шалась і залишається зараз все ж незначною. Так, М. Петрушкевич зазначала, що з філософії, наприклад, у 2009–2010 рр. було захищено 1,26% від загальної кількості захищених робіт з гендерної проблематики. Проте, на думку дослідниці, показовим є співвідношення захищених кандидатських та докторських робіт. «З поміж цікавої для нас тематики 89% – кандидатські дисертації. Що загалом свідчить про науковий потенціал та перспективність гендерної тематики для подальших наукових досліджень» [8, с. 105].

Фактично перші дисертаційні дослідження – це були роботи, що адаптували досягнення західного гендерного дискурсу до української наукової реальності, якщо так можна висловитись. Вони не стали власне науковими відкриттями. Так, за висновки в кандидатських дисертаційних дослідженнях виносилася теза про міждисциплінарність та постмодерність гендерних досліджень. «На основі аналізу особливостей структурної організації гендерних досліджень, їх ідеологічної спрямованості та практичних витоків, варіативності предмета дослідження, їх понятійного апарату та методів, що застосовуються, був зроблений висновок про їх міждисциплінарність та відповідність постнекласичному типу досліджень» [1, с. 14].

Філософія гендеру в дослідженнях українських науковців абсолютно доказово пов'язується зі зміною загальної парадигми пізнання та зміною реальності. «Інтерес до вивчення феміністської епістемології зумовлений різноманітними об'єктивними чинниками. Передусім він викликаний зміною глобального цивілізаційного імперативу. Відношення людина-світ більше не можуть описуватися в термінах панування і підпорядкування. Сучасна соціокультурна дійсність як гетерогенна, мінлива, різноманітна, плюральна викликає до життя нові, нетрадиційні, альтернативні, часом провокаційні підходи, що дозволяють відійти від однозначного визначення реальності і людини, відмовитися від понять дійсності і редукціонізму на користь гармонії, цілісності, багатоманітності», – справедливо зазначає дослідниця В. О. Гайденко [2, с. 1].

Загальна характеристика епістемологічного поля сучасної науки розвивається у напрямку поліцентричності і це, як справедливо пишуть дослідники філософії гендеру, відповідає самій сутності трансформацій у сучасному інтелектуальному просторі. В. О. Гайденко стверджує, що «класична «воля до знання» – прагнення досягнути різноманіття дійсності за допомогою метафізич-

них категорій та бінарних опозицій перетворилася у «волю до системи» – легітимацію певного «центру» істини, що дуже влучно позначено терміном Ж. Дерріда «фаллоготризм» (єдність «логосу», «фалосу» та «кратосу»). Але із руйнуванням імперативу панування/підкорення та кризою фаллоготричного дискурсу знання вивільняється з під їх влади. Розпочинається пошук інтелектуального простору для розміщення «нефілософських» дискурсивних практик. Набувають легітимності маргінальні практики репрезентації, підкреслюючи необхідність урахування значимості когнітивних особливостей тих чи інших агентів знання (наприклад, жінок, кольорових, гомосексуалів) [2, с. 1]. Особливістю сучасних філософських досліджень в Україні є, зокрема, те, що всі тексти, які стосуються філософії тілесності, автоматично кваліфікуються як належні до гендерної та феміністичної проблематики. Хоч у західноєвропейському дискурсі це далеко не так. Широкий спектр наукових дисциплін та напрямків від психології та психоаналізу до релігійної філософії розглядали проблему тілесності. В українській же філософії до часів незалежності ця проблематика була відсутньою. Тому перші роботи з цього питання, особливо ж на рівні монографічних досліджень сприймалися як одкровення. До таких належить, зокрема, книга О. Гомілко «Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі» [3].

Таким чином, у сучасній українській філософії не відзначається особливого дослідницького пожвавлення у напрямку гендеристики та фемінізму. Проте, враховуючи тотальну відсутність цього дискурсу в роки панування «єдино правильного учення» при всіх його ревізійністських переглядах в останні роки СРСР та з'яві перших спроб ввести цю проблематику в роки перебудови, варто позитивно оцінити у вищезначеному контексті процеси, що відбуваються на українському філософському дослідницькому полі.

Література:

1. Артем'єва О. О. Гендерні дослідження в контексті посткласичної раціональності / О. О. Артем'єва. – Автореф. дис. на здобуття н. ст. канд. філос. н. – К. (КНУТШ), 2008. – 18 с.
2. Гайденок В. О. Феміністська епістемологія як постнекласичний феномен / В. О. Гайденок. – Автореф. дис. на здоб. н. ст. канд. філос. н. – К., 2000. – 18 с.
3. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / О. Гомілко. – К. : Наук. думка, 2001. – 340 с.

4. Див.: Грабовська І. Гендерні та феміністичні студії в сучасній Україні: проблеми та перспективи / І. Грабовська // Гуманітарне знання на порозі XXI століття : [колективна брошура]. – К. : Стило, 2002. – С. 57–62; Грабовська І. Сучасна українська гуманітаристика в контексті гендерних досліджень постмодерної доби / І. Грабовська // Зб. наук. праць: «Філософія і соціологія в контексті сучасної культури». – Дн-ск, 2005. – С. 43–50; Грабовська І. Перспективи гендерної антропології як складової гуманітарної освіти в Україні: філософсько-світоглядний аналіз / І. Грабовська // Антропологізм в освіті: джерела, досягнення та перспективи – Пост Методика. – № 7 (71). – 2006 – С. 19–26; Грабовська І. Гендерні дослідження в постмодерну добу та їх засвоєння сучасною українською гуманітаристикою / І. Грабовська // Світ у ситуації постмодерну: занепад культури чи зміна парадигми? : матеріали Міжнародної конференції (17 грудня 2004 р., 268 с.). – К. : МАУП, 2006. – С. 239–246; Грабовська І. Джерельні підвалини дослідження паритетної (гендерної) демократії: український і світовий контекст // І. Грабовська // Українознавство : Вісник КНУ. – № 11. – 2007 – С. 48–50; Грабовська І. Гендерні студії як постколоніальні в комплексі сучасних соціо-гуманітарних дисциплін України // І. Грабовська // Вісник ДНУ «Філософія. Соціологія. Політологія». – Вип.17. – Дн-ск : ДНУ, 2008. – С. 102–107; Грабовська І. Фемінізм // І. Грабовська // Світова історія: XX століття. Енциклопедичний словник. – Львів, 2008. – С. 863; Грабовська І. Гендер і філософія в постколоніальній спільноті // І. Грабовська // Вісник ДНУ «Філософія. Соціологія. Політологія». – Вип.19. – Дн-ск, ДНУ, 2009. – С. 62–66; Грабовська І. Жіночий постколоніальний суб'єкт у структурі філософії постколоніального фемінізму: українська специфіка // І. Грабовська // Науковий журнал «Філософія і політологія в контексті сучасної культури». Серія «Філософія. Політологія» – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського національного університету, 2010. – С. 48–54; Грабовська І. Деякі соціо-філософські та світоглядні аспекти обґрунтування гендерної політики сучасної української держави // І. Грабовська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – Вип. 21 (1). – № 9-2. – Т. 19. – Дн-ск : Вид-во: ДНУ, 2011. – С. 62–67; Грабовська І. Гендерна антропологія в структурі філософського знання: освітній та науковий виміри // І. Грабовська // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Науковий журнал. – Вип. 2. – Дн-ск : Вид-во Дніпропетровського національного університету, 2011. – С. 146–152; Грабовська І. Проблеми гендерної ідентичності в українській соціогуманітаристиці // І. Грабовська // Вісник КНУ. Серія: «Українознавство». – № 15. – 2011. – С. 39–41. 0,5 др. а.; Грабовська І. Посттоталітаризм та пост колоніалізм як проблема гендерних студій в Україні // І. Грабовська // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє : ма-

теріали п'ятої міжнародної н-п конференції «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє». – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 3–5 листопада 2011. – С. 91–96; Грабовська І. Феміністська теорія та практика, жіночі студії і гендеристика як складові цивілізаційного поступу України // І. Грабовська // Українознавчий альманах. – Вип. 8. – К. : Видавець ПП Лисенко М. М., 2012. – С. 269–271; Грабовська І. Гендерна та феміністська теорія у світлі постмодерну (Власова Т. І., Скиба Э. К. Гендер и феминистская теория в философии постмодерна: монография. – Дн-ск: Из-во Маковецкий, 2011. – 124 с.) // Українознавчий альманах. – № 10. – С. 104–106; Грабовська І. Постколоніальна гендерна теорія в структурі соціогуманітарного знання сучасної України // І. Грабовська // Вісник національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»: зб. н. праць. Серія: Історія науки і техніки. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2013. – № 48 (1021). – С. 45–48.

5. Жеребкин С. «Могут ли угнетенные ...?», или украинский постколониальный феминизм между Ж.-П. Сартром и Ф. Фаномом [Електронний ресурс]/ Сергей Жеребкин. – Режим доступа : <http://www.gender.univer.kharkov.ua/gurnal/17/14.pdf>.

6. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоба до української гендерної міфології / Оксана Забужко // Хроніки від Фортінбраса. – К. : Факт, 1999. – с.159-193.

7. Квіт С. М. Основи герменевтики : навч. посіб / Сергій Квіт. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 192 с.

8. Петрушкевич М. Конституювання гендерної тематики у дисертаційних дослідженнях (2009–2010 рр.) / Марія Петрушкевич // Матеріали П'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє». – Київ, 3–5 листопада 2011. – К., 2011. – С. 105–107.

9. Пушкарєва Н. Л. Релігія и гендер в новейших работах зарубежных ученых / Н. Л. Пушкарєва // Гендер и религия: Сборник статей. – М. : ИЭА РАН, 2009. – 328 с. – С. 7–15.

10. Хамітов Н. Духовний та душевний виміри людського буття / Назіп Хамітов // Філософсько-антропологічні читання-96. – К. : Стило, 1997. – С. 122–129.

Грабовская И. М. Гендерная проблематика в современных философских текстах украинских исследователей

Анализируется состояние исследований по философии гендера и феминизма в современной отечественной философии. Акцентируется внимание на недостатках, достижениях и перспективах исследований по указанной проблематике.

Проводятся аналогии с существующими западноевропейскими исследованиями по указанной тематике.

Ключевые слова: *гендер, феминизм, философия, постмодернизм, украинская гуманитаристика.*

Grabovska I. M. Gender problems in modern philosophic studies in the texts of ukrainian scientists

The state of study of the philosophy of gender and feminism in the modern Ukrainian philosophy is analyzed. The main attention is paid to the lacks, achievements as well as perspectives of the studies of these problems. The comparisons to the actual West-European studies of the theme are also done.

Gender studies entered the Ukrainian scientific discourse in the post-soviet time, so they already have own history. This history can denote as a separate way of studies under the conditional name «Gender and Feminist thought of the time of modern independent Ukraine». It is necessary to underline, that in Ukrainian scientific space gender and feminist studies are formed as two independent subjects, meanwhile in the West-European humanitarian discourse gender studies are part the feminist discourse. It can be explained not at least with the fact that in the humanities of soviet time there was no such subject of scientific analysis as Feminism at all.

During the years of Independence gender problems became the themes of the dissertations, but their part in the common mass of the promoted scientific works stays small.

With the Ukrainians' choice of the European Integration as well as in wider civilization context which lead to the implementation of gender problems in the studying in Ukraine it is necessary to do an overview of all done to this subject in the Ukrainian humanitarian discourse, in particular in the philosophic texts of the Ukrainian researchers. In this article we don't put an aim to do a full review of the existing works, because it was already partly done by its author in the row of her previous publications, but accentuate the main tendencies in the studying of gender questions.

Key words: *gender, feminism, philosophy, postmodernism, humanities in Ukraine.*

УДК 159.922.6(478)

Светлана Докина
(г. Кишинев)

БОЛГАРСКАЯ СЕМЬЯ БЕССАРАБИИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ГЕНДЕРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ (СЕР. XIX – НАЧ. XX В.)

Целью представленной статьи является выявление особенностей гендерного поведения в среде болгарских переселенцев юга Бессарабии середины XIX – начала XX века. Проанализировано неоднозначное отношение к женщине: с одной стороны она равноправный член семейства, помощница и советчица при решении важных дел, а с другой – подчиняется правилам и нормам патриархальной культуры.

Ключевые слова: гендерное соотношение, болгарские переселенцы, положение болгарской женщины, патриархальная семья.

Люди рождаются женского или мужского пола, но учатся быть женщинами или мужчинами [10]. Понятие «гендерный» по-разному воспринимается в рамках каждой культуры, причем это понятие может меняться со временем.

Гендерные проблемы в сфере семейных отношений касаются гендерного неравенства в семье, а также гендерных стереотипов, которые поддерживают это неравенство. Часто даже в научной литературе смешивают понятия «гендер» и «пол», что не совсем верно. Гендерная проблема появляется только тогда, когда можно увидеть дискриминационные моменты в положении мужчин или женщин.

Целью настоящей статьи является выявление особенностей гендерного поведения в среде болгарских переселенцев юга Бессарабии середины XIX – начала XX вв.

Основными социальными общностями, характерными для болгарских переселенцев указанного периода, были колония (село) и семья. Брак и семья занимали особое место в жизни болгарских переселенцев.

Согласно ревизским сказкам, материалам фискально-административной статистики, для Бессарабской области гендерное со-

отношение для болгар на 1850 год, было приблизительно следующим: 52,5% мужского пола против 47,5 % женского [8, с. 85].

По достижению 15–16-летнего возраста молодые люди и девушки вступали в брачный возраст. Исследователи отмечают, что брачность в этот период была всеобщей [там же, с. 87]. При высокой смертности населения вдовство было довольно частым явлением: каждая 10-я женщина старше 15 лет была вдовой, среди мужчин старше 40 лет каждый 12-й был овдовевшим [там же, с. 86]. Однако по прошествии 40 дней со смерти супруга можно было вступить в повторный брак.

Говоря о возрастной разнице между супругами, исследователи отмечают, что, как правило, муж был старше жены на 1-4 года. Очень редко встречались случаи, когда жена была старше мужа. Чаще всего колонисты предпочитали брать жен из своей или соседней колонии. Поэтому браки с украинцами, болгарами, молдаванами были редки.

Исследователи быта болгарских колонистов Бессарабии конца XIX века (А. Клаус, А. Афанасьев-Чужбинский и др.) отмечали: «Чистота супружеской жизни и девичья скромность – святыни для них, так что прелюбодеяние здесь явление крайне редкое...» [7, с. 245].

Разводы среди болгарских переселенцев были весьма редким явлением и являлись предметом для пересудов и насмешек. О незаконном сожительстве болгары даже и не слышали [7, с. 245].

Иногда на почве женитьбы встречались настоящие любовные драмы. Например, один из основателей села Кайраклия (ныне Тараклийский район, Молдова) Ушанлы Стефан (мой прапрадед по материнской линии) женился на красивой болгарке Ангелине, за которой охотился турецкий чиновник. Ее выследили, схватили и отдали к турку в гарем. Стефан выследил этого турка и убил его. Затем, освободив свою любимую Ангелину, решил убежать вместе с братом Петром, переплыв Дунай на самодельном плоту. Однако плот развалился, и Ангелина, не умея плавать, утонула. А братья, с трудом доплыв до берега, спаслись [6, с. 68].

В семье болгарских переселенцев существовало правило – жена должна слушаться мужа и не поступать наперекор ему. Отцы в болгарских крестьянских семьях имели большее влияние на детей, чем мать, но держались от детей в отдалении. Авторитет отца активно поддерживался матерью.

Болгарская женщина должна была знать свое место в семье. Она деятельно участвовала во всех сторонах жизни семьи, вела домашнее хозяйство, но все же ее положение оставалось приниженным. Моя мать, девичья фамилия Гречанлы, уроженка села Кайраклия, рассказывала мне, что ее бабушка Мария (1892 г.р.) всегда встречала своего мужа Савву (т. е. дедушку моей мамы) после работы и лично мыла ему ноги и голову, как дань уважения главе семьи [4].

В то время молодые редко женились по любви, родители предпочитали решать вопрос свадьбы самостоятельно. Чтобы обеспечить материальное положение будущей семьи, старались выбрать невесту с хорошим приданым.

Невестка, живя в доме свекрови, должна была вставать раньше всех, готовить еду для домочадцев и кормить скотину. Перед уходом на поле вся семья собиралась за общим столом. Без молитвы за еду не принимались. Если в семье появлялась невестка, то свекровь оставалась дома, и в поле больше не работала. Если молодая семья жила отдельно от родственников мужа, то приходя в гости, невестка обязана была при встрече целовать руки свекру и свекрови. Женщина не имела права переходить дорогу мужчине. Следовало остановиться и пропустить его и только тогда идти дальше [4].

Зачастую болгарская женщина теряла свое личное имя, и получала другое – по имени своего мужа – Василица, Иваница и т. д.

Выходя замуж, болгарская женщина становилась полноправной хозяйкой дома. Это нашло отражение в болгарских пословицах: «Мъжът урежда до стълбата, а жената от стълбата нагоре» («Муж хозяйничает до лестницы, а дальше – распоряжается жена»), «Жената урежда до прага, извън прага мъжът» (Жена хозяйничает до порога, а за порогом – муж») [2, с. 97].

Основная функция женщины – это рождение и воспитание подрастающего поколения. Болгары Бессарабии до недавнего времени относились к тем этническим группам, которые отличаются традициями многодетности. Женщина в течение жизни рожала столько детей, сколько возможно было биологически (обычно 7–8 детей) [9]. Это отразилось и в пословицах болгарского народа: «Къща без деца – огън да я гори» («Дом без детей да гори он огнем»).

Рождение детей было основной целью брака и понималось в качестве смысла человеческого существования. Однако среди

болгарских колонистов была высока детская смертность, поэтому среднестатистическая болгарская семья имела троих детей [8, с. 89].

Несмотря на традиции многодетности, болгарские женщины ожидали рождение каждого ребенка с трепетом. Болгары создали целый комплекс обрядов и обычаев, посвященных защите новорожденного и всей семьи в целом от воздействия «нечистой» силы.

В период беременности болгарка обязана была соблюдать некоторые строгие запреты: нельзя было садиться на пустые ведра (чтобы младенец не был все время голодным); нельзя было смотреть на огонь (если беременная схватится за какую-либо часть своего тела, то у будущего новорожденного на том же месте будет родимое пятно); нельзя было подходить близко к колодцу (в нем могла испортиться вода); нельзя было есть рыбью голову (у ребенка будет хриплый голос), нельзя было смотреть на покалеченных людей (чтобы младенец родился здоровым) и т. д. [4]

Кроме того, женщины, у которых умерли маленькие дети, не едят яблоки до праздника *Илинден* (Ильин день – 2 августа), в некоторых селах (например, Кайраклии Тараклийского района) даже до Яблочного Спаса (Преображение Господне – 19 августа). По поверьям считается, что если мать съест яблоко до срока, то Господь не даст яблоко ее умершему ребенку на небе [4].

До последних дней будущая мать работала в поле и продолжала выполнять всю работу по дому, но свекровь следила, чтобы она не перетруждала себя.

Роды принимала так называемая «баба». Их на все село было 3–5 женщин. Особое чествование «бабы» проходило на традиционный праздник «Бабинден» (21 января). В этот день все рожавшие женщины собирались у своей повитухи и приносили с собой по куску мыла, хлеб, кушанья [3, с. 284]. Отметив праздник, женщины выходили гулять. Если такие женские ватаги встречали мужчину, его могли, для смеха, раздеть, шутя поколотить или же, взамен этого, потребовать магарыч.

Матери грудных детей трудились в страдную пору наравне с другими членами болгарской семьи. Собираясь на поле, мать укладывала младенца в специальную торбу («десагу»), и несла его на спине, так руки были заняты инструментами. На поле младенцу устраивали подобие шалаша, и он спал на свежем воздухе весь день, изредка просыпаясь для еды.

Мать была всегда занята по хозяйству, поэтому не могла уделять много времени ребенку. За детьми смотрели или совсем старые старухи рода, или девочки-подростки.

Женщина у болгар была не только матерью и хранительницей очага, но и хранительницей культурного наследия и традиций. Ребенку рано прививались религиозные чувства. К Богу у ребенка прививалось, в первую очередь, чувство страха. (Когда ребенок баловался, мать ему грозила: «Дяду Божи накаже»).

Именно женщина была хранительницей народных обычаев и традиций. Она знала, как поступать в той или иной ситуации на празднике; когда можно работать, а когда нельзя; что можно есть (пост или нет); когда ходить в гости и какие подарки носить... [1, с. 392].

По вечерам, после тяжелого трудового дня мать или бабушка рассказывали детям болгарские сказки, напевали колыбельные песни.

В болгарской семье детей рано приучали к труду: девочек – прясть, а мальчиков – пахать землю. Нить, впервые выпряденную девочкой, ее бабушка бросает в реку, чтобы прядение ее внучки шло, «как по воде». А для первой вспашки мать готовит сыну специальный обрядовый хлеб [5, с. 93].

Несмотря на приниженное положение женщины в семье, болгары все же признавали большую роль жены в семье. Не случайно были сложены такие пословицы: «Мъжет се познава по жената» («Муж узнается по жене») или «Мъжет в къща – глава, жената – душа» («Муж в доме – голова, а жена – душа»), [3, с. 287], «Мъж е гост в къщи» («Мужчина – гость в доме») т. д.

Не случайно роль *Пеперуды* (Бабочки) в одноименном обряде вызывания дождя исполняет девочка-сирота. По мнению болгар, именно девочка-сирота может вызвать у Бога жалость и сможет выпросить у него дождь. Обычно Пеперуда одета, как невеста, с венком на голове, иногда и в фате. В руках она несет котелок с водой, разбрызгивает ее в каждом дворе букетиками цветов и танцует, а остальные девочки поют специальную обрядовую песню. [5, с. 96].

Особенно болгары уважали пожилых женщин и часто прислушивались к их советам. Согласно воспоминаниям священников, служивших на юге Бессарабии, «мало кто из болгар знает молитвы, однако то, что говорят старые бабы, знают и помнят очень

хорошо. Не забудут заколоть черную курицу на св. Харалампия – прогонителя чумы, уважают св. Власа – покровителя теста, почитают св. Нестора – гонителя мышей и проч.» [1, с. 391]. Пожилые женщины занимали позицию авторитетного лица при решении многих вопросов.

Налицо двойственное отношение к женщине. С одной стороны, она равноправный член семейства, помощница и советница мужа при решении важных дел. С другой стороны, она должна каждый вечер снимать мужу обувь, мыть ноги и знать свое место.

Литература:

1. Водиначар Е. Образът на българката на страниците на «Кишиневските епархиални ведомости» / Е. Водиначар // Сб. България: метрополия и диаспора. – Кишинев : «Ş.Ş.B», 2013. – С. 390–393.
2. Душакова Н. Мужское и женское жилое пространство (на материале жилища в зоне культурного пограничья) / Н. Душакова // Журнал этнологии и культурологии, – Кишинев, 2010. – Т. 8. – С. 97–99.
3. Дюлгер Г. Роль женщины в традиционной болгарской семье – рождение и воспитание детей на примере села Валя-Пержа//сб. Дунэря-Нистру: Ежегодник. – Кишинев : «Centrografic». – Т. 3. – 2014. – 286 р. – С. 283–287.
4. Информатор Гречанлы Елена Дмитриевна, 1949 г. р., уроженка с. Кайраклия Тараклийского района.
5. Ковалов А. И. Ребенок и его социализация в календарной обрядности болгар РМ / А. И. Ковалов // Журнал этнологии и культурологии. – Кишинев : 2010. – Т. 5. – С. 96.
6. Манолов И. Родословные древа с. Кайраклия / И. Манолов. – Кишинев : «Ş.Ş.B», 2009. – 160 с.
7. Пейкова Е. Духовные ценности как источник благополучия народа (на примере традиционной культуры бессарабских болгар) / Е. Пейкова // Сб. Бессарабские болгары: История, культура и язык. – Кишинев : Lexon-Plus, 2014. – 420 с. – С. 244–248.
8. Пригарин А., Кляус М. Болгарский переселенец Бессарабии первой половины XIX века: историко-демографический портрет / А. Пригарин, М. Кляус // Сб. България : метрополия и диаспора. – Кишинев : «Ş.Ş.B», 2013. – С. 82–91.
9. <http://bg-ua.org/?name=rodobr>.
10. <http://www.fao.org/gender/gender-home/gender-why/что-такое-gender/ru/>.

Докіна С. А. Болгарська сім'я Бессарабії крізь призму гендерних досліджень (сер. XIX – поч. XX ст.)

Метою презентованої статті є виявлення особливостей гендерної поведінки в середовищі болгарських переселенців півдня Бессарабії середини XIX – початку XX століття.

У родині болгарських переселенців існувало правило: дружина повинна була слухатися свого чоловіка. Вона брала активну участь у всіх аспектах життя сім'ї, вела домашнє господарство, була порадицею чоловікові у вирішенні важливих справ, однак становище її залишалось приниженим. Болгарська сім'я на той час була патріархальною.

Повсякденне життя болгарської жінки півдня Бессарабії в зазначений період було чітко регламентоване: заміжня жінка повинна була виконувати всю хатню роботу, працювати в городі, а також мити ноги чоловікові після роботи; вона не мала права перейти дорогу чоловікові. Особливо багато заборонних звичаїв існувало щодо виношування дитини.

Однак болгари визнавали вагому роль дружини в родині, хоч становище її було приниженим. Особливо болгари поважали жінок похилого віку, досить часто прислухались до їхніх порад.

Як бачимо, наявне неоднозначне ставлення до жінки: з одного боку, вона рівноправний член сімейства, помічниця і порадиця при вирішенні важливих справ, з іншого – повинна щовечора знімати чоловікові взуття, мити йому ноги, знати своє місце.

Ключові слова: гендерне співвідношення, болгарські переселенці, становище болгарської жінки, патріархальна сім'я.

Dokina S. A. The Bulgarian Family of Bessarabia In The Light Of Gender

The purpose of the article is revelation of gender behavior peculiarities among Bulgarian migrants from the South of Bessarabia (the middle of XIX – the beginning of XX).

There was a rule in the family of Bulgarian migrants: the wife had to obey her husband. She actively took part in all the spheres of the family life and was occupied with a lot of household duties. She could advise her husband in decision making, but her position, however, was submissive.

Everyday life of a Bulgarian woman from the South of Bessarabia during the indicated period was strictly regulated: her household chores included all the work about the house and vegetable garden, she had to wash her husband's feet when he came home after work, she could not get across a man's way, etc. A lot of taboos were invented on bearing a child.

Despite submissive position the Bulgarians, nevertheless, admitted the importance of a woman in the family. Elderly women were especially respected and their pieces of advice were considered to be very useful.

So we can notice ambivalent attitude to a woman. On one hand, she enjoys equal rights, helps and advises her husband in decision making. On the other hand, she has to do some humiliating jobs like washing her husband's feet, taking off his boots, remembering her place in the family.

Key words: *gender proportion, Bulgarian migrants, the status of a Bulgarian woman, a patriarchal family.*

УДК 37.03 (04)

Євгенія Ємельяненко
(м. Запоріжжя)

ГЕНДЕРНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА

У статті аналізуються проблеми і перспективи впровадження роздільного навчання в контексті кризових явищ у сфері сучасної освіти. Обґрунтовується, що гендерна ідентифікація є провідним чинником формування особистісної цілісності, яка визначає розуміння власних місця і ролі в суспільстві. Перенасиченість середовища навчання різноманітною та суперечливою інформацією, особистісні особливості сучасної молоді роблять застосування диференційованого підходу вкрай важким для вчителя, в той час як діти потребують поглибленого індивідуального підходу. У таких умовах можливість здійснення корисного виховуючого впливу суттєво зменшується. Принципи роздільного навчання постають тією альтернативою, що уможливить і врахування об'єктивних особливостей дітей, визначених статтю, і формування належної та стійкої гендерної ідентифікації учнів, попередження особистісної амбівалентності й маргіналізації.

Ключові слова: гендерна роль, гендерний стереотип, ідентичність, маргінальність, роздільне навчання.

Питання цілеспрямованого формування світоглядних настанов нового покоління засобами гуманітарної політики щороку набуває все більшої значущості. «Новий українець» з цілісним і міцним ціннісно-смысловим стрижнем, що матиме як національно-патріотичне, так і інтегративно-космополітичне підґрунтя, – сьогодні один із головних чинників конкурентоспроможності держави, її гідного місця на міжнародній арені, її потужності та єдності.

Проте, зважаючи на динамічні соціокультурні трансформації сучасні молоді, українці відчують швидше маргіналізуючий вплив середовища щодо своїх світоглядних позицій, що аж ніяк не сприяє формуванню стійкої ідентифікації. Це стосується найрізноманітніших сфер: етнонаціональної, мовної, релігійної, професійної, сфери особистих стосунків, дозвілля тощо.

Первинною сферою прояву маргіналізації як явища сьогодні, окрім інших, можна визначити сферу гендерних ідентифікацій. Це є суцільний світоглядний пласт, який впливає на ідентифікацію та майбутню діяльність особистості в більшості вимірів її соціокультурних практик.

Провідним важелем формування світогляду нового покоління є освітні установи. Навчально-виховні заклади, до яких залучається абсолютна кількість дітей, підлітків та юнаків і в межах яких проводять більшість часу в період особистісного становлення, накладають визначальний відбиток на останній процес. Порівняти за потужністю цей вплив можна, мабуть, лише з впливом родини.

Повноцінний аналіз теоретичних і практичних проблем формування стосунків учнів різної статі, підготовки молоді до сімейного життя привернули увагу таких науковців, як М. Боришевський, Г. Ващенко, Т. Говорун, В. Кравець, О. Кузнецова, І. Мезеря, В. Постовий, І. Трухін та ін. Актуальність зазначеної теми розглянуто в наукових дослідженнях таких зарубіжних вчених, як В. Ескрідж, Г. Еттерберг, О. Контула, Т. Нурміаго, Д. Сандбі та ін.

Сьогодні постає проблема зв'язку між низкою питань, що визначають мету цієї роботи. Яким чином гендерні ідентифікації, що формуються на етапі первинної соціалізації, визначають подальшу ідентифікацію особистості? Чи є вітчизняні навчальні заклади стереотипізованими за гендерною ознакою? Яким чином це впливає далі на процес включення особистості до соціокультурних практик?

У наш час суспільна взаємодія характеризується перенесенням на ювенільний вік моделі дорослого життя з усіма її шаблонами, смислами і цінностями. Така практика «дорослого формату життя» несвідомо пронизує більшість елементів ігрової та навчальної діяльності. Через це визначення гендерних ролей у ХХІ столітті вже не постає однозначним, як імітація жіночих і чоловічих гендерних ролей минулого століття. З одного боку, позитивним вбачається набуття широкої свободи вибору щодо гендерної ідентифікації, а з іншого – змиваються вектори і межі її формування.

Трансляція «дорослих» цінностей дитячій аудиторії через ЗМІ, Інтернет та інші канали комунікацій стає різновидом комерційних спекуляцій. У середовищі навчального закладу (в умовах безпосередньої взаємодії з однолітками) смисли і цінності знаходять поле для свого практичного прояву та підтвердження.

Як наслідок, у змішаному, гетерогенному за статевою ознакою навчальному середовищі процес обміну суперечливими соціальними стереотипами та генерація нових набуває значного масштабу, навчальна діяльність як така у свідомості учнів відсувається на другий план. При цьому формуючий вплив щодо гендерних ролей, який отримує молодь в освіті, не є раціонально планованим і має «жіноче обличчя». Вже починаючи з ідентифікації гендерних ролей у суспільстві світогляд молоді набуває характеристики помежевого, маргінального. Не формується чіткого та послідовного уявлення про те, що є екзистенційно й соціально сутнісне для жінок та чоловіків, який спектр їх природних і суспільних ролей тощо.

Сучасна система освіти створює середовище такого формату, що школа постає як середовище спілкування з імітацією форм взаємодії дорослого життя, а не як спеціальна сфера діяльності (навчальної, виховної), до якої має бути залучена особистість ювенільного віку. В умовах збільшення осіб у навчальній аудиторії, навчального навантаження та обсягів інформації, ускладнення самого змісту сучасної освіти, реальні можливості викладача утримати в аудиторії «робочу» атмосферу, врахувавши при цьому потреби всіх учасників, дотримавшись принципів гуманістичного та диференційованого підходів, створивши сприятливий морально-психологічний клімат, приділивши увагу кожному і так далі, суттєво звужуються.

Постає питання: наскільки викладач у сучасних умовах справді володіє необхідними компетенціями для навчання і виховання дітей різної статі *одночасно*? І не просто навчання і виховання, а психологічної підтримки, розвитку, реалізації стратегічного цілепрямованого впливу на нове покоління громадян.

Сьогодні той формуючий вплив, який отримують діти у сфері гендерної соціалізації, має «жіноче обличчя» і більшою мірою є стихійним, в той час як первинне сприйняття соціального навантаження статі впливає на ідентифікації і в інших сферах. Як наслідок, вже починаючи з ідентифікації власної гендерної ролі світогляд молоді набуває характеристики помежевого, маргінального.

В останні десятиліття в практиці західних навчальних закладів (переважно, Британії та США) актуальності набуває відродження тенденції щодо впровадження шкіл із розділом дітей за ознакою статі в межах навчальної діяльності.

Згадаємо, що процеси сегрегації за ознакою статі у сфері освіти як дескримінуючі були заборонені протягом XX століття в межах руху за права жінок. Наскільки це є актуальним сьогодні в межах трансформацій гендерної проблематики. Наскільки спільне чи роздільне навчання сприяє або перешкоджає реалізації прав людини за теперішніх умов, і наскільки воно сприяє або перешкоджає ефективності навчально-виховного процесу.

На це питання є, як мінімум, два погляди, що мають, відповідно, власні аргументи:

1) *з одного боку* – страх самого явища сегрегації; створення прецеденту нерівності; уявлення про необхідність взаємодії з представниками різних статей та неповноцінність соціалізації в моностатевому освітньому просторі; острах формування нетрадиційних статевих орієнтацій і подібне;

2) *з іншого боку* – фактичні дані про підвищення якості освіти; можливість забезпечити специфічні потреби особистості, що притаманні ювенільному віку, змодельовати формат діяльності й застосувати такі технології навчання, які більш враховують об'єктивні психофізіологічні відмінності представників різної статі; атмосфера розкнутості та невимушеність процесу навчання; відсутність порівняння за здібностями, які є об'єктивно різні; обмеження перенесення гендерних стереотипів тощо.

Далі належно порушуються такі питання: чи сприяє навчання у гомогенних за статевою ознакою групах усталенню процесів ідентифікації? Чи навпаки – маргіналізує особистість? Виходячи з тези про первинність гендерної ідентифікації для подальших процесів самовизначення особистості це питання не є дивним.

Звернемося спершу до історії роздільного та змішаного навчання, причин переходу до сумісного навчання, а потім до розгляду аргументів сучасної ситуації.

Пік розвитку освітніх установ по всій Європі прийшовся на період Просвітництва – XVII–XVIII століття. Найбільш розповсюдженою роздільна освіта стала у XIX столітті, оскільки ця проблема актуалізувалась через залучення до навчання в освітніх закладах жінок, які раніше отримували освіту майже виключно вдома. Майже в кожній розвиненій країні світу тією чи іншою мірою і сьогодні практикується роздільне навчання, хоч спільне навчання допоки визначається загальноприйнятим стандартом. Проте флагами теорії та практики роздільного навчання за правом є

Великобританія та США, тож на їх досвіді коротко звернемося до історичних аспектів.

Історично у Великобританії реалізовувалось роздільне навчання, хоч останнім часом багато шкіл перейшли на сумісне навчання. Насамперед, це стосується державних загальноосвітніх шкіл у першу чергу. Такі корифеї навчання, як Ітон, Харроу, Челтнем, Родуїн, Харогіт та інші приватні освітні заклади, дотримуються принципу роздільного навчання. Так, на сьогодні Британія майже цілком зберегла власний історичний принцип роздільної освіти, який був спрощений із впровадженням державного регулювання шкільної справи і впровадженням обов'язкової фінансованої державою освіти. Адже очевидно, що сумісна організація освіти є значно дешевшою.

Трохи інші причини відмови від роздільного навчання сформувалися у США: там історично перенесені з Британії принципи були трансформовані в межах боротьби за права жінок і національних меншин. У 1972 році США приймають закон, що забороняє статеву сегрегацію дітей у публічних школах, що одразу викладає полеміку в педагогічних та освітянських колах. Закон про заборону сегрегації відміняють у 2006 році. Проте реакція, що проявилась на відміну заборони в першу чергу – це неспокій у середовищі правозахисників, яким у забороні сегрегації вбачався гарант унеможливлення рецидиву дискримінації осіб, які навчаються, за статевою ознакою, на боротьбу з якою протягом XX століття було витрачено стільки сил.

Роздільна освіта в епоху Просвітництва (пізніше також) практикувалась і на територіях, підконтрольних Російській Імперії на той момент часу. Так, всі пансіони, гімназії, прогімназії, училища та інші заклади були організовані за цим принципом. Виняток становили комерційні училища та деякі приватні навчальні заклади, де навчання реалізовувалось сумісно. Обсяг знань, який надавався у жіночих освітніх закладах, був на порядок вужчим у порівнянні з чоловічими навчальними закладами. Вужчим був і спектр прав, що отримували випускниці.

У 1918 році було впроваджено обов'язкове спільне представників обох статей. Цей захід був спрямований на усунення безправності жінок у сфері освіти, що існувала до цього. Тільки на період Другої світової війни роздільне навчання було частково відновлене, проте ця реформа торкнулася невеликої кількості закладів

освіти й носила експериментальний характер (приблизно 2% контингенту). Результати експерименту були оцінені як неуспішні і подальша реалізація реформи була відмінена. У 1954 році сумісне навчання знову стало загальною нормою на законодавчому рівні. Сьогодні на території пострадянського простору роздільне навчання не заборонене, проте реалізується переважно в межах проєктів-лабораторій.

Тож, які аргументи та об'єктивні причини, що зумовлюють ефективність роздільного та сумісного навчання? Почнемо з прихильників спільного навчання як більш звичного на сьогодні.

Принцип формування складу тих, хто навчається, із хлопчиків, і з дівчаток одночасно зумовлений в першу чергу пріоритетом дотримання їх рівноправного навчання. Окрім того, що такий принцип дозволяє реалізувати рівні права чоловіків і жінок, він суттєво знижує собівартість освіти, допомагає краще вирішувати дисциплінарні проблеми та інше. Його прихильники наполягають, що роздільна освіта не краща за спільну за своїм змістом та якістю, вважаючи психофізіологічні відмінності представників різної статі у ювенільному віці несуттєвими. Вони посилаються на відсутність переваг у рівні знань із математики та природничих наук, вербальних навичках, загального ставлення до навчання, розвитку гендерних стереотипів, проявів агресії та специфіці ставлення до протилежної статі.

Проте очевидними недоліками сумісної освіти є суттєве ускладнення проблем статевого виховання та формування ролей, пов'язаних із особливостями статі. Передача традиційно чоловічого або традиційно жіночого соціального досвіду (що, до речі, не передбачає їх абсолютного домінування) майже повністю нівелюється в системі сумісної освіти і стає сумбурною. Саме з сумісною освітою іноді пов'язують занепад моральності [1].

Права на освіту чоловіків і жінок мають бути рівні, проте потреби ніколи рівними не стануть. Тож, чи можна забезпечити задоволення різних потреб через забезпечення виключно рівності прав без інших гарантів?

Прибічники роздільної освіти як головний аргумент висувують той факт, що хлопчики та дівчатка з погляду психофізіології розвиваються по-різному. В першу чергу це стосується термінів формування різних систем центральної нервової системи, яка у хлопчиків порівняно з дівчатками уповільнена приблизно на два

роки. Це зумовлює вищу успішність навчання дівчаток на певних вікових етапах і, відповідно, пригнічення та недостатній рівень уваги до хлопчиків.

З іншого боку, хлопчики отримують переваги у математиці, економіці, міжнародних відносинах, точних науках, викладання яких, як традиційно «чоловічих» предметів, моделюється за «чоловічим» зразком.

На противагу цьому зауважується, що оскільки дівчатка є більш акуратні, слухняні та дисципліновані, основні заходи виховання орієнтовані на ці показники, яких хлопці природно не можуть продемонструвати у підлітковому віці. Основними «ярликами», що отримують хлопці, є дефіцит уваги, неспроможність до концентрації, надлишкова збудливість, агресія. Тож взагалі сучасна школа організована за «жіночим» зразком: сидіти рівно, слухняно, слухати, робити акуратні записи тощо. У хлопців-підлітків часто виникають проблеми щодо відповідності цим вимогам.

Також існує думка, що при спільному навчанні хлопці неминуче переймають жіночі якості (відсутність настанов протесту, посидючість, прагнення сподобатись тощо) та надзвичайно звикають до жіночої підтримки, опіки й допомоги. У результаті хлопці сприймають жіночий стереотип соціальної поведінки як більш правильний; втрачають відчуття цінностей чоловічого характеру.

Хлопці й дівчата об'єктивно мають відмінні особливості мислення і сприйняття. Для тих і для інших необхідно диференціювати форми та прийоми викладання, при чому зовсім не є необхідним розробляти відмінні програми: відмінними мають бути не зміст, а спосіб подачі матеріалу та спосіб взаємодії. Цілком достатньо вивчати одну й ту саму програму з різною ритмікою, різними темпами, з урахуванням гендерної специфіки побудови навчального заняття. Окрім цього, це забезпечить можливість належного виховного впливу в розрізі гендерної ідентифікації. Наскільки викладач може забезпечити одночасно відповідний спосіб подачі матеріалу як для дівчаток, так і для хлопців в умовах обмеженої кількості часу та надлишку інформації? Викладач – не «людина-оркестр», його можливості також мають об'єктивні межі.

Так, наприклад, змагання серед дівчат варто проводити більш обережно, оскільки дівчата більш емоційно реагують на невдачу, в той час як у хлопців суперництво є додатковий цілком органічний стимул. Дівчата потребують, щоб їм спочатку ретельно пояснили і

лише потім дали до виконання завдання. Хлопці надають перевагу самостійному виконанню завдання з подальшим розбором помилок.

Все вищезначене, на перший погляд, свідчить на користь роздільного навчання. Проте чимало науковців стверджують, що відмінності між представниками різної статі суттєво перебільшені, тож високих результатів навчання можна досягти і при сумісному навчанні, застосовуючи індивідуальний підхід. Крім того, учасники змішаних робочих груп при навчанні передають один одному свої позитивні якості. Зокрема, стверджується, що роздільне навчання заважає виробленню навичок спілкування із протилежною статтю та сприяє розвитку застарілих уявлень про соціальні ролі чоловіків і жінок. При сумісному навчанні діти виробляють здатність до взаємодії з різними людьми як за статтю, так і за віком. Відповідно, на думку прихильників сумісного навчання, роздільне навчання унеможлиблює виконання школою її соціальної ролі, збіднює та звужує можливості розвитку особистості.

Проте прихильники сумісного навчання, які вбачають єдиний раціональний спосіб подолання відмінностей між дітьми різної статі у диференційованому підході, не оговорюють питання, яким чином його можна практично реалізовувати в умовах перевагання як змісту та інформаційного наповнення освіти, так і інтенсифікації самого процесу навчання. Подекуди в сучасних умовах (економічних, організаційних, методичних тощо) викладач об'єктивно не має можливостей забезпечити цей диференційований підхід, а інколи – не володіє необхідними компетенціями на достатньо високому рівні. У результаті під загрозою опиняється результат навчально-виховного процесу: як якість знань, так і сфера ідентифікації особистості. На державному рівні ключовий аргумент на користь сумісного навчання: у порівнянні з роздільним організувати його значно дешевше та простіше.

Проте щодо вітчизняної педагогічної практики можна дещо зауважити. По-перше, перспектива впровадження роздільного навчання, розробка програм, підручників тощо має бути оцінена заново, відповідно до сучасних умов та реалій, а не в розрізі соціальних проблем столітньої давнини. Педагогічна практика має визнати сьогоденну перспективність такого підходу, звисно, не абсолютизуючи його. По-друге, негативні риси, які здобули спільне навчання в сучасних умовах, є очевидними, як і кризовий стан навчально-виховного потенціалу сучасної школи. Наразі будь-які

аргументи на користь чи проти роздільного навчання є голослівними, оскільки така практика майже відсутня. Не розповсюджуючи її на всі загальноосвітні школи, варто формувати низку закладів, що на постійній основі реалізовували б таке навчання (як приватних, так і державних) для уможливлення вибору та отримання дійсних прикладних результатів для пошуку подальших альтернатив вирішення освітньої кризи. Тож перспективами подальших досліджень постануть роботи у сфері окремих аспектів роздільного навчання, що створять основу для його системної реалізації в майбутньому.

Література:

1. Безрукова В. С. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) [Електронний ресурс] / В. С. Безрукова. – Екатеринбург, 2000. – Режим доступу : http://spiritual_culture.academic.ru.

Yemelyanenko E. O. Gender marginality in educational environment: yesterday, today and tomorrow

The problems and prospects for the introduction of a separate study in the context of the crisis in the field of modern education. Substantiated that gender identity is a leading factor in the formation of personal integrity, understanding that defines its own place and role in society. Oversaturation learning environment versatile and conflicting information, personal characteristics of today's youth do use a differentiated approach is extremely difficult for teachers, while children require in-depth individual approach. In such circumstances, the possibility of educating beneficial impact is significantly reduced. The principles of segregation arising To the alternative that will allow consideration of objective and characteristics of children defined by sex, and the formation of good and stable gender identity of students, preventing personal ambivalence and marginalization.

Keywords: *gender role, gender stereotype, identity, marginality, separate study.*

Емельяненко Е. О. Гендерная маргинальность в образовательной среде: вчера, сегодня, завтра

Анализируются проблемы и перспективы внедрения раздельного обучения в контексте кризисных явлений в сфере современного образования. Обосновывается, что гендерная идентификация является ведущим фактором формирования личностной целостности, которая определяет понимание собственных места и роли в обществе. Перенасыщенность

среды обучения разносторонней и противоречивой информацией, личностные особенности современной молодежи делают применение дифференцированного подхода крайне тяжелым для учителя, в то время как дети требуют углубленного индивидуального подхода. В таких условиях возможность осуществления полезного воспитывающего влияния существенно уменьшается. Принципы раздельного обучения становятся той альтернативой, которая позволит и учесть объективные особенности детей, обусловленные полом, и формирование надлежащей и устойчивой гендерной идентификации учеников, предупреждение личностной амбивалентности и маргинализации.

Ключевые слова: *гендерная роль, гендерный стереотип, идентичность, маргинальность, раздельное обучение.*

УДК 801.662: 82.09: 37 – 055.2

Роксолана Жаркова
(м. Львів)

**САМА СОБІ ГЛИНА: ПРОЕКТ САМОТВОРЕННЯ
У ЖІНОЧОМУ ПИСЬМІ (ПОВІСТЬ «ХРИЗАНТЕМИ»
УЛЯНИ КРАВЧЕНКО У КОНТЕКСТІ ФЕМІНІСТИЧНОЇ
КРИТИКИ І ФЕМІНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ)**

У статті розглянуто місце і роль жіночого письма у просторі культури. Проаналізовано проблему жіночого самовиховання, підкреслено значення освітнього чинника для розвитку жінки-письменниці. Висвітлено становлення педагогічних ідей у тексті модерної української письменниці, вчительки, громадської діячки.

Ключові слова: жіноче письмо, феміністична критика, феміністична педагогіка, само-творення, метафора глини.

Письмо жінки упродовж століть було «землею обітованою», вимірюваною територією вербальних можливостей, де її внутрішня суб'єктивність намагалася залишити хоча б найменший слід своєї присутності попри наявну «сексуальну політику» [25]. Шлях від пущі захопленості словами до землі захоплення слова прокладався через самоусвідомлення і саморепрезентацію жінки у вимірі культурної значимості чи значущості для себе і для світу, оскільки саме письмо – це і є «болісне розпитування про власну можливість» [12, с. 133]. Інтонація питальності («Чи може підпорядковане промовляти?» [37]), що переважала у жіночій творчості саме на зламі століть, позначає прогресуюче вторгнення на смислове поле чоловічого символізму. Однак потреба інакшого символізму веде до руйнування традиційних поетикальних схем, до а-символії, яку Ю. Крістева називає «материнською семіотикою» [22, с. 10]. Семіотична текучість значень у фрагментаризації вербалізованих відчуттів – це суть жіночого письма (Г. Сіксу, Л. Ірігарай, А. Леклерк, Б. Дедьє, Ю. Крістева).

Жіночий образ традиційно асоційований зі землею (чітко виражений рух-танець навколо своєї осі, такий собі рух у нерухомому самоспогляданні), адже «жінка міфічно близька землі» [13,

с. 77] (М. Еліаде) вочевидь через властивість давати життя, бо ж «народження – почуття, яке неможливо передати в термінах чоловічого досвіду» [13, с. 103]. Однак семіотична текучість змушує руйнувати земну укоріненість значень, порушувати стабільність центрованих структур, стихійно ірраціонально проламуватися в щілини розсудку потоками гіперболізованих і гіпервербалізованих мовних систем. Г. Башляр, аналізуючи стихії у поетичному вимірі, зауважив, що все таки «вода – стихія найбільш жіночна» [3, с. 22], оскільки, як підкреслює представниця феміністичного есенціалізму Л. Ірігарай, життя жінки – це коливання рідин у її тілі [36, с. 113], тому і письмо її – письмо флюїдне [36, с. 111].

Зразком такого палімпсестного, семіотичного жіночого письма, у якому панує флюїдна динаміка пошуку-себе-поза-собою, або свого «я», в інших тілах і не-тілах, є текст української письменниці й педагога, модерністки й інтелектуалки Уляни Кравченко (Юлії Шнайдер). Її повість «Хризантеми» творить взірєць жіночого письма-пам'яті, невмотивованого і спонтанного себе-розповідання, приреченого на одвічне балансування між фікційністю і правдивістю, мовленим і недомовленим, сказаним і відчутим, промовлянням і мовчанням, бунтом проти всіх і бунтом-у-собі. Така екзистенційно-текстова нетотожність самій собі позначена інтонацією питальності, каркасом якої є прагнення осмислити своє болюче письмо через болюче питання – «Хто я така? Хто я собі?». Відповісти на це авторка може через гіно-графічне заглиблення у надра свого земного «я», чи швидше занурення – повернення до витоків – «ad fontes» – у дитинство. Простір води як алюзія материнських утробних вод [35, с. 37], у яких ми ще є ми не-пізнані і не-впізнавані іншими, де панує чистота себе-відчуття і твориться автобіографія дитинства «на хисткому пограниччі уяви і яви» [28, с. 183]. Занурення в дитинство – це як занурення під воду, за М. Еліаде, це «падіння в доформальне, повернення в не проявлену модальність добуття» [13, 69]. Тому писання про дитинство і юність дозволяє авторці реконструювати сво(є/ї) «я», «знаходити справжню ідентичність» [35, с. 25].

«Хризантеми» – твір міжродового гатунку з очевидним автобіографізмом [6] та моделюванням індивідуального світу [7; 8; 9] (Г. Волошук), за переконанням Р. Завадовича, «не єдиний автобіографічний твір письменниці, зате найбільший і найповніший, цікавий зокрема для літературознавців, істориків і психологів ще

й тим, що на широкому суспільно-побутовому тлі розповідає про дитинство та юність» [19, с. 8] і, на наш погляд, показує «гібридизацію» мистецького «я» [15], а також формування у жіночому письмі різнотипних самоідентифікацій і саморепрезентаційних образів [16]. У наших попередніх студіях вже йшлося про деякі аспекти себе-розповідності у творі [17; 18], відтак є потреба розширити коло означеної проблематики проблемою фемінного самотворення, що веде інтерпретацію в дещо інше русло – чітко феміністичне. Фемінізм як світоглядна парадигма справді присутній у тексті, хоча це фемінізм фрагментаризований. Це своєрідний за-текстовий інтрофемінізм, властивий модерністкам кінця XIX ст., це фемінізм-індивідуалізм, зі своїм питальним обличчям, це фемінізм з макіяжем націоналізму, і цього не уникнути в часи колоніалізму. І важливо те, що колоніалізм власного «я» або психологічна експансія духа сприймається модерними письменницями страшніше, ніж підневільність чи ув'язнення у плані фізичному, тілесному, оскільки «вбиває» сам погляд колонізатора, як пише Г.-Ч. Співак, підпорядкований «це об'єкт пильного погляду (gaze) згори» [27, с. 465]. Тому фемінізм – це вектор нового бачення, як вважала С. Павличко, «це погляд, покликаний розвінчувати ідолів» [26, с. 281–283]. Фемінізм і антиколоніалізм – це релігії бунтівників. А жіноче письмо, хіба це не поєднання цих двох бунтівничих релігій? М. Шкандрій, об'єднуючи ці два окремі, хоч і спільноідейні дискурси крізь творчість Лесі Українки, висновує, що Косач «зображує своїх героїнь заручницями тих ролей, яких вони прагнуть позбутися» [32, с. 310].

Образ заручниці – часу, місця, традицій, патріархальної умовності – це Марта – «горда, холодна, задумана, недосяжна» [21, с. 213] – героїня «Хризантем», alter ego Кравченко-Шнайдер, маска-двійник письменниці – типова бунтівниця: в усіх контекстах. Прагнення керувати собою, володіти собою як окремою територією – тіла, слова, значень – спонукає Уляну Кравченко (Юлію Шнайдер) охрестити себе третім іменем – Марта (гр. Martha, від арам. Marta – «господиня, пані»). Саме володіння собою, панування чи навіть опанування собою як жінкою – лейтмотив твору. Щоб **бути** собою, потрібно спочатку себе **мати** – створити, виховати, розвивати. Треба привласнити себе як тіло, наповнити себе собою-суттю, показавши іншим свою силу, свою міць самооволодіння. Це типово фроммівська тріада: «володіння – сила – бунт» [30, с. 90],

коли «я володію об'єктом, оскільки я маю силу, щоб зробити його моїм» [30, с. 89]. Бути суб'єктом і оволодіти собою як об'єктом можна лише з допомогою гносеологічних пошуків. Тому питання самопізнання, самоосвіти, самовиховання і врешті саморозвитку – ключове в цьому творі. Панувати над світом можна лише інтелектуально. Це розуміє Марта, життя якої – *«книги, ноти, рукописи, пляни»* [21, с. 259], адже *«праця приносить радість, можна по своїй волі створити для себе новий світ, створити себе, різьбити душу й тіло»* [21, с. 278]. Інтелектуальний бунт – це доведення своєї рівноцінності, це протест, що загрожує соліпсизмом творчій одиниці, яка не формується у своєму *milieu*, а ламає межі середовища обмежень. Оточення не сприймає Марту-як-жінку: *«її за жінку не візьме, ніхто не візьме! Замудра на неповнолітню панну: цитує слова Данте»* [21, с. 296]. Всі ідеї саморозвитку роблять її маргіналом, Іншим, або, за Р. Брайдотті, номадичним, кочовим суб'єктом [33], що блукає у пізнавальних координатах – *«заблукана я, неначе в лісі, йду, знову вертаюся, дивлюся – шукаю стежини»* [21, с. 192]. Марта (як типова жінка-авторка) – одночасно: заручниця, бунтівниця, кочівниця, маргіналка, чужинка сама собі, тому її життєпис – то мандри чужинця, який, за Ю. Крістєвою, *«шукає ту невидиму й обіцяну територію, той неіснуючий край, який він виношує у своїх мріях і який слід назвати потойбіччям»* [23, с. 12]. Таке шукання поміж поезією і реальністю збушує митця-мислителя знаходити рятунок від буденності, приймаючи маску дивності, адже, за словами Н. Хамітова, *«дивна особистість – вічний месія буття, той, що очищає його від буденності»* [31, с. 6].

Тема блукання навколо себе й у собі і тема сну, який у творі ототожнено із засипанням тілесних перцептивних здатностей жінки наскрізно прописані в тексті: один із кавалерів Марти зізнається, що зараз йому нудно з нею, що колись *«вона збудиться, як жінка. Тепер вона, як мужчина, думає про всякі суспільні питання»* [21, с. 296]. Переплітання тем сну і неспання або смерті і життя жінки в жінці (*«мене нищить туга за поважними студіями»* [21, с. 220]) формує, на нашу думку, *«комплекс хризантеми»* – відчуття одночасного перебування у двох світах, або у зоні лімінальності, у точці перетину двобуттєвості: квіткова текстуальна саморепрезентація через тотемізм, який, за Е. Берном, *«дає відчуття страху, іноді вселяє довіру. Явище тотемізму зникає переважно до 16 років. Іноді зберігається довше у формі слів, наслідувань»* [4, с. 262].

Мартина екзистенційно-текстова між-ність в ефекті бівалентності досягається через нанизування колористичних елементів: біла су-кенка (дитинство) і чорна буря (раптове дорослішання), білі хри-зантеми на чорній долівці, чорні і білі духи, чорно-білі клавіші її улюбленого фортепіано тощо. Певна атрофія тілесності на користь одухотвореності [18] конструює фантом жінки без властивостей, без м'яса і крові, але з серцевинною потребою творити одночасно народжуючись-і-вимираючи в цьому акті (Бартівська концепція «смерті автора») – *«Я боролася по змозі творчістю [...] Придивля-лася, щоб усе запам'ятати. І кожне дерево, кожний краєвид – усе це буде існувати, але я не вернуся»* [21, с. 224]. Драму існування ав-тора у такому творчому «минанні», коли ти ціною своєї буттєвості даєш буттєвість чомусь іншому, ідеальному, коли пануєш над усі-ма своїми вітальними можливостями, М. Бланшо називає «просто-ром поезії», бо ж «писати можна лише тоді, коли володарюєш над собою перед лицем смерті, коли встановив з нею відносини пану-вання [...] вона вихоплює слова з-під самісінького пера, обриває мову; письменник вже не пише, він кричить, і його невиразний, не-доречний крик або не чують, або ж ним ніхто не переймається» [5, с. 78]. Такий внутрішній крик єства відчитує на обличчі дівчини власниця помешкання пані Марковська, зауважуючи – *«твоя вар-тість, власне, в тому, що ти не така, що ти ідеалістка, індиві-дуалістка. Такі променисті істоти бувають щасливі на свій лад»* [21, с. 387]. Це зречення тіла чи о-без-тілення жінки в творчості не здатне прийняти оточення, промовистим віддзеркаленням опі-нії «споживацького» соціуму є порада дядька Марті – *«Щось ти ховаєш, небого, у душі! А я раджу тобі напитися коняку, з'їсти обід, причепуритися та ввечері погуляти. Оживеш!»* [21, с. 312]. Проте Марта, споглядаючи усі принади тогочасної поп-культури, тікаючи від дешевих розваг бомонду, обирає, слідуючи за карте-зіанством, самоактуалізацію через мислення, тому й зізнається – *«мені противні обличчя пасивних істот, просякнутих еротикою, неспосібних думати»* [21, с. 153].

Саме тут виявляється її інтрофемінізм – намагання подолати свою іманентну жіночу пасивність. І єдиний засіб – це гедонізм творчості – *«Творити! Все одно, що-небудь, але творити! Людина хоче краси, а коли її нема, творить її зі своєї туги [...] Наші тво-ри – втілення нашої туги»* [21, с. 172]. Туга за пізнанням широти світу, туга за свободою творчості, врешті-решт – туга за письмом,

яке поки їй не належить, але якому вона може-і-хоче віддатися тотально чи все-буттєво супроводжує Марту з дитинства, навіть тітка бачила, як *«мала Марточка не сягала по ляльку, по голку, але брала писальне приладдя»* [21, с. 341]. Символи ідилічної патріархальної звичаєвості – *лялька, голка* – у творі спрофановані як знаки минувшини. Пройнята флером фен-де-сьєклівської іронії над образом канонічної жінки експресивна фраза Марти – *«мені протинне марнувати життя на гаптуванні фальбанок і гачкуванні прикрас до кімнати»* [21, с. 280], натомість дівчина роздумує про важливість теоретичного підґрунтя, коли треба буде відстоювати свої інтрофеміністичні ідеї: *«я б записалася на правничий відділ, щоб пізнати історію й філософію права, щоб у спірних питаннях говорити фахово, як спеціалістка, не дилетантка»* [21, с. 241].

Еклектика рефлексій жінки-дитини вибудовує цікаве колажне письмо: з одного боку, прагнення розвитку (освіченості, знань), щоб *«присвятитися вибраній галузі в цілості, як присвячуються мужчины»* [21, с. 83], тобто шаблонно перекопіювати чоловічу модель самовиховання, бути своєю серед чужих (мужчин), на рівні; з іншого – непереборна жіноча чуттєвість, сублімована в інспірацію музикою, поетичні зізнання, мистецьке елітарне відчуження від світу, що спостерігає за тобою через мікроскоп з маскулінними оптичними лінзами: дядько Марти нівелює її ідею освітньо-мистецької статевої рівності безжальною констатацією – *«мужчини мають цілком інші вимоги. Коли хочеш подобатися, мусиш мати кругле лице, широкі клуби»* [21, с. 310]. Таку апеляцію до форм і формалізму Марта розуміє трохи інакше, духовно глобальніше, міркуючи про абстрактність форм – *«Хочу пізнати себе й формувати своє «я», як тут мої земляки формують із глиняної маси посудину. Хочу творити себе саму для майбутнього твору»* [21, с. 300].

Глина – це не лише красива метафора гнучкості і пластичності. Глина – осадова гірська порода, землиста незцементована матерія, утворена частинками мінералів розміром 0,01 мм, що здатні з водою утворювати пластичну тістоподібну масу, яка, висихаючи, зберігає форму, а після випалювання володіє твердістю і міцністю каменя. Глина, на відміну від ґрунту, не поглинає, а утримує у собі воду. А хіба не здатність утримування у собі рідин – води/крові/молока – характеризує жіночу соматичну природу? Родючість землі (фізіологічна плідність) і текучість води (флюїдність жіночого письма самошукань) і створює форму, матерію, позначену дина-

мізмом, бо, за Г. Башляром, «союз води і землі породжує тісто» [3, с. 150]. Тісто як а-формальність, як чиста **передможливість** вимагає образу «динамічної руки» [3, с. 155], тобто тактильної умілості, тобто скрипторської майстерності. Тісто – чи не найближча жінці матерія, архаїчно замішування і випікання тіста – жіноча прерогатива, етнографічно і фольклорно – жінка з особливим пієтетом ставилася до тіста, особливо обрядового. Ліплення з тіста, як і з глини, вказує на ритуально-ігровий модус людської діяльності. Йдеться навіть про «філософію тіста», за М. Епштейном, коли «помічаючи його супротивну пружність і розбухання, відчуваєш щось подібне до подиву перед непередбаченою стихією живої плоти [...] зазвичай м'яти, чавити – процес руйнівний, а тут формується нова плоть, зі зменшенням – зростання» [14, с. 122]. Така собі невинна пластична гра руками для жінки – насправді священне дійство, а будь-яке священне дійство, як доводить Й. Гейзінга, – це «щось більше, ніж просто позірна актуалізація, удавана дійсність; це також більше, ніж символічне втілення; воно – містичне перетворення» [10, с. 21]. Справді, ми переконані, що ідея жіночого самотворення, або нового **само-со-творення** як діалогу-дискусії із силою трансцендентною, силою надлюдською – це сентенція цієї більше-ніж-повісті Уляни Кравченко.

Згадки про глину, а отже й про тісто у модерному творі пов'язуємо з естетикою нового мистецтва як Джойсівського «work in progres» – твору в русі, становлення у процесі, тобто вічне намагання відповісти на вже зазначене питання – «**хто я собі?**». Підтримуючи думку Т. Адорно, твір мистецтва, художній твір, а ми додамо – взагалі кожна окрема особистість – це «неадекватний і незавершений лише фрагмент свого потенціалу» [2, с. 283]. Розв'язка твору – це неминучий вибір шістнадцятилітньої Марти, та й самої Юлії Шнайдер: вибір між музичною кар'єрою, віденською консерваторією і громадською роботою, педагогікою, адже *«реформа дівочого виховання і навчання – це пекуче питання, якого не можна відкладати»* [21, с. 393]. Їдучи до Львівської учительської семінарії, Марта-Юлія із сумом залишає своє фортепіано у камениці пані Марковської. Якоюсь дивовижною ностальгійністю пройнятий один з кульмінаційних діалогів у творі: *«Я вписалася до вчительської семінарії. – Ти – бельферка? Я бачу тебе все в білих муслінах при фортепіані! Ти граєш сот аторе! Тобі закінчити тільки музичну консерваторію і – на естраду! [...] кажу до пані М.: – Час несе щось інше. У Же-*

неві збільшується число «blue stockings». Жінки беруться до латини й говорять про Тацита та Лівія. Пані Марковська розуміє мене, їй не чужий феміністичний рух» [21, с. 384].

«Дух часу» – так назвала своє оповідання на зламі століть Н. Кобринська. Її героїня пані Шумінська іронічно вибухає, коли дізнається, ким хоче стати її онука: «ти – учителькою! Чи ти уже така бідна, аби-сь мусила сама на себе заробляти?» [20, с. 128]. Однак, фемінізація культури – або, за Ю. Крістєвою, «час жінок» [24] – породжується фемінізацією освіти – «Педагогіка пригноблених» (1968) Пауло Фрейре [29] – це вирок і виклик тому, що ми називаємо сексизмом в освіті, науці та культурі. Хіба не всі ідеї саморозвитку і само-со-творення, викладені у мемуарних «Хризантемах» педагога-і-письменниці Уляни Кравченко (робота над якими тривала, підкреслимо, від 1880 до 1938 року), дещо пізніше будуть ретрансльовані голосами критичної педагогіки 60-х рр. ХХ ст., *perpetual pedagogy* і *holistic pedagogy* 80–90-х рр.? Щобільше, ідеї нової жінки, що поринула у самоосвіту й самоокультурення, суголосні засадничим принципам гендерних студій, гендерної педагогіки, феміністичної педагогіки.

Як доводить теоретик феміністичної педагогіки Дж. Гор, фемінізація освіти – це «потреби жінок мати власне місце для розвитку своєї освітньої культури з метою «знаходження свого голосу» й росту без страху перед чоловічим насильством фізичним та/або символічним» [11, с. 94]. Відтак насилля фізичне – це колонізованість тіла і голосу, насилля символічне – патріархальне обмеження створювати будь-що, включно освітньо/культурно/мистецьки перетворювати себе, формувати себе, ліпити себе, надаючи собі форми, а формі – змісту. Бути собі глиною – це якраз та невичерпана спроможність самотворення чи «спромужність» – спроба мужності – оголосити наявній центрованій структурі, що її чекає розпадання і дивовижне перетворення – «пере-ліплення» в а-центровану структуру рівноправності без маргіналізацій. Відбирання і відкривання свого тіла і голосу у письмі [34] жінка-авторка уявляє як натуралізоване замішування тістоподібної глиняної маси, це тактильна бунтівлива гра руками, якими вона спочатку торкається не всесвіту, а себе – свого чуттєвого тіла, свого чуттєвого мозку, свого чуттєвого письма. Це самоторкання чи само-ви-ліплювання породжує досвід втіхи своїми думками про себе, свободу бути собою у своїй саморепрезентації.

Торкатися себе у божественному акті самотворення – це думати-писати себе, адже, «думка як утіха (jouissance) не є оргазмічною насолодою від маніпуляцій з геніталіями, але надмірністю буття, що виходить за межі репродукції суб'єкта. Це позначка іншого в суб'єкті» [27, с. 457]. Це інше в суб'єкті – це феноменологічна константа буття, що тільки у пізнанні має видимість-або-графічність, динамізм свого протікання, який можна означити як особистість у триванні, у русі, у пізнанні себе самої – «woman in progres», адже і тоді, наприкінці XIX, і тепер, в XXI ст., як визнала в одному з недавніх інтерв'ю В. Агеєва, «я – феміністка» може сказати лише інтелектуалка» [1].

Література:

1. Агеєва В. «Сьогодні «я – феміністка» може сказати лише інтелектуалка» : [інтерв'ю з Вірою Агеєвою] [Електронний ресурс] / В. Агеєва ; інтерв'ю вела Ірина Славінська. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/person/2013/03/8/122899>.
2. Адорно Т. Теорія естетики / Теодор Адорно ; [пер. з нім. П. Тарашук]. – К. : «Основи», 2002. – 518 с.
3. Башляр Г. Вода и грезы. Опыт о воображении материи / Гастон Башляр ; [пер. с франц. Б. М. Скуратова]. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 1998. – 268 с.
4. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений ; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Эрик Берн ; [пер. с англ., общ. ред. М. С. Мацковского / послесл. Л. Г. Ионина и М. С. Мацковского]. – М. : Прогресс, 1988. – 400 с.
5. Бланшо М. Простір літератури / Моріс Бланшо ; [пер. з фр. Л. Кононович]. – Л. : Кальварія, 2007. – 272 с.
6. Волошук Г. М. Автобіографізм повісті «Хризантеми» Уляни Кравченко: етнічні проєкції та прийоми вираження / Г. М. Волошук // *Studia methodologica*. – Вип. 25 : Антропологія літератури : комунікація, мова, тілесність [уклад. І. В. Папуша]. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 66–72.
7. Волошук Г. М. Моделювання індивідуального світу – істотна риса творчої манери Уляни Кравченко / Г. М. Волошук // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. – Серія : Філологічні науки. Літературознавство [гол. ред. проф. М. Моклиця]. – № 13. – Луцьк, 2011. – С. 23–28.
8. Волошук Г. М. Формування творчого кредо Уляни Кравченко на тлі суспільно-політичних зрушень у Галичині кінця XIX – початку

XX ст. / Г. М. Волошук // Трибуна молодих. Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2010. – № 2 (10). – С. 329–337.

9. Волошук Г. М. Художнє мислення Уляни Кравченко : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.01.01 – українська література / Г. М. Волошук ; ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» – Івано-Франківськ, 2012. – 20 с.

10. Гейзінга Й. Homo ludens / Йоган Гейзінга ; [пер. з англ. О. Мокровольського]. – К. : Основи, 1994. – 250 с.

11. Гор Д. Феміністська педагогіка та педагогіка по-феміністськи / Дженіфер Гор ; [пер. з англ. В. Гайденок] // Філософія освіти. – 2007. – № 1 (6). – С. 91–107.

12. Дерида Ж. Письмо та відмінність / Жак Дерида ; [пер. з фр. В. Шовкун, наук. ред. пер. О. Шевченко]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 602 с.

13. Еліаде М. Священне і мирське ; Міфи, сновидіння і містерії ; Мефістофель і андрогін ; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Мірча Еліаде ; [пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахно]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 591 с.

14. Епштейн М. Про матерію й материнство / Міхаїл Епштейн // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2003. – № 27 : Гендер і феміністність. – С. 119–124.

15. Жаркова Р. Є. Гібридне «я» саморепрезентантки у жіночому письмі (на матеріалі повісті «Хризантеми» Уляни Кравченко) / Р. Є. Жаркова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2014. – Вип. 60. – Ч. 2. – С. 229–237.

16. Жаркова Р. Є. Жіноче письмо як модерністична саморепрезентація (на матеріалі української прози кінця XIX – початку XX століття) : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.01.06 – теорія літератури / Р. Є. Жаркова ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2014. – 18 с.

17. Жаркова Р. Є. Позбавляючи цноти читача (і/чи) себе: фемінна сексуальність як спосіб саморепрезентації у жіночому письмі модерну (на матеріалі текстів Ольги Кобилянської, Лесі Українки та Уляни Кравченко) / Р. Є. Жаркова // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Вип. 219. – Т. 231 : Філологія. Літературознавство. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – С. 43–47.

18. Жаркова Р. Є. Тілесний досвід в жіночому авто(фото)біографічному письмі : модерна і постмодерна візія (на матеріалі повістей «Хризантеми» Уляни Кравченко і «Коханець» Маргеріт Дюрас) / Р. Є. Жаркова // Наукові праці : [Науково-методичний журнал]. – Т. 200. – Вип. 188 : Філологія. Літературознавство. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 18–23.

19. Завадович Р. Передмова / Роман Завадович // Уляна Кравченко. Хризантеми [повість]. – Чикаго : Вид-во Миколи Денисюка, 1961. – С. 7–12.

20. Кобринська Н. І. Вибрані твори / Н. І. Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.
21. Кравченко Уляна. Хризантеми [повість] / Уляна Кравченко. – Чикаго : Вид-во Миколи Денисюка, 1961. – 414 с.
22. Крістева Ю. Полілог / Юлія Крістева ; [пер. з фр. П. Тарашука]. – К. : Юніверс, 2004. – 480 с.
23. Крістева Ю. Самі собі чужі / Юлія Крістева ; [пер. з франц. З. Борисюк]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 262 с.
24. Крістева Ю. Час жінок // Юлія Крістева // Про рівність статей. Збірник ; [пер. з фр. під заг. ред. О. Хоми]. – К. : Альтерпрес, 2007. – С. 25–46.
25. Мілет К. Сексуальна політика / Кейт Мілет ; [пер. з англ. У. Потятиник, П. Тарашук]. – К. : Основи, 1998. – 619 с.
26. Павличко С. Д. Фемінізм. / С. Д. Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2002. – 317 с.
27. Співак Г. Ч. В інших світах : Есеї з питань культурної політики / Гаятрі Чакраворті Співак ; [з англ. пер. Р. Ткачук, І. Супрунець, А. Кулаков ; передм. С. Шліпченко ; комент. М. Гхош]. – К. : Вид. дім «Всесвіт», 2006. – 480 с.
28. Старовойт І. М. Автобіографія дитинства / І. М. Старовойт // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – 2004. – Вип. 33. – Ч. 1. – С. 178–185.
29. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / Пауло Фрейре ; [пер. з англ. О. Дем'янчук]. – К. : Юніверс, 2003. – 168 с.
30. Фромм Е. Мати чи бути? / Еріх Фромм ; [пер. з англ. О. Михайлова та А. Буряк]. – К. : Український письменник, 2010. – 222 с. (Світло світогляду).
31. Хамитов Н. В. Освобождение от обыденности : искусство как разрешение противоречий жизни / Н. В. Хамитов. – К. : Научная мысль, 1995. – 116 с.
32. Шкандрій М. В обіймах імперії: російська і українська літератури новітньої доби / Мирослав Шкандрій ; [пер. П. Тарашук]. – К. : Факт, 2004. – 496 с.
33. Braidotti R. Nomadic Subject : Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory / Rosa Braidotti. – N. Y. : Columb. Univ. Press, 1994. – 286 p.
34. Cixous H. Le Rire de la Méduse et autres ironies [Préface de Frédéric Regard] / Hélène Cixous. – Paris : Galilée, 2010. – 197 p.
35. Didier B. L'écriture-femme / Béatrice Didier. – Paris : PUF, 1981. – 286 p.
36. Irigaray L. Ce sexe qui n'en est pas un / Luce Irigaray. – Paris : Éditions de Minuit, 1977. – 217 p.

37. Spivak G. Ch. Can the Subaltern Speak? / Gayatri Chakravorty Spivak // *Marxism and the Interpretation of Culture*. – Basingstoke : Macmillan, 1988. – P. 271–313.

Жаркова Р. Е. Сама себе глина: проект самотворения в женском письме (повесть «Хризантемы» Ульяны Кравченко в контексте феминистической критики и феминистической педагогики)

В статье рассмотрено место и роль женского письма в пространстве культуры. Проанализировано проблему женского самовоспитания, подчеркнуто значение образовательного фактора для развития женщины-писательницы. Интерпретировано становление педагогических идей в тексте современной украинской писательницы, учительницы, общественной деятельницы.

Ключевые слова: женское письмо, феминистическая критика, феминистическая педагогика, самотворение, метафора глины.

Zharkova R. Y. The clay itself: the project of self-creation in women's writing (the story «Chrysanthemum» by Uliana Kravchenko in the context of feminist criticism and feminist pedagogy)

The article is dedicated to the analysis of particularities of women's writing. The problem of women's writing is considered as a revolt, which is characterized by endeavor to get through the men's unification, to oppose the limitation of cultural and art space. The role and place of women's writing in the space of culture is examined in the story «Chrysanthemum» by Uliana Kravchenko. The main attention is paid to the specification of the female, female texts and women as the authors. Based on the analyses of the object of investigation it is possible to conclude that women's writing of modernism is characterized by the presence of specific artistic methods of concentrating the reader's attention on various social problems of women, from their psychological state, realized project of modern self-creation and self-representation. The problem of women's self was analyzed and it was emphasized the importance of the educational factor for the development of female writer (the context of feminist criticism and feminist pedagogy). The content of Ukrainian women's practical activity in the field of national school system have been exposed. It was introduced the establishment of educational ideas in the text of Uliana Kravchenko, first in Western Ukraine woman-poetess, modern

Ukrainian writer, teacher, public figure, activist of Ukrainian womanish motion. We ground the structure of the communication woman with the world by her hands in the metaphor clay. The woman is the clay itself – in the self-education, cultural and art self-creation. Woman appears as a disharmonious person, she has acute inner conflict between spiritual demands and outward circumstances. We investigate how with the help of writing woman uncovers the spiritual world, inner trials, and emotional states.

Key words: *women's writing, feminist criticism, feminist pedagogy, self-creation, metaphor clay.*

УДК 94(478) – 055.2

Лилия Заболотная

(г. Кишинев)

**ИСТОРИЯ ЖЕНЩИН И НОВАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ
В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКЕ МОЛДОВЫ**

Проблемы повседневности и ментальности, женская история, стали предметом специального научного исследования в молдавской исторической науке на рубеже XX–XXI вв. Долгое время данная тематика оставалась за пределами фундаментальных исторических исследований и до настоящего времени с трудом осваивается в академической среде.

Ключевые слова: история женщин, новая социальная история, современная историческая наука, Молдова.

Название статьи в некоторой степени определяет вопрос, чем занимаются специалисты в области женской истории, каковы итоги и каковы перспективы его развития. За последние двадцать лет это новое междисциплинарное направление продемонстрировало небывалый научный всплеск на постсоветском пространстве, которое охватило историю, антропологию, право, литературу, социальную историю, демографию и т. д. [2, р. 44–56].

Проблемы повседневности и ментальности, *женская история*, стали предметом специального научного исследования в Молдове лишь на рубеже XX–XXI вв. Объясняется данная ситуация рядом обстоятельств. Во-первых, в советской историографии приоритетными в исторической науке были политические, экономические, социальные и другие аспекты. История повседневности, индивида, «*образа пола*» часто оставалась за рамками политических акцентов истории. Во-вторых, в начале 90-х годов, поменялась ситуация в науке в целом, и одной из задач молдавских историков стали новые направления в исторической науке. В третьих, этому способствовало молодое поколение историков, которое ориентировалось на новые, прозападные направления в исторической науке [1, с. 15–20].

Интерес к *женской проблематике* на постсоветском пространстве был вызван рядом причин, но, в первую очередь, благодаря

появлению серии работ европейских и американских исследователей, посвященных исторической антропологии и социальной истории, *истории женщин и мужчин, истории индивида* и т.д. В Европе из семидесятых годов эти направления были уже достаточно разработаны, а для ученых из бывшего СССР, в начале 90-х годов, эти темы стали предметом высокого научного интереса и новых исследований [3, с. 503–547].

Можно констатировать, что за последние десятилетия, на постсоветском пространстве открылись различные научные центры в области женской тематики, появилась серия периодических изданий, сборников, диссертаций, стали продвигаться проекты и программы. Однако, обращает на себя внимание тот факт, что в постсоветский период, *женской историей* стали заниматься в основном женщины и очень редко представленная тематика была отражена в работах мужчин. Возможно, это был закономерный процесс, кто как ни женщины могли взять на себя ответственность «*повернуть*» историю из политического русла лицом к истории человека и особенно месту и роли женщин в истории. Поменяв научные приоритеты и акценты в исследованиях, именно женщины первыми приняли удар на себя. В настоящее время, *женская история*, пройдя этап становления, стала привлекательной и для мужчин.

В молдавской исторической науке первые исследования по *женской истории* относятся к рубежу XX–XXI вв. Долгое время данная тематика оставалась за пределами фундаментальных исторических исследований, особенно в период так называемой «*суверенизации и национализации истории*». Женская тематика с трудом пробивалась и, можно сказать, до настоящего времени не приобрела зеленый свет, особенно, в академической среде. По-прежнему очень часто можно услышать, что *женская история* не носит научный характер, а скорее декларативный, способствует больше продвижению *феминистического движения* и даже служит политическому заказу на *гендерное равноправие*. Помимо всего, очень часто в политической сфере (политиками, политическими партиями) вопросы, касающиеся правового и социального статуса женщин, требования женщин на равноправие с мужчинами, стали предметом предвыборных спекуляций и популизма в партийных программах, обращениях, листовках и т. д. В частности, на примере Молдовы, можно однозначно сказать, что ни конституция,

ни одна правительственная программа до настоящего времени ни отражают реальной ситуации в области *гендерного равенства* и никоим образом не способствует разрешению женских проблем. Профсоюзные женские организации, как и в добрые советские времена, ограничиваются «*выключиванием прав женщин*» или «*оплакиванием*» тяжелого положения женщин.

Различные межправительственные организации, которые стали новомодными и многочисленными в последние годы, так же не способствуют продвижению женских тематик, т. к. сводят свою деятельность к «*клубной активности*», «*показной благотворительности*» и «*вечному переделу приоритетов*» между мужчинами и женщинами.

Что касается научной среды в настоящее время, то *женская тематика* вновь больше становится «*не актуальной и не злободневной*». В настоящее время, высшей аттестационной комиссией апробированы только две диссертации по *женской истории*, с туманной перспективой на их защиту. Не издается ни один женский научный журнал, нет даже рубрик в научных изданиях по этой теме. Попытки проведения научных форумов по *истории женщин* ограничились одним круглым столом и одним семинаром. Круглый стол, организованный в рамках Академии Наук и посвященный *гендерным исследованиям в Молдове* (15–17 октября 2007) стал возможным только благодаря приезду и поддержке профессора Н. Л. Пушкаревой, крупного и ведущего специалиста в области *женских исследований*, председателя РАИЖИ (Российская Ассоциация Исследователей Женской Истории).

Остается по-прежнему открытым вопрос о преподавании *женской истории* в школах и ВУЗах, о разработке университетских курсов лекций и специализированных программ, о подготовке педагогических кадров и т. д. Чаще всего предлагается преподавания *истории женщин* в пределах и так урезанных в последние годы общих университетских курсов. Помимо всего, если в ВУЗах сохранились кафедры Всеобщей истории, которые позволяют в определенной мере осветить новые направления исторической науке, то в 2010 году Ученым Советом Института истории, государства и права АН Молдовы был закрыт отдел «*Всеобщей истории*» и проект по исторической антропологии «*Институциональные практики, повседневность и коллективная ментальность в Молдове и в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе. Ан-*

тропологические исследования (XIV–XXI вв.). Монографии и сборники документов» (который по внешним рецензиям набрал самый высокий бал среди всех институционных проектов!). В рамках данного проекта предполагались компаративные исследования по *истории женщин и истории семьи*. Для того, чтобы окончательно расформировать группы: всеобщая история, историческая антропология, гендерные исследования, было принято решение: «в связи с оптимизацией исторической науки на современном этапе создать три одела *Истории Молдовы* – средних веков, нового и новейшего времени» (sic – 2010 год). Все попытки сохранить рабочие группы по всеобщей истории и исторической антропологии были «уничтожены» мудрым решением Ученого Совета: **«нам такая история не нужна»**.

В 2012 году, усилиями международного авторского коллектива, был издан сборник статей и документов «ЖЕНСКИЙ ФАКТОР В ИСТОРИИ», включающий более 50 статей специалистов из 14 стран (Молдова, Румыния, Россия, Украина, Польша, Болгария, Сербия, Литва, Беларусь, Италия, Франция, Греция, Грузия, Таджикистан), посвященный наиболее актуальному комплексу проблем истории женщин и гендерной истории и ориентирован на самое широкое междисциплинарное взаимодействие в этом исследовательском пространстве. Об этом красноречиво свидетельствует спектр рубрик, нацеленных на содержание таких важнейших предметных полей, как: «Положение женщины», «Повседневная жизнь женщины», «Женщина и семья», «Женщина и общество», «Женщина и власть», «Женская личность в контексте эпохи» и другие. Издание подготовлено на высоком академическом уровне, снабжено необходимым научным и справочным аппаратом. Статьи опубликованы на трех языках (румынский, русский и английский) с соответствующими аннотациями. Разнообразие затронутых в сборнике тем во многом отражает дифференцированность предметного поля женской и гендерной истории, которая, в свою очередь, обусловлена развитием новейших тенденций в социально-гуманитарном знании рубежа тысячелетий, суммирующим достижения многочисленных научно-познавательных поворотов второй половины XX века, совокупность которых многие исследователи называют сегодня «методологической революцией» [4, с. 277–278].

Обобщая вышеизложенное, хотелось бы отметить, что каждая национальная историческая наука имеет свой круг интересов, ре-

гионально-национальные особенности и прежде всего изучает отечественную историю и, как писал А.Дж. Тойнби, «*вряд ли стоит дублировать мировые исследования, делать по каждой проблеме и в соответствии с каждой новой историографической модой свое «домашнее задание»*» [5, с. 41]. Но, на наш взгляд, не стоит забывать, что национальная историография является частью мировой науки, поэтому исследования, замыкающиеся на собственных «суверенных» интересах, не имеют перспектив и будущего в мировых научных интеграционных процессах. История страны не замыкается в рамках географических и пограничных границ. Наше историческое наследие во многом определено европейской цивилизацией и изучение истории Молдовы в компаративном плане и в свете использования подходов «*новой социальной школы*» позволит по-новому осветить исторические события страны в контексте европейской цивилизации.

Женская история требует комплексного подхода, особого исследовательского инструментария, способа интерпретации и изложения документов, междисциплинарной методологии (история, право, этнология, социальная демография). На наш взгляд, на примере *женской истории*, возможно: во-первых, избежать ассиметричности в интерпретации исторических событий и процессов; во-вторых, выделить аспекты национальной и культурной идентичности; в-третьих, включить в поле исследования проблемы повседневности, духовности, роли личности; в-четвертых, избежать политизации и реинтерпретации истории. Исследования в области *женской истории*, помогут исследователям перейти из плоскости политической в область антропологических исследований.

На данном этапе трудно сформулировать, каковы будут перспективы *женской истории* в Молдове, но с уверенностью можно сказать, что процесс реализации и внедрения новых исторических направлений носит необратимый характер и не может быть остановлен. Этому способствует интернационализация и глобализация науки. Ученые располагают мощным механизмом международного сотрудничества: совместные исследовательские проекты, стипендии и стажировки, позволяющие работать в архивах и библиотеках мировых научных центров, научные форумы (конференции, семинары, круглые столы), публикации в престижных академических и университетских изданиях, международные школы и т. д. Большую роль в углублении и в укреплении сотрудничества играет

интернет-ресурс, который не только способствует общению, но и обогащению знаниями (интернет-библиотеки, сайты архивов). Все это позволяет исследователю (независимо от его статуса) не замыкаться в национальных рамках, а напротив, интегрироваться в мировую науку.

Литература:

1. Заболотная Л. Женская история. Вводное слово / Л. Заболотная // Factorul feminin în istorie. Women's factor in history. Женский фактор в истории : сборник статей и документов ; координатор Л. П. Заболотная. – AȘM-USM, Chișinău, 2012.
2. Пушкарева Н. Л. Гендерная теория и историческое знание / Н. Л. Пушкарева. – Санкт-Петербург : «Алетейя», 2007.
3. Репина Л. П. Новая историческая наука на рубеже XX–XXI вв. / Л. П. Репина. – Москва, 2011.
4. Репина Л. П., Отзыв на Сборник статей и документов «Женский фактор в истории» (коорд Лилия Заболотная / Л. П. Репина // Promemoria. Revista Institutului de Istorie Socială. – Volumul IV. – Nr. 5–6. – Chișinău, 2013. – С. 277–278.
5. Тойнби А.Дж., Постижение истории. Сборник, Москва, 1991.

Заболотна Л. П. Історія жінок і нова соціальна історія в сучасній історичній науці Республіки Молдова

Проблеми повсякденності і ментальності, жіночої та гендерної історії стали предметом спеціального наукового дослідження в молдавській історичній науці на межі XX–XXI ст. Довгий час вказана проблематика перебувала поза межами фундаментальних історичних досліджень і до теперішнього часу з великими труднощами освоюється в академічному середовищі.

Ключові слова: історія жінок, нова соціальна історія, сучасна історична наука, Молдова, Європа.

Zabolotnaja L. P. The history of women and the new social history in the contemporary Moldovan historical science

At the turn of the twenty first century, concepts such as «mundane activities», the «prevailing mind-set» and the «history of women», have been in the midst of a specific scientific scrutiny, in the context of Moldovan historical science. The given issue has remained, for a long while, outside the scope of historical research.

An outright twist of the scientific prospect, that came across in the early 90's, led to the confrontation of the younger generation

of Moldovan historians to a new, pro-Western approach of historical science. Heretofore, the matter of «women's history» has encountered several difficulties in assimilating an academic environment, notably due to a largely deceitful assertion concerning its scientific «scantiness»/deficiency. According to the adherents of this view, «women's history» bears a declaratory character, aiming for a persistent promotion of the feminist movement, thus concealing a political mandate for gender equality progression.

Above all, the political sphere (notably politicians or leading political parties) has particularly speculated on issues relating to the legal and social status of women or on women's demands for equality with men, leading to extensive party populism, especially around elections.

Unequivocally, considering the specific case of Moldova, neither the constitution, nor any other current government declaration renders at this point the real situation in the matter of gender equality. Subsidiarity, none of the earlier mentioned legal instruments contributes to the resolution of women's issues.

Since a predominant part of the Moldovan historical heritage is defined by the European culture, a comparative approach to historical research as well as the use of the «new social history» method, will allow an emphatic highlight of Moldova's historical events. The creation and the insertion of new historical trends represent an irreversible process, which is strongly substantiated by the internationalisation of science.

The study of «women's history» requires an integrated approach, conducted with a specific contrivance regarding the interpretation and documentary presentation methodology. It bears an interdisciplinary nature, as its research scope includes subjects such as history, law, ethnology or social demography.

Our persuasion regarding the subject of women's history, is that it primarily precludes from asymmetrical interpretation of historical events; further, it tends to the emphasis of political and cultural identities, furthermore, it allows the enlargement of the research scope, seeing that it includes the study of «mundane activities», «spirituality» and «the use of personality»; finally, it avoids the politicization and dissimulation of history.

The study of «women's history» is believed to remedy the plane political perception of history, directing researchers towards full anthropological discernment.

Key words: *Women's history, The new social history, The contemporary science, Moldova, Europe.*

УДК 342.7–055.2(410) «1905/1913»

Наталія Залеток
(м. Київ)

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ НАДАННЯ ЖІНКАМ ВИБОРЧИХ ПРАВ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (1905–1913 РР.)

У статті досліджуються особливості взаємодії активістів жіночого руху та британських політичних сил у контексті боротьби за надання жінкам виборчих прав. Акцентовується увага на ключових позиціях у відображенні засобами масової інформації політичного нерівноправ'я жінки та діяльності суфражистського руху у Великій Британії.

Ключові слова: жінка, право голосу, суфражистський рух, засоби масової інформації.

У сучасному світі, на хвилі перегляду традиційних стереотипів через призму гендерного аналізу, погляди на місце жінки в суспільному житті зазнають істотних змін. У цьому контексті історія боротьби жінок за громадянські права постає у новому світлі, а тому потребує більш глибокого аналізу.

У цілому надання британкам виборчого права супроводжувалось тривалою боротьбою, яка в історіографії відома під назвою «перша хвиля» фемінізму або «суфражизм» (від англ. «suffrage» – «право голосу»).

Британський суфражизм характеризується наявністю двох основних течій: поміркованої та радикальної. Діяльність представників цих течій була спрямована на досягнення єдиної мети – надання жінкам виборчого права, але мала істотні відмінності у засобах її досягнення.

Мета статті – дослідити боротьбу британських жінок за надання виборчого права на тлі політичних дискусій й проаналізувати особливості висвітлення цієї боротьби у тогочасних ЗМІ.

Зважаючи на посилення активності суфражистів у перші десятиліття XX ст., їхня діяльність не могла залишитись поза полем зору суспільства. Насамперед, до них була прикута увага преси.

На початку XX ст. поміркована течія суфражизму була представлена Національним союзом жіночих суфражистських товариств (далі – НСЖСТ) на чолі з Міллісент Фосетт. НСЖСТ мав у своїх лавах найбільше прихильників у порівнянні з іншими подібними організаціями. Як методи боротьби НСЖСТ використовував агітацію, петиції, пропаганду тощо.

Представниці радикальної течії британського суфражизму були об'єднані у Жіночий соціально-політичний союз (ЖСПС) на чолі з Еммелін Панкхерст, створений у 1903 р. У науковій літературі активісток цієї організації (ЖСПС був виключно жіночим об'єднанням) називають також суфражетками або мілітантками (від англ. «militant» – «войовничий»), оскільки, на відміну від поміркованого крила, ЖСПС використовував екстремістські методи боротьби, які часто йшли у розріз із законодавством та нормами моралі.

Насамперед, боротьба жінок за право голосу знайшла своє відображення у карикатурах, зміст яких залежав від позиції редакції видання, їхніх авторів та політики держави. Зокрема, просуфражистськи налаштована газета «The Punch», вказуючи на несправедливість у становищі жінок, надрукувала на своїх шпальтах карикатуру під назвою «Гідність права голосу» (1905 р.) (Рис. 1).

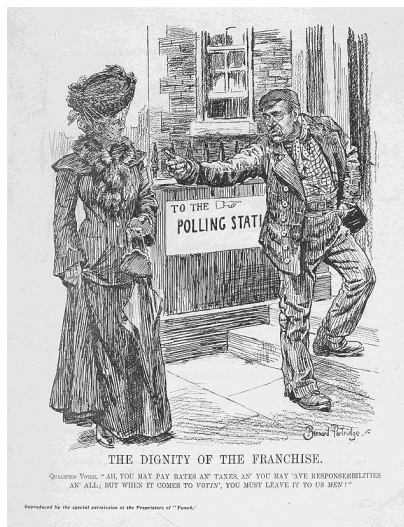

Рис. 1. «Гідність права голосу»

На ній розміщено репліку «кваліфікованого виборця» пролетарської зовнішності до заможної жінки: «Ви маєте сплачувати податки і виконувати свої обов'язки, але коли справа доходить до голосування, ви маєте залишити цю справу нам, чоловікам!» [11].

У цій карикатурі відображена несправедливість, на яку давно посилались суфражисти у своїй боротьбі – попри той факт, що на жінок було покладено обов'язок сплачувати податки, привілей представництва їм так і не був наданий. Хоча, відповідно до англійського законодавства, існував прямий зв'язок між оподаткуванням і правом голосу. У зв'язку з цим, просуфражистськи налаштовані жінки-власниці організовували акції громадянської непокори, відмовляючись від сплати податків, допоки їм не буде надано право голосу, виступаючи під девізом «Ні оподаткуванню без представництва» («No taxation without representation»).

У карикатурі також піднято ще одну важливу проблему, яка стосувалась надання права голосу малоосвіченим верствам населення. Вона була актуальною як у контексті суфражистського руху (ситуація, коли заможна освічена жінка не мала політичних прав, на відміну від частини її прислуги), так і у контексті розширення кола виборців в цілому, оскільки відомо, що частина британського політикуму завжди виступала проти запровадження загального виборчого права. Ще у 1797 р. депутат-ліберал Чарльз Джеймс Фокс заявив, що, на його думку, «...усі представниці вищих прошарків в Англії є більш придатними кандидатурами (для одержання права голосу – Авт.), ніж їхні неосвічені співвітчизники чоловічої статі – вихідці з нижчих прошарків суспільства...» [9, р. 73–74].

Варто зазначити, що нерідко різні видання відверто висміювали поведінку суфражистів, особливо їхнього мілітантського крила. Так, у 1906–1907 рр. на сторінках видання «The Daily Mirror» карикатурист Вільям Керрідж Хейселден зобразив натовп агресивно налаштованих жінок, які беруть штурмом Палату громад, і переляканих парламентарів, які умовляють їх цього не робити (рис. 2) [5; 7].

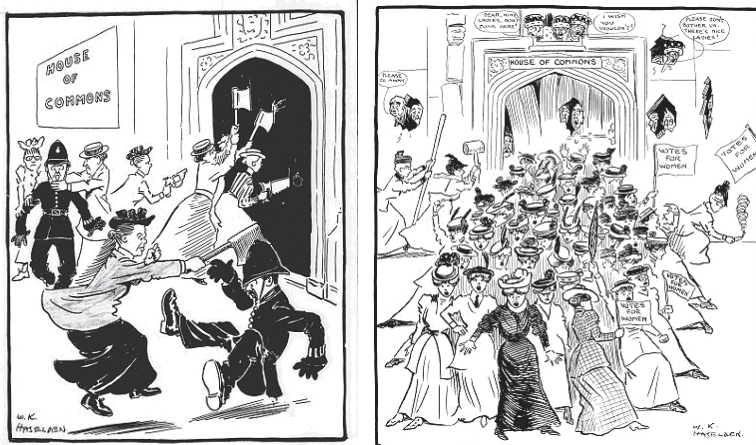

Рис. 2. «Суфражетки»; «Виборче право для жінок: чи отримають вони його»

Знайшла своє відображення і радикалізація методів діяльності суфражеток (рис. 3).

Рис. 3. «Пропозиції для суфражеток. Як отримати право голосу» (1909)

Бажаючи підкреслити абсурдність дій мілітанток, Вільям Кер-рідж Хейселден запропонував для їхньої боротьби декілька «дієвих методів» – підпалити Вестмінстерське Абатство, випустити левів із зоопарку, розтрити воскові фігури у музеї мадам Тюссо, звалити Колонну Нельсона, а також перекинути омнібус, ввіймати його водія, обмазати смолою і обваляти його у пір'ї [6].

На період з 1908 до 1913 рр. припадає пік активності жіночих організацій у напрямку боротьби за надання виборчих прав. У цей час на розгляд парламенту було подано низку законопроектів, що передбачали різні умови надання жінкам права голосу на національному рівні. На заваді їхньому прийняттю стояли протидія уряду, невизначеність позицій політичних партій й самих жіночих організацій щодо умов надання жінкам виборчих прав, а також різні настрої у суспільстві щодо вказаного питання.

Про ставлення британського суспільства до перспективи надання жінкам права голосу свідчать результати опитувань. Одне з них у червні 1908 р. було проведено газетою «The Daily Express» серед аристократії і середніх верств населення, представників різних професій, членів парламенту, відомих суфражистів і їхніх опонентів. У результаті, за надання жінкам політичних прав проголосували 67 556 жінок та 39 201 чоловік; проти – 60 047 чоловіків та 49 942 жінки. Сумарна більшість висловилася проти надання жінкам виборчих прав (109 989 опитаних), у той час як за їхнє надання виступили 106 757 осіб [2, с. 74]. Але, якщо порівнювати результати опитування лише жіночої частини респондентів, бачимо, що більшість з них була за отримання виборчого права.

Наприкінці лютого 1908 р. з перевагою у 179 голосів пройшов друге читання законопроект, внесений лібералом Х. Стенджером (вперше представлений У. Діккінсоном у 1907 р.). Він передбачав надання права голосу жінкам на тих же умовах, що і чоловікам [10, р. 116]. Білл «завис» на етапі розгляду в комітеті. Уряд відмовився робити будь-які кроки для його просування.

На початку квітня, трохи більше, ніж через місяць після голосування за вказаний білл, ліберальний уряд очолив Герберт Асквіт. Він обіймав посаду прем'єр-міністра Великої Британії впродовж 1908–1916 рр. і був відомий своїми антисуфражистськими поглядами. Діяльність Асквіта наклала відбиток на тактику і подальші дії учасниць жіночого руху, а також була однією з головних при-

чин невдач суфражистських біллів. Сам же прем'єр-міністр став мішенню для критики і героєм суфражистських карикатур (рис. 4).

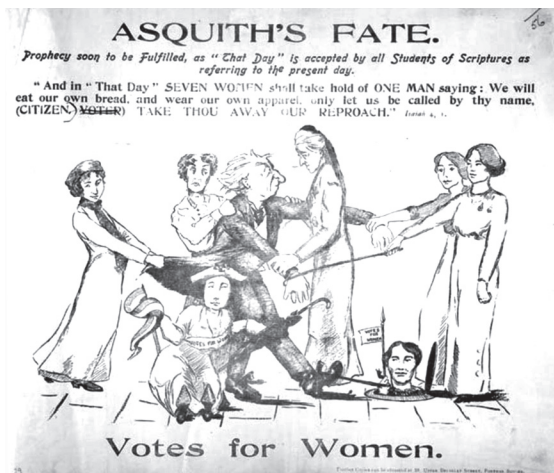

Рис. 4. «Доля Асквіта»

Зокрема, у поданій карикатурі, сюжет якої запозичений з «Книги пророка Ісаї» (Гл. 4, 1), стверджувалося, що «пророцтво незабаром здійсниться... і захопляться сім жінок за одного чоловіка у той день, і скажуть: «свій хліб будемо їсти і свій одяг будемо носити, тільки нехай будемо називатися ім'ям твоїм (ГРОМАДЯНИН-ВИБОРЕЦЬ) – зніми з нас ганьбу» [14].

Незважаючи на свою достатньо відверту антисуфражистську налаштованість, Герберт Асквіт маніпулював проблемою надання жінкам виборчих прав під час передвиборчої кампанії. Так, у своєму виступі 10 грудня 1909 р. він зобов'язався: якщо після виборів буде сформовано новий ліберальний уряд, то за його правління буде ухвалено закон про виборче право для жінок [3].

На парламентських виборах 1910 р. Ліберальна партія отримала непереконливу перемогу, а у Палаті громад, з ініціативи лейбористського депутата Генрі Брейлсфорда, був створений міжпартійний Погоджувальний комітет для підготовки законопроекту про надання політичних прав жінкам [1, с. 382]. За період з 1910 до 1912 рр. на розгляд парламенту було внесено три погоджувальні біллі, але жоден з них не був прийнятий.

Показово, що сучасники парламентських перипетій навколо суфражистської проблеми, незважаючи на передвиборні обіцянки Асквіта, вважали перспективу надання жінкам виборчих прав малоймовірною за каденцій діючих уряду і парламенту, про що свідчать результати розгорнутих інтерв'ю з відомими діячами у галузі науки, етики, мистецтва, політики й економіки, опублікованих на початку лютого 1911 р. газетою «The New Age» [4, р. 1–15]. Серед причин, які унеможливають прийняття цього рішення, респонденти називали той факт, що від надання права голосу жінкам виграють соціалісти і консерватори, що було вкрай не вигідно правлячим лібералам. Також вони пов'язували невдачі суфражистських законопроектів безпосередньо з особою прем'єр-міністра Асквіта і вказували на інші, більш важливі проблеми, які стояли перед тогочасним парламентом – реформування Палати лордів (ця необхідність була зумовлена кризою 1909 р., коли Палата лордів відмовилась ухвалити бюджет) та гомруль [4, р. 4, 7, 9].

У відповідь на ігнорування суфражистських вимог і недотримання обіцянок з боку уряду, мілітантки розпочинають нові, ще більш радикальні акції протесту – розбиття вітрин, руйнування полів для гольфу, підпал, а іноді навіть підриг будинків, пошкодження власності за допомогою кислоти, нищення культурних цінностей [8] тощо. У своїй публічній промові після виходу з в'язниці Еммелін Панкхерст 17 жовтня 1912 р. у Королівському Альберт-Холі в Лондоні закликала: «Ті з вас, хто може розбивати вікна, розбивайте їх. Ті з вас, хто все ще здатен нищити майно, щоб довести урядові, чим загрожує його відмова надати жінкам виборчі права..., робіть це... Я закликаю учасників мітингу до повстання» [12, р. 217].

У той час як суфражетки оголосили війну приватній власності, помірковані суфражистки прийняли рішення про відхід від своєї давньої політики позапартійності і почали переговори щодо співпраці з Лейбористською партією. Згоди було досягнуто у липні. НСЖСТ погодився надавати фінансову та організаційну підтримку кандидатам від Лейбористської партії, насамперед у тих виборчих округах, де поряд з ними балотувались кандидати антисуфражистського спрямування.

Паралельно НСЖСТ продовжував проведення мирних кампаній. Зокрема, 18 червня 1913 р., з ініціативи Кетрін Харлі, стартувала суфражистська акція під назвою «Паломництво до Лондона».

Метою цього заходу було показати урядові, що велика кількість британських жінок прагне отримати право голосу. Учасники розділилися на три великі групи, кожна з яких мала власний маршрут до Лондона.

В останній день акції, 26 липня 1913 р., у Лондоні зібралося близько 50 000 жінок. Зібрання проходило спокійно, без конфліктів. Як було зазначено у газеті «The Times», цей марш також був частиною кампанії проти насильницьких методів боротьби, які використовував у своїй діяльності ЖСПС [13].

Таким чином, зважаючи на посилення активності суфражистів у перші десятиліття ХХ ст., їхня діяльність не могла залишитись поза увагою преси. Крім висвітлення основних подій у парламенті, громадських заходів суфражистів, результатів опитування громадськості щодо суфражистського питання, боротьба жінок за право голосу знайшла своє відображення у карикатурах, зміст яких залежав від позиції редакції видання, їхніх авторів та політики держави. Нерідко жінок висміювали, вказуючи на «абсурдність» їхніх вимог. Особливої критики зазнало войовниче крило суфражистського руху.

На основі аналізу джерел та літератури можна констатувати, що впродовж 1905³/1913 рр. розгляд суфражистських законопроектів у парламенті відбувався з перемінним успіхом. Частину з них Палата громад приймала у другому і навіть третьому читаннях, але жоден з представлених біллів так і не став законом.

Серед причин їхнього провалу можемо назвати такі:

- Значна частина членів партій не вважала за потрібне надавати жінкам виборчі права. Ті ж представники політичних партій, які не заперечували такої необхідності, не могли погодити свої точки зору у визначенні кола жінок, яким потрібно було надати право голосу.

- Наявність інших проблем, що потребували негайного вирішення (зокрема, проблема надання самоуправління Ірландії).

- Завдяки кількісній перевазі, жінки мали б більший вплив на формування складу парламенту; до того ж чоловіча частина населення болісно сприймала можливість входження жінок до парламенту як депутатів.

- Діяльність Герберта Асквіта, що обіймав посаду прем'єр-міністра у 1908³/1916 рр. і був відомий своїми антисуфражистськими поглядами.

– Опозиційне ставлення до змін з боку значної частини населення країни (як чоловіків, так і жінок).

Література:

1. Чикалова И. Р. Идеология и политические действия британских консерваторов и лейбористов в отношении женщин / И. Р. Чикалова // Журнал исследований социальной политики. – 2003. – № 3/4. – С. 371–393.
2. Школьников И. А. Суфражизм и политические партии Великобритании: 1867–1918 гг. : дисс.... на соискание науч. степени канд. ист. наук / Школьников Игорь Александрович. – Иваново, 2002. – 186 с.
3. Школьников И. А. Суфражизм и политические партии в Великобритании в середине XIX – начале XX вв. : опыт взаимодействия [Электронный ресурс] / И. А. Школьников, О. В. Шнырова // Гендерная реконструкция политических систем. – СПб. : «Алетейя», 2004. – Режим доступа к изд. : <http://ecsocman.hse.ru/text/19187130/>. – Название с экрана.
4. A women's suffrage supplement // The New Age. – 1911. – 2 February. – Vol. VIII. – №. 14. – P. 1–15.
5. Haselden W. K. Suffragettes / W. K. Haselden // The Daily Mirror. – 1906. – 29 Apr.
6. Haselden W. K. Suggestions for Suffragettes. How to really get the vote / W. K. Haselden // The Daily Mirror. – 1909. – 16 Nov.
7. Haselden W.K. Woman's suffrage: Will they get it / W. K. Haselden // The Daily Mirror. – 1907. – 29 Nov.
8. How the Rokeby Venus, bought by the nation for £45,000, was slashed with a chopper by a suffragette in the National Gallery // The Daily Sketch. – 1914. – 11 March. – front page.
9. Offen K. European Feminisms 1700–1950: A Political History / K. Offen. – Stanford, CA : Stanford University Press, 2000. – 554 p.
10. Outside the gates. Women // The British journal of nursing. – 1908. – 8 Feb. – P. 116.
11. Partridge B. The Dignity of the Franchise [Electronic resource] / B. Partridge // The Punch. – 1905. – Mode of access : http://www.bl.uk/learning/histcitizen/21cc/struggle/suffrage/sources/sources_intro.html. – Title from the screen.
12. Pugh M. The March of the Women: A Revisionist Analysis of the Campaign for Women's Suffrage, 1866–1914 / M. Pugh. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 303 p.
13. Simkin J. Emancipation of Women: 1780–1920 [Electronic resource] / J. Simkin // Spartacus Educational. – Mode of access : <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/women.htm>. – Title from the screen.

14. The campaign for suffrage – source material [Electronic resource] // The British Library. – Mode of access : <http://www.bl.uk/learning/histcitizen/21cc/struggle/suffragettes1/asquith1/asquith.html>. – Title from the screen.

Залеток Н. В. Освещение проблемы предоставления женщинам избирательных прав в средствах массовой информации Великобритании (1905–1913 гг.)

Исследованы особенности взаимодействия активистов женского движения и британских политических сил в контексте борьбы за предоставление женщинам избирательных прав. Акцентируется внимание на ключевых позициях в освещении средствами массовой информации политического неравноправия женщины и деятельности суфражистского движения в Великобритании.

Ключевые слова: женщина, право голоса, суфражистское движение, средства массовой информации.

Zalietok N. V. The illumination of the women's suffrage problem in the mass media of Great Britain (1905–1913)

In the modern world, on the wave of revision of traditional stereotypes through the prism of gender analysis, the views about the place of women in society are undergoing significant changes. In this context, the history of the struggle for women's suffrage appears in the new light, and therefore requires a deeper analysis.

British suffrage movement is a unique phenomenon in British history. Due to the increased activity of the suffrage campaigners in the first decades of the XX century, they could not stay out of view of society. First of all, they had attracted attention of the mass media.

The peculiarities of interaction between activists of the women's movement and British political power in the context of the struggle for women's suffrage have been studied. Attention is accented on the key positions of reflection by mass media of the women's political inequality and the suffrage movement activity in Great Britain. The investigation is based on the analysis of British periodicals.

The author concludes that in addition to coverage of the major events in the House of Commons, public suffrage meetings and results of polling on the suffrage question, the struggle for women's right to vote is reflected in the cartoons. Their content was depended on the positions of editorial boards, their authors and state policy. Often in these cartoons women were laughed at and

their claims were pointed as «absurdity». Particular criticism has undergone the militant wing of the suffrage movement.

The reasons of the failures that have befallen the suffrage bills in 1905–1913 include: 1) inconsistent views of political parties and individual MPs on the terms of women's enfranchisement; 2) there were other urgent problems to resolve (for example, Home Rule for Ireland); 3) fears that women, due to their numerical superiority in the population, will have a greater impact on the formation of the British Parliament than men have had, and will be able to become MPs; 3) opposition of the Prime Minister Herbert Asquith to the claims of the suffrage campaigners; 4) opposition of the part of British society (both men and women) to proposed changes.

Key words: *woman, franchise, suffrage movement, mass media.*

УДК 14:165.192:008

Юлія Зимарёва
(г. Днепропетровск)

ИДЕНТИЧНОСТЬ ЖЕНЩИНЫ В СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ РЕАЛИЯХ И НАРРАТИВАХ НАЧАЛА ХХІ ВЕКА

В русле определения рефлексивного «Я» как процесса, в котором «сэлф»-идентичность конструируется рефлексивным порядком «сэлф»-нарративов, образ «нарративного партикуляризма» предполагается ключевым в понятии как эпистемологического «Другого», так и гендерной идентичности в целом. Противоречия нарративов в субъективации женщины репрезентированы сегодня острее, чем когда-либо ранее, во многом вследствие влияния новых медиа, действующих в операционном пространстве массовой культуры.

Ключевые слова: гендерная идентичность, «сэлф», нарратив, дискурс, медиа, культура.

Вопросы о том, что можно подразумевать под идентичностью и какие основания имеет презумпция, что идентичности самоидентичны и продолжают существовать в течение времени, будучи неизменными, унифицированными и внутренне связанными, находятся сегодня в центре внимания теоретиков; при этом для некоторых исследователей более важным является анализ того, что эти предположения вносят в дискурсы по гендерной идентичности [1, с. 22].

Социологические дискуссии стремятся найти понимание идентичного («Я», «сэлф») в терминах деятельности, требующей онтологического приоритета перед различными ролями и функциями, посредством которых индивидуум приобретает социальную видимость и значение. Э. Гидденс, например, определяет рефлексивное «self» как процесс, в котором «self»-идентичность конструируется рефлексивным порядком «self»-нарративов [2]. В то же время многие философы-феминисты убеждены в том, что обсуждение идентичности ни в коей мере не должно предшествовать обсуждению гендерной идентичности по той простой причине, что индивиды становятся интеллигибельными только в процессе обретения ген-

дера в соответствии с признанными стандартами гендерного понимания.

В то же время представители разных сфер гуманитарного знания – философы, психологи, культурологи, социологи, литературоведы – держат сегодня в фокусе своих исследований импликации широкого обновления концепта и феномена нарратива. Последнее столь важно в контексте гендерной идентичности, поскольку «культура и повествование всегда являются гендерными историями» [3, с. 424].

Ученые доказывают: половая принадлежность динамически присутствует в любом культуральном смысле или истории, будь то в тексте, субъекте или в них обоих. Мы познаем и организуем себя в мире путем конструирования истории «self», основного организующего повествования, указывающего, кем мы являемся и кем можем быть в том мире, который доступен нам. Последнее утверждение столь важно для исследователей гендера, поскольку образ «нарративного партикуляризма» предполагается в постсовременной гендерной теории как ключевой в понятии эпистемологического «Другого». Философы-феминисты развивают понимание «нарративной идентичности», бросающей вызов оппозиции теории и нарратива в русле постмодерной диалектики разнообразия языка и идентичности («теория» от греч. «theoria» – смотреть, наблюдать, размышлять, исследовать). Здесь следует вспомнить тот факт, что постмодерная теория в целом представляет собой следствие «одержимости» феноменом языка великих мыслителей XX века: Б. Рассела, Л. Витгенштейна, М. Хайдеггера и других, перенесших центр своего анализа с идей на язык, выражающий эти идеи, убежденных в том, что на вопрос «Что позволяет мышление?» есть только один ответ – как бы по-разному он ни звучал – «Структура языка». При помощи нарратива (а также, речи – дискурса) ученые показывают, как социальная теория упускает сложность личности, идентичности и субъективации, доказывая, что идентичность зависит от сильного дискурса «Я» или сильного коллективного «Мы» [4, с. 5]. При этом эссенциалистское мышление полагается подрывающим постсовременную «озабоченность» проблемами «self» и последующим моральным «бессилием». В то же время многие известные философы-феминисты и сейчас опираются на дуалистические категории эссенциализма. Например, С. Хардинг пишет, что личность женщины развивается

в борьбе за отделение и приобретение собственной индивидуальности, но, как полагает К. Уитбек, такой формулировкой увековечивается угнетение женщин [5, с. 76].

Итак, куда же мы движемся, задают вопрос исследователи гендера. С одной стороны, утверждается, что женщина-субъект исчезла, превратившись из личности в позицию, что идет в полном согласии с постмодернистской идеей о смерти индивидуализма как такового, однако есть и другая точка зрения, которую можно назвать постструктуралистской, которая утверждает: индивидуальность не просто феномен из прошлого, она еще и миф, репрезентированный в соответствующих нарративах. И хотя жизнь женщины сегодня, бесспорно, намного богаче и насыщенней, чем она была, скажем, в середине XX века, она по-прежнему трудна и противоречива, конструируясь вокруг того, что можно назвать «противоречивыми ожиданиями». Эти противоречия дискурсов и нарративов, на наш взгляд, сейчас острее, чем полвека тому назад, и сегодня индивид должен делать выбор идентичности, подчиняясь предписаниям традиционной маскулинности и феминности, согласно которым общество судит о ценностях индивида как представителя определенного пола.

Неудивительно, что все наиболее популярные нарративы «успешных» женщин и в наше время в качестве основы их успеха приводят аргументы не разума или знания. Основной «женский нарратив» гласит, что, несмотря на все свои возможные достижения, женщина неудачница, если она некрасива. Любая женщина знает, что и та красота, которая у нее есть, покидает ее с каждым днем, незаметно, но неумолимо. Отсюда следующий нарратив: где бы женщина ни работала, она не имеет права выглядеть на свой возраст. Мультимиллионные долларовые индустрии эксплуатируют как необходимость женщины вновь и вновь обретать в себе уверенность, так и связанную с этим необходимость постоянно заниматься своей внешностью. Тридцать лет тому назад было достаточно просто выглядеть красивой, сейчас женщина должна быть красивой «телесно». Здесь стоит заметить, что в различные периоды европейской истории и культуры «телесность», «тело» играли огромную роль в женской идентификации: тело в конкретных цифрах и пропорциях, но именно в конце XX века у множества женщин появляется устойчивое чувство «неудовлетворения» своим телом.

Во второй половине XX века в Западной Европе и Америке возникает тот феномен, который ученые называют «проектом тела», измерением человеческой ценности женщины формой и размерами ее тела. Один из «ведущих» нарративов индустрии красоты учит женщин: «Запомни, красота начинается внутри» (имеется в виду отнюдь не душа), и женщины становятся не интеллектуалками, но вегетарианками. «Идеал» женской красоты стремительно уменьшается в размерах. Критики пишут, что когда в 50-х годах «Playboy» вывел модели на свои глянцевые обложки, то среди позировавших девушек около 9% были ниже среднего веса, в 1978 году уже 16% моделей были ниже среднего веса; сейчас в некоторых странах в связи с участвовавшими смертными случаями моделей на подиуме приняты законы, ограничивающие минимальный вес моделей. Среди богатых и модных женщин Запада все большим спросом пользуется одежда нулевого размера, при том, что брендовые «fashion»-дома вообще не выпускаю одежду выше 12 размера, (и это «настоящий» 12 размер, а не 12 размер у «Marks and Spenser») [6]. Отмечается, что в Великобритании индустрия красоты ежегодно вынимает более девяти миллиардов фунтов стерлингов из кошельков женщин. Средства массовой информации, финансируемые «beauty»-индустрией, учат маленьких девочек («pre-teenagers») не только как пользоваться макияжем или как бороться с проблемной кожей, но и как бороться с робостью, застенчивостью и другими компонентами личности, устанавливая последующую зависимость девочек от «beauty»-продукции.

Следует признать: и сегодня нарративы поп-культуры идентифицируют власть женщины с ее сексуальностью, и сегодня смысл концепта «girl power» состоит в том, что ничто не даст такие полномочия, как возвышение над своим другом или боссом на 25-см шпильках, являющихся к тому же опасным оружием. Именно каблуки «стилеты», а не армейский камуфляж или пирсинг в языке, являются настоящим источником «girl power», как гласит соответствующий нарратив [7, с. 28].

Как пишет Г. Гриер, «женщины-иллюзионисты». Они притворяются легкомысленными и ребячливыми, они подделывают свою внешность: румянец щек, блеск волос, длину ног и т. д. Мужчины, в общем, не требуют этого от них явно, но «мужской» нарратив гласит, что иначе женщина не сможет привлечь внимание мужчины. Масс-культовый нарратив сохраняет и сегодня за собой право

унижать женщин, которые считаются некрасивыми, и жестокий «ритуал» пластической хирургии яркий тому пример. В начале XXI века более 65 000 косметологических операций имеют место в Великобритании ежегодно [7, с. 33–42]. Некоторые феминисты утверждают, что увеличивающиеся с каждым годом количество косметологических операций – еще одно свидетельство провала феминизма, потому что феминизм заявлял: женщины должны сбросить с себя тиранию «красоты», они должны быть тем, кем они есть, не соглашаясь с очередной «версией» красоты, поскольку требование «быть красивой» есть ничто иное, как тирания.

Сегодня феминистов уже не удивляет тот факт, что в подавляющем большинстве косметологическим операциям подвергаются женщины, а те, кто придает с помощью хирургического скальпеля нужную форму женскому телу, – мужчины. Женщины, – призывают феминисты, – должны остановиться, потому что созданная мужским нарративом женщина никогда не будет достаточно хороша. С другой стороны, пианистка, которая сидит на диете, вводит коллаген в губы и играет свои концерты в бикини, будет, конечно, привлекать внимание, но никто не будет воспринимать ее серьезно как музыканта. Тем не менее, тема «синего чулка» и сегодня лежит в основе многих нарративов, высмеивающих женщин, занимающихся наукой, творчеством, политикой. Попутно, хотелось бы отметить тот факт, что выражение «синий чулок» – сравнительно новое, не имеющее архетипных ассоциаций и обусловленное реакцией на эмансипацию женщин в Западной Европе. В XIX веке и первой половине XX века его часто использовали писатели-мужчины, обвиняя ученых женщин в педантизме. Они высмеивали интеллектуалок за их якобы безразличное отношение к одежде [8, с. 138–139]. Кличка «синий чулок» стала синонимом педантки и вышла из употребления во второй половине XX века вследствие как массового распространения среди женщин образования, так и обычая носить брюки. Тем не менее, и сегодня живет стереотипное мнение, что «порядочной женщине» не стоит демонстрировать знания, нужные ей лишь для того, чтобы поддержать беседу и сделать общение с ней приятным для окружающих мужчин. И если в начале XXI века ученая женщина уже не кажется смешной, она по-прежнему зачастую отпугивает мужчин, и попытки женщин сочетать свою обычную повседневную жизнь с научными занятиями далеко не всегда воспринимаются мужчинами адекват-

но. Таким образом, дискурс феминизма и дискурс гендерной политики не всегда совпадают. В то же время необходимо признать: изменение гендерных «историй», нарративов несомненно, происходит, все больше отклонений от доминирующих нарративов, все больше случаев «деиндефикации» (М. Уайт), переходов к тем нарративам, где больше творческих возможностей и «размаха».

И все же роль СМИ в создании гендерных стереотипов по-прежнему остается огромной. Медиа одновременно и любят, и ненавидят женщин. На наш взгляд, бинарная оппозиция «медиа – женщины» является эквивалентом оппозиции «агрессия – угнетение». Совершенно очевидно, что медиа моделируют женственность, устанавливая «правильные» добродетели и стандарты для современной женщины. Женщины осознают, что медиа специально рисуют их полностью зависимыми от рекламируемых продуктов и услуг; при этом женщины попадают в ловушку: чтобы иметь соответствующую покупательную способность, они должны все больше и больше работать. Для рекламы женщины – это вечные «девочки», которыми нужно управлять, которым нужно давать советы, направляя их, формируя нужный стереотип гендерного поведения. И все же хотя в массовом сознании нормативные мужские и женские качества выглядят по-прежнему альтернативными и взаимодополнительными, многие социально значимые черты личности женщины сегодня претерпевают значительные изменения, допуская существенные индивидуальные вариации. Бесспорно, стереотипный образ «настоящей женщины» в начале XXI века утрачивает свою универсальность и общезначимость.

Литература:

1. Butler J. Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity / J. Butler. – New York and London : Routledge, 1999. – 201 p.
2. Giddens A. Modernity and self-identity / A. Giddens. – Stanford University Press, 1991. – 264 p.
3. Уилер Г. Гештальттерапия постмодерна за пределами индивидуализма / Г. Уилер. – М. : Смысл, 2011. – 464 с.
4. Nicholson L. Identity Before Identity Politics / L. Nicholson. – Cambridge University Press, 2008. – 202 p.
5. Уитбек К. Другая реальность: феминистская онтология / К. Уитбек // Женщины, познание и реальность. Исследования по феминистской философии. – М. : РОССПЭН, 2005. – 440 с.

6. Zeisler A. Feminism and Pop Culture / A. Zeisler. – Beneley : Seal Press, 2008. – 183 p.
7. Greer G. The Whole Woman / G. Greer. – London : Black Swan, 2007. – 452 p.
8. Словарь истории женщин. – М. : РОССПЭН, 2012. – 173 с.

Зімарьова Ю. В. Ідентичність жінки в соціокультурних реаліях початку XXI століття

У руслі визначення рефлексивного «Я» як процесу, у якому «селф»-ідентичність конструюється рефлексивним порядком «селф»-нарративів, образ «нарративного партикуляризму» передбачається ключовим у понятті як епістемологічного «Іншого», так і гендерній ідентичності в цілому. Суперечності нарративів в суб'єктизації жінки репрезентовані сьогодні гостріше, ніж будь-коли раніше, багато в чому внаслідок впливу нових медіа, що діють в операційному просторі масової культури.

Ключові слова: гендерна ідентичність, «селф», нарратив, дискурс, медіа, культура.

Zimaryova J. V. The identity of woman in the socio-cultural realities and narratives of the beginning of the century.

The identity of an individual in his/her connection with the socio-cultural realia of the third millennium is of great importance for the scientists of different humanitarian subjects, still the first priority in this postmodern research belongs to the gender identity. Gender identity has received an analytic elaboration in the philosophic accounts that as a rule, centre on the question of what internal feature of the person – man or woman – establishes the continuity of self-identity of the person through time.

Intelligible genders are considered to be those which maintain their relations of coherence through narratives, through cultural «histories», which constitute personhood. As the postmodern theory is proclaimed as to be consequence of the last century's obsession with the language, the concept of discourse and narrative are of great importance to the most important 20th century thinkers. Feminist philosophers following postmodern classical thinkers, claim that culture and narratives are always gender «histories»: people – men and women – investigate and organize themselves in the world by means of constructing «self-story» – the main organizing narrative defining who we are and what we are in the world which we live in. Nowadays these narratives are represented as a rule, in the pop-culture in accordance with the

strict norms of cultural stereotypes. Nowadays none of the variety of natural female beauty is good enough. To meet the demands of mass culture women fake not only light-heartedness or girlishness, they also fake their appearance: face, figure, hair, breasts, etc. Women are illusionists because men want an illusion, and the identity of those «man-made» women are oversimplified.

Nevertheless many meaningful features of woman's personality are undergoing substantial changes these days, and it is obvious that the stereotypical image of «true woman» is losing its universal character now.

Key words: *gender, identity, self, narrative, discourse, media, culture.*

УДК 241.513

Юлія Ковальчук
(м. Львів)

ФЕНОМЕН ЛЮБОВІ У ФІЛОСОФІЇ СТАТІ МИКОЛИ БЕРДЯЄВА

У статті здійснюється філософський аналіз феномена любові крізь призму філософії статі, представника релігійно-го екзистенціалізму – Миколи Бердяєва. У контексті любовної проблематики досліджується суперечність індивідуального та родового начал, утверджується метафізика статі, розглядається ідея андрогінності як пізнання досконалої індивідуальності.

Ключові слова: родова любов, статі, індивідуальна любов, екзистенціалізм, ерос, андрогін, творчість, свобода.

Микола Олександрович Бердяєв – відомий представник російського екзистенціалізму, релігійний мислитель, формує свою концепцію любові зусиллями особистості із «глини» творчості, надаючи їй при цьому метафізичного визначення. Поштовхом до філософії любові, а відтак, проблематичним поняттям, що підштовхнуло філософа до роздумів у сфері любові, стає «статі». «З ранніх літ запитання про статі здавалося мені страшним і важливим, одним із найважливіших у житті. З цим пов'язано дуже багато в мене переживань, – важливих і вагомих для всього існування» [3, с. 21]. Варто зауважити, що проблема статі постає перед індивідом, будучи зумовленою дуже інтимною стороною його існування: філософ не обмежує свій пошук теоретичними міркуваннями, які втрачають свою вагу перед вторгненням життєвих реалій, що часто пов'язані з практичною доцільністю. Екзистенціалізм потребує моменту «прожиття», а не тривалого абстрактного теоретизування.

Відтак Микола Бердяєв приходить у своєму мисленні до філософії любові не випадково, а через власні переживання, які з кожним наступним кроком його напруженої рефлексії пов'язувались із проблемами, що відкрив досвід людства протягом останніх століть. Поняття «статі» стало тим місцем у філософії російського екзистенціаліста, з якого бере свій початок і двояке розуміння

любові (родова та індивідуальна), і через яке розглядається проблематика шлюбу, сімейних відносин та дітонародження, і проблема андрогінності, що має метафізичний характер. Концепція любові Миколи Бердяєва побудована на смисловому зв'язку таких понять, як «любов і стать», «любов і особистість», «любов і свобода», «любов і творчість», «любов і індивідуальність (андрогін)».

Великий вплив на формування філософських ідей Бердяєва у сфері філософії любові здійснив російський письменник та публіцист Володимир Розанов. Відверті та критичні виступи Володимира Розанова проти традиційного християнського розуміння статі як знаку гріховності людського роду та його заяви про те, що питання про стать – основне життєве запитання, не лише викликають зацікавлення у Миколи Бердяєва, але й знаходять своє прийняття та схвалення.

Проблему статі й любові Бердяєв ставить у зв'язок з боротьбою двох протилежних метафізичних начал – особистого і родового. «У світовій історії статевої любові тісно переплітаються два антагоністичні начала – любов особиста і любов родова, сила надприродна, божественна і сила природна, емпірична зв'язаність» [1, с. 33]. Відтак відбувається відрізнєння не лише Афродіти небесної (любові особистої) від Афродіти простонародної (любові родової), але й статі від роду і любові від родового інстинкту. За таких обставин суперечність родового та індивідуального у любові набуває смислу і для Миколи Бердяєва. Традиційне трактування християнською доктриною любові тілесної як чогось гріховного, а статі як знаку гріховності в людині, допускаючи лише одне виправдання для любові між чоловіком і жінкою – дітонародження, продовження роду, російський екзистенціаліст не лише піддає критиці, говорячи про лицемірність такого трактування, але й звинувачує у демонічності статі. «Аскетичне християнське вчення допускає статева любов лише як слабкість гріховної людської природи. Так і залишилась статева любов слабкістю, соромом, майже брудом» [1, с. 29], а проте, «...ми спокійно продовжуємо грішити, поринати в нечисті радощі і брудну солодку пристрасть, позаяк нам, слабким людям, не досягнути ідеалу» [1, с. 29]. Статева любов, ув'язнена всередині людини релігійним осудом, перетворилась на хворобу, що втомлює та завдає мук. Філософ наголошує, що трагедія статі – це найстрашніше у житті, а відтак, статева любов не може бути виликвана релігійним виправданням дітонародження, як продо-

вження роду. Вона потребує «вакцини»: релігійного освячення. Адже релігійна свідомість проблему статі поставила у залежність від дуалізму духу та плоті, надала їй вульгарного визначення, зв'язавши її із гріховністю плоті, і тим самим допустила метафізичну помилку. «Плоть є так само метафізичною і трансцендентною, як і дух, і плотська статевая любов має трансцендентно-метафізичне коріння» [1, с. 30].

Філософія любові Миколи Бердяєва «зв'язує» статі та любов із таємницею розриву у світі та таємницею всякого єднання, із таємницею індивідуальності й безсмертя. Філософ любові вказує на шлях Еросу – шлях індивідуальності, але водночас, не обділяє увагою Афродіту вульгарну – шлях родової статевої любові, протиставляючи один одному ці два шляхи. «Родова статевая любов дробить індивідуальність, прагне до безсмертя роду, до створення багатьох недосконалих істот, а не однієї досконалої істоти, до хибної безкінечності, до вічного повернення. Істинна любов, що перемагає статі, повинна направити всю людську енергію всередину і всередину вічності, а не ззовні і вперед у часі» [1, с. 34]. Родова статевая любов є ілюзорним з'єднанням статей, яке виникає внаслідок бажання подолати розрив, а як говорив Мігель де Унамуно: «... те, що з'єднує тіла, роз'єднує душі» [6, с. 212], тому єдина і повна, досконала і вічна індивідуальність у ній не досягається. Людина, яка не здатна стати досконалою індивідуальністю, подолати трагічний розрив статей, досягнувши містичного злиття, втамовує свій біль через народження нащадків, які несуть у собі потенційність досконалої індивідуальності, досягнення вічності. Відтак народження стає дробленням індивідуальності, розпадом її на частинки, визнанням неможливості нею досягти досконалості, пропонуючи своїй частинці продовжити за неї шлях до досконалої індивідуальності та досягти мети цього шляху. За таких обставин відбувається певна «заміна досягнення одного успіху у вічності, множинними успіхами у часі» [1, с. 34].

У контексті проблематики дітонародження, змінюється і саме призначення жінки, її індивідуальне покликання. Це покликання філософ бачить «не в народженні і вигодовуванні дітей, а в утвердженні метафізичного начала жіночності, яке покликане зіграти творчу роль в ході всесвітньої культури, у втіленні смислу всесвітньої історії» [1, с. 57]. Культ жіночності, урівнюючись з чоловічим культом мужності, не уподібнюється йому, чого прагне жі-

ноча емансипація. Навпаки, рівність жіночого і чоловічого начал здійснюється внаслідок рівності своєрідних цінностей, а сама полярність статей стає силою тяжіння один до одного, за якої вони зливаються в досконалу індивідуальність. Одна половина, наприклад жіноча, без іншої – чоловічої, не здатна реалізувати свою індивідуальність. Відтак цінність однієї статі якраз і полягає у її відмінності від статі протилежної, і як цінності вони рівні між собою. Без урахування своєрідності, рівність шляхом уподібнення стає хибною ідеєю, про що мають пам'ятати популяризовані сьогодні гендерні рухи та жіноча емансипація.

Родова любов, на якій закладений фундамент родової сім'ї, централізує поняття підкорення жіночого начала чоловічим. Сімейні відносини будуються за принципом владарювання, панування чоловіка над жінкою, за якого рівність втрачає сенс. З родовим безособистісним статевим началом, Микола Бердяєв пов'язував всі форми сім'ї, форми власності та соціальні форми з'єднання людей. «Питання статі тому і має таке безсмертне значення, що навколо нього, навколо сімейної статі утворилась і розвивалась власність» [1, с. 48]. А сім'я, тісно зв'язана із власністю, завжди спустошує особистість, приземлює пориви особистості до вічності стихією соціальної і природної необхідності. Тому через сімейні відносини соціально, морально і релігійно виправдовується грішне статеве життя через дітонародження, продовження людського роду. Відбувається певна легітимізація статевого акту через сімейні відносини, за допомогою яких суспільство здійснює контроль над особистим. Але таємниця статевої любові, в яку повірені лише двоє, недосяжна для суспільства. Тому, сім'я, залишаючись формою соціального пристосування, за Миколою Бердяєвим, створюється велінням роду і не має нічого спільного із істинними почуттями, ім'я яким «любов». Історія соціальних відносин багата прикладами примусових шлюбів, які створювались на основі економічної вигоди, за якої свобода залишається за межами можливого.

Сьогодні шлюб залишив за собою комерційний характер, але особистість зважується на створення сім'ї на основі економічної вигоди у своїй свободі: відбувається певна раціоналізація життя. За таких обставин, шлюб залишається осторонь таємниці статевої любові. Безперечно, образ Анни Кареніної чи мадам Боварі, які прагнули суспільного визнання їхнього права на власну свободу, залишається у минулих століттях, але навіть сьогодні, а особливо

це актуально для українського сьогодення, жінка занурена у сімейні реалії настільки, що часто несвідомо виконує роль власності: спочатку чоловіка, а потім дітей. Використовуючи відомий вислів Вірджинії Вулф: «У кожної жінки, якщо вона збирається писати, повинні бути кошти і своя кімната» [5], констатуємо, що в кожній жінки обов'язково має бути власний простір.

Микола Бердяєв наголошує, що покликанням жінки є втілення вічної жіночності у світі. «Жінка, яка здійснює своє покликання, може зробити великі відкриття, які не здатний зробити чоловік. Тільки жінці можуть відкритись деякі таємниці життя, тільки через жінку може відкрити їх чоловік» [1, с. 58]. Чоловік ніколи не зможе досягнути таємниці індивідуальності та всесвітнього злиття у любові без жінки. А як стверджує філософ, жіноче начало не розкривається у сім'ї: для нього родова любов діє як отрута, за якої відбувається дроблення індивідуальності через дітонародження.

Досконала індивідуальність, як зауважує Микола Бердяєв, не народжує і не вмирає. Не народжує, не дробиться на недосконалі частинки, бо не вмираючи, їм не потрібно продовжуватись через народження із себе цих недосконалих частинок: вона залишається навіки такою, якою вона є. Досконала індивідуальність досягається лише внаслідок подолання розриву між статтями, а відтак, подоланою має бути сама стаття, бо «стаття – це розрив» [1, с. 37]. Як вже вище зазначалось, стаття перемагає істинна любов – Афродіта небесна. Стаючи на шлях надприродної, божественної любові, людина прагне досягнути досконалої індивідуальності, подолавши статтю. Проте тут має місце певне уточнення, адже, за таких обставин, набуває абсурдності критика Миколи Бердяєва, спрямована проти трактування християнською доктриною статі як чогось гріховного. Абсурдним стає і розанівський орієнтир відновлення святості статі. Для чого заперечувати гріховність чи надавати святість статі, яка має бути подоланою, як перешкода становлення досконалої індивідуальності? Річ у тому, що «подолання статі є утвердження статі, а не заперечення, є творче з'єднання статей» [1, с. 37]. Любов, яка прагне подолати розрив, утвердити індивідуальність – Ерос, істинна любов, особиста любов, містична та надприродна, і саме з нею пов'язана таємниця індивідуальності та безсмертя.

Одним із центральних понять у філософії любові Миколи Бердяєва є об'єкт любові. Варто зазначити, що подолання розриву та

досягнення досконалої індивідуальності без об'єкта любові стає неможливим. Таким чином, персоналізм Бердяєва немислимий без філософії любові, що ще один раз доводить детермінованість рефлексії над феноменом любові. Бердяєвський об'єкт любові повністю відмінний від к'єркегорівського, оскільки для естетика важливість молододі дівчини полягає у його почуттях, які спрямовані на неї. Щодо нього вона займає місце зовнішньої причини, зовнішнього подразника, від дії якого виникли його почуття. Цінними для нього якраз є його почуття та бажання, і тільки його. Як тільки дія подразника припиняється, естетик забуває про цей подразник, вирушаючи на пошуки нового безликого об'єкту любові. Безликість затверджує змінність, водночас нівелює, редукує статус молододі дівчини до «речі» – відбувається втрата особистості в любові і самого смислу любові. Для Йоганнеса-естетика Корделія теж означає змінність, визначену моментом набуття «буття-для-себе». Бердяєвський об'єкт любові несе у собі незмінність та напередвизначеність, яка не залежить від людини.

Об'єкт любові російського екзистенціаліста різниться і від об'єкта іспанського екзистенціаліста – Мігеля де Унамуно. Для Унамуно-і-Хуго об'єкт любові має мати лише одну властивість – бути здатним співстраждати. Страждання є тією точкою, з якої починається рух духовної любові. Унаmunівський індивід страждає сам, персоналізує об'єкт любові і співстраждає з ним, досягаючи злиття душ через співстраждання. У концепції любові Миколи Бердяєва особистість утверджує стать, долає розрив через містичне злиття, досягаючи досконалої індивідуальності. Хоча у філософії любові російського екзистенціаліста проблематичним поняттям, від якого він відштовхується у своїх роздумах, є «стать», а не «страждання», проте любов за своєю природою теж постає трагічною.

Трагічність любові виявляє себе якраз у контексті свого об'єкта: любов дробиться в емпіричному світі об'єктів любові. «Любов, в якій об'єкт любові дробиться, і сама вона розпадається на перехідні моменти, завжди є фетишизм у любові, хвороба нашого духу і нашої плоті» [1, с. 40]. Явище цієї хвороби – фетишизму в любові, який проявляє себе через об'єкт любові, оскільки за таких обставин любов спрямована не на цілу людину, «органічну особистість», а на частину людини: очі, руки, ноги, певна риса характеру, постава, волосся, губи, вимова та ін. Відтак втрачається індивідуальність

людини, немає цілісного відчуття особистості коханої людини. Микола Бердяєв зауважує, що цією хворобою фетишизму в любові хворіють більшою чи меншою мірою, майже всі люди сучасного йому часу. Не має в собі такої властивості, як випадковість, фетишизм в любові є і сьогодні – в ХХІ столітті.

Практикуючи фетишизм в любові, людина розтрачує всю божественну силу Ероса на людей, у яких, наче в дзеркалі, відбиваються частини того єдиного, істинного, саме їй призначеного об'єкту любові, на пошуки якого часто не залишається сили, терпіння і віри. А це приводить до трагічного завершення, бо людина залишається самотньою, попри те, що «у кожної душі є своя, призначена у світі, єдина рідна душа, доповнення до цілої індивідуальності» [1, с. 41] і «справжня любов виникає тоді, коли зустріч не випадкова і є зустріч судженого і судженої» [2, с. 201]. Подолання фетишизму є шлях до таємниці індивідуальності, до безсмертя, до реально-містичного відчуття і утвердження особистості. Тільки сила Еросу, яка відчуває цілісність особистості, божественна сила індивідуально-містичної любові, може вивести людину із самотності, здолати пусту безодню між людьми, які кохають один одного. Людині потрібно обов'язково знайти і полюбити своє друге «я», якому вона говоритиме «ти», цілу особистість для містично-любовного злиття всіх істот світу, а не для «створення родової сім'ї, завжди егоїстично замкнутої, світу протилежної, що особистість поглинає» [1, с. 2]. Лише утвердивши у собі свою стать, знайшовши своє друге «я», людина може пізнати досконалу індивідуальність, образ і подобу Божу в людині – андрогіна.

Андрогінність стає останньою сходинкою еманції людини у статевій любові, крізь яку «червоною ниткою» статі зв'язується свобода та творчість. Проте, на відміну від двочленного з'єднання розірваних чоловічої і жіночої половин, про яке говорить Платон у «Бенкеті», Микола Бердяєв уявляв чотирьохчленне з'єднання: чоловічого начала чоловіка із жіночим началом жінки та жіночого начала чоловіка із чоловічим началом жінки. Це слугує яскравим доказом спадковості ідеї андрогінності Якоба Бьоме, який був представником алхімічного вчення. Згідно з алхімією, «Антропос – перша людина, яка символізується через чотири елементи, подібно lapis, який має таку ж структуру» [7, с. 370]. Якоб Бьоме, зауважуючи наявність жіночого та чоловічого начал в Адама, визнає його як юнака та діву в одному обличчі – в обличчі андрогіна.

Падінням андрогіна була втрата діви-Софії – премудрості Божої та виникненням жінки-Єви. Микола Бердяєв зауважує важливість розмежування Якобом Бьоме діви та жінки, адже з цього розмежування повстають два культу: вічної жіночності та культу чистої Діви. Перший оспівує жінку, створену для цього світу, яка є «дружиною світу цього» [4, с. 96], а другий – вічну чистоту (цнотливість) людську, яка не може бути нічиєю дружиною, бо є Софією – премудрістю Божою. Культ вічної жіночності, успадкований від Володимира Соловйова, займає важливе місце у творчості Микола Бердяєва, однак філософ наголошує, що цей культ стосується людини, від якої відділилась діва-Софія. Він тісно пов'язаний із «релігійними елементами жіночого божества: до чистого культу Діви Марії легко змішується ідеалізація Єви жінки» [4, с. 97]. А за таких обставин, християнська містика все ж залишається у вимірі статевої полярності. Культ чистої Діви веде до ідеї андрогінності.

Проте варто зауважити помилку в розумінні андрогінної природи людини, яку зауважив Франц Баадер, про яку говорив Бердяєв і яку допускає сьогодення. Не можна ототожнювати андрогіна з гермафродитом. Гермафродит є природним змішанням двох статей, за якого не досягається перетворення у вище буття. Андрогін – богоподібність людини, її надприродне піднесення. Баадер вважає, що якщо сила любові андрогінної природи згасає, то тоді з'являється різниця статей як насилля і слабкість, а разом із ними і потяг до тиранії та рабства у подружньому житті, що, варто зауважити, є дуже близьким до бердяєвських ідей.

Адам, як вважає Микола Бердяєв, підпадає під владу природно-родової жіночності, родової сексуальності, яку уособлює Єва, що прикувало його до природного світу – він став рабом відділеної жіночності. «Світ впіймав Адама і володіє ним через стать, в точці сексуальності прикований Адам до природної необхідності» [4, с. 100]. А згідно з концепцією філософа, істинна любов не сумісна із необхідністю, не знає рабства, а тому любов стає «рідкісною квіткою» у цьому світі. Визволення людини з-під влади природної необхідності, Бердяєв бачив у народженні нового Адама від Діви, яка зачала від Духа. «Христос відновив андрогінний образ у людині і повернув їй діву-Софію» [4, с. 95]. Вічна жіночність долає гріховність народження через статевий акт, приносячи звільнення від природної необхідності. Відтак злиття чоловічого і жіночого начал в досконалу індивідуальність, андрогіна, обирає шлях міс-

тичного злиття, а не злиття через сексуальний акт, який «є вже результатом космічного дроблення цілісності, андрогінної людини і безвихідно трагічний, болючий, безмістовний» [4, с. 101]. З'єднання таким шляхом ілюзорне і відчуття розриву після нього стає ще більш відчутнішим.

Містичне злиття чоловіка та жінки потребує інтимності, воно є таємницею двох і смисл любові може бути лише особистим, закритим для суспільства. Любов, як вважає Микола Бердяєв, не належить світу об'єктивації, об'єктивованій природі та об'єктивованому суспільству, і приходить ніби з іншого світу. У цьому світі вона є поривом безконечної суб'єктивності, належить світові свободи.

Таємниця любові – творче одкровення самої людини у містичній любові, у цьому світі втрачається людиною через її зануреність у повсякденність рутинної проблематичності соціальної сфери життя. Все, що є у цьому світі, все, що допомагає нам пристосуватись до цього світу, зробити його «зручним» та ближчим для нас, прив'язує нас до нього, занурює нас у нього, змушує помирати, забирає нашу свободу. Якщо ми хочемо бути вільними, ми маємо відмовитись від цього світу, від сім'ї, яка покриває нас тугим покривалом турбот, обов'язків, страхів. Відтак відкривається трагічність любові у цьому світі – її загибель. «І найвеличніше в любові те, що зберігає її святість – відречення від усякої життєвої перспективи, жертва життям. Цієї жертви потребує всяка творчість, потребує жертви і творча любов» [4, с. 134]. Жертовність любові, її відреченість від мирського, робить її вільною від цього світу, дає їй свободу. «Свобода любові – істина небесна» [4, с. 135]. Істинна любов у філософії любові Миколи Бердяєва є творчим актом у свободі, через який людина долає веління роду та природну необхідність, долає стать, відкриваючи обличчя іншого у Богові, досягає досконалої індивідуальності – андрогіна.

Література:

1. Бердяєв Н. Метафізика пола и любви / Н. Бердяєв // Эрос и личность: Философия пола и любви. – Санкт-Петербург : Азбука-Аттикус, 2012. – С. 24–76.
2. Бердяєв Н. Размышление об Эросе / Н. Бердяєв // Эрос и личность: Философия пола и любви. – Санкт-Петербург : Азбука-Аттикус, 2012. – С. 198–211.

3. Бердяев Николай. Письмо будущей жене Л. Ю. Рапп / Н. Бердяев // Эрос и личность: Философия пола и любви. – Санкт-Петербург : Азбука-Аттикус, 2012. – С. 21–24.

4. Бердяев Николай. Смысл творчества / Н. Бердяев // Эрос и личность: Философия пола и любви. – Санкт-Петербург : Азбука-Аттикус, 2012. – С. 86–151.

5. Вулф В.Своя кімната [Электрон. ресурс] / В. Вулф. – Режим доступу : <http://www.bookmate.com/books/Q0Sorwm0>.

6. Унамуно-и-Хуго Мигель. Любовь, боль, сострадание и личность / Унамуно-и-Хуго Мигель // Трактаты о любви. – Москва, 1994. – С. 210–302.

7. Юнг Карл Густав. Психология и алхимия / К. Г. Юнг. – Москва : АСТ Москва, 2008. – 603 с.

Ковальчук Ю. В. Феномен любви в философии пола Николая Бердяева

В статье осуществляется философский анализ феномена любви сквозь призму философии пола, представителя религиозного экзистенциализма – Николая Бердяева. В контексте любовной проблематики исследуется противоречие индивидуального и родового начал, утверждается метафизика пола, рассматривается идея андрогинности как познания совершенной индивидуальности.

Ключевые слова: родовая любовь, пол, индивидуальная любовь, экзистенциализм, эрос, андрогин, творчество, свобода.

Kovalchuk Y. V. The phenomenon of love in Mykola Berdyayev's philosophy of sex

This article contains a philosophical analysis of the phenomenon of love through the prism of the philosophy of sex in the works of Mykola Berdyayev, a representative of religious existentialism. In the context of the question of love, the antagonism between individual and generative principle is researched, the metaphysics of gender consolidated, the idea of androgyny as cognition of consummate individuality examined.

The impetus toward the philosophy of love, and from there, to the problematic concepts, which impelled the representative of religious existentialism – Mykola Berdyayev, to ponder the sphere of love, is «sex.» The concept of «sex» became the place in the philosophy of the Russian thinker, from which he takes his beginning and a two-fold understanding of love (generative and individual), and through which are examined the questions of marriage, family relationships, the birth of children, and the problem of androgyny,

which has a metaphysical character. In the given article the accent is made on the fact that Mykola Berdyayev's concept of love is built not only on the sensual connection of such concepts as «love and sex,» but also on the sensual connection of such concepts as «love and personhood,» «love and freedom,» «love and creativity,» love and individuality (androgyny).» Berdyayev connects the problem of sex and love to the battle between two opposite metaphysical sources – the individual and the generative. Consequently there occur the differentiation of sex from generation, and love from the generative instinct. The Russian existentialist criticises Christian doctrine's traditional treatment of bodily love as something sinful, and sex as a sign of sinfulness in the human being, which allows only one justification for love between a man and a woman – childbirth and reproduction. He speaks about the hypocrisy of such treatment, accusing it of the demonization of sex. Mykola Berdyayev's philosophy of love «ties» sex and love to the mystery of alienation in the world as well as to the mystery of all unification, with the mystery of individuality and eternal life. The philosopher of love indicates the way of Eros as the way of individuality. True love in Mykola Berdyayev's philosophy of love is a free creative act, through which a human being overcomes both the command of generation and nature's necessity; overcoming sex, he uncovers another's face in God, achieving perfect individuality – androgyny.

Keywords: love, gender, existentialism, eros, androgyny, individuality.

УДК 821.161.2.09.

Мирослава Крупка
(м. Рівне)

ГЕНДЕРНІ СТРАТЕГІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ВІКУ: КОРЕКЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ

У статті доведено, що гендерні стратегії модерної літератури найвиразніше сфокусувалися саме в моделюванні концепції головної героїні, яка й стає носієм авторської свідомості. На основі текстуального аналізу оповідання Лесі Українки «Над морем» виокремлено дві художньо-світоглядні матриці жіночих образів: «нова» жінка, що є уособленням особистісної вільності, і героїня, яка втілює тип роздвоєної особистості.

Ключові слова: гендер, образ, модернізм, соціум, особистість.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. мистецький простір наповнюється численними іменами жінок-письменниць: Леся Українка, Ольга Кобилянська, Євгенія Ярошинська, Грицько Григоренко, Наталія Кобринська, Уляна Кравченко, Дніпрова Чайка, Катря Гриневичева, Любов Яновська та ін. Актуалізація жіночої творчості є для модерністичного дискурсу явищем закономірним. Жінки приносять у вітчизняний культурний дискурс власну перспективу модифікації дійсності, яка не збігається з традиційною. Це, зокрема, стосується питання пошуку нового типу героя, який би ідеально втілював філософію перехідного віку.

Творячи власну літературу, жінки вибудовують свою модель суспільства, у якому проблема гендерної ідентифікації вирішується нетрадиційно. Альтернативні моделі здебільшого не вкладалися в звичині концепції жіночих персонажів. У класичному письменстві це або ідеалізований предмет любові й обожнення, або нещасна дівчина-покритка. Подібну класифікацію подає й Олена Теліга, стверджуючи, що в традиційній літературі «жіночі типи залишилися незмінні, лише трішечки підмальовані. Це: 1) жінка-рабіня; 2) жінка-вамп. Обидва, незважаючи нібито на свою протилежність, є тим самим типом жінки, що з'являється лише джере-

лом хвилевої насолоди й увигіднення життя в найпримітивнішому розумінні того слова. І рабиня, і «вамп» виключають пошану до жінки» [9, с. 85–86]. Героїня зображувалася з чоловічої перспективи з акцентуванням сентименталізму та ідеалізму. Звідси ще одна постать – героїня-жертва. Тамара Гундорова робить цілком слушний висновок, що «жінка, відображена в «чоловічій» літературі, це той образ, який бачить і символізує соціум (а він, звичайно, традиційно чоловічий)» [3, с. 90]. Отже, моделюються характери, які влаштовують чоловіків і не виходять поза межі узвичаєного статусу жінки в суспільстві. Репрезентація героїні як «покритки», «бурлачки», «повії», «наймички» формує тогочасний соціокультурний канон.

Натомість письменниці зламали поведінковий стереотип і в житті, і в творчості. Вони не лише пропонують «свого» героя, а й змінюють фокус його зображення. Авторки акцентують увагу на повсякденному житті, тяжіють до зображення локальної історії (життя родини, найближчого оточення), відмовляються від глобальних узагальнень. Специфікою жіночої літератури є зосередженість на внутрішніх почуваннях героїв, що зумовлюється як психологічно, адже жінці властива глибинна емоційність, так і зовнішніми обставинами, що частіше ставили жінку в позицію швидше почуттєвого сприйняття дійсності, ніж подієвого. Творці змушені компенсувати брак досвіду акцентуванням на внутрішніх почуваннях, тому жіночий дискурс тяжіє до емоційності, психологізму, сповідальності, суб'єктивізму.

Із цього погляду, на нашу думку, варто розглянути прозовий доробок Лесі Українки в контексті описування гендерних стратегій кінця XIX – початку XX ст., оскільки предметом дослідження критиків із цього питання ставали здебільшого поетичні та драматичні твори. (Виняток становлять монографії Л. Кулінської [6] та Т. Третяченко [10], проте вони є зразком ідеологічного літературознавства). Оксана Забужко слушно вбачає причину ігнорування прози в тому, «що зображений у ній життєвий світ жіноцтва вищих класів був для народницької інтелігенції так само чужий, як вавилоняни з єгиптянами та «бретонський святий» пан Грааль» [5, с. 513].

В оповіданні «Над морем» описується історія курортного знайомства двох панночок, характери яких виписані на основі прийому протиставлення. Постать оповідачки постає із емоційних оцінок

її співрозмовниці: «квакерша», «утешительница прокаженных», «сестра милосердя» і служить для контрастного увиразнення характеру Алли Михайлівни.

Епістолярій дає підстави говорити, що твір має біографічний підтекст, – розкриває перебування авторки в Криму, а прототипом Алли Михайлівни є слухачка московських фельдшерських курсів, яка орендувала разом з письменницею житло у Чукурларі. У листі до сестри Ольги від 11 вересня 1897 року Леся Українка писала: «Добре бути такою натурою, як моя «товаришка», їй всього 20 літ, але вона вже зложила собі певні категоричні мірки і рамки і вірить в них без критики. Се навіть часом мене дразнить» [12, с. 381]. Життєві досвіди двох жінок ідеологічно й культурно закриті один від одного та спонукають до різного бачення та оцінок.

Облямівкою твору є роздуми героїні про людину і природу, де людина бачиться як «пляма» на мальовничому пейзажі. Оповідачка повсякчас демонструє відчуженість від світу людей, який асоціюється з «брудом, злиднями і ... недолею» [11, с. 160]. Споглядальне існування – це її життєвий вибір. Натомість близькість до природи дозволяє налагодити ідеальний комунікаційний простір. Це вдало підкреслила Марія Моклиця: «Натомість лірична героїня непомітно дає раду своїй хворобі, віддаючись на волю вічної краси, могутньої стихії, яка дозволяє людині відчутти і власну доцільність перебування біля неї, сенс власного буття» [7, с. 140]. Море стає еквівалентом почувань героїні.

У рецепції оповідачки постать Алли Михайлівни ніби роздвоюється – це відображає психологічну сутність героїні: «У панночки були чудові чорні очі, немов оксамитні, їх погляд міг би бути глибокий, тихий; постать її була гнучка, лице бліде, з легкою красою; вона була така молода і вже хвора...» [11, с. 163]. Оксана Забужко говорить про специфічний тип тогочасної краси, «естетизації, ба й еротизації сухот. Не раз додатково «одухотворених» фен-де-сьєклівським неврозом» [5, с. 68]. Ця «справжність» героїні проступає через, роковану хворобою, невротичну маску «циганщини», що перетворилась на другу натуру: «мені стало невимовно шкода її, так як бувало шкода малих дітей в цирку, коли вони показують чужим людям свої тоненькі виламані тільця» [11, с. 163]. Проте Алла Михайлівна ідентифікує себе з портретом, який вражає оточення штучністю: «Вона була в білій вигарсованій бальовій сукні, тоненькі рученята і гнучка дитяча шийка вирізня-

лись, мов алебастрові, на темному полі фотографії, вузькі груди прикриті були рясними і пишними шльохами, голова підведена різким рухом вгору; на обличчі перш усього кидались в очі білі, рівні зуби і штучна усмішка; від такої пози підборіддя вийшло широким, грубим і риси лиця всі покоротшали, скруглилися. Очі були підведені, збільшені, брови різко чорніли, волосся цілою хмарою стояло над низьким лобом» [11, с. 164]. Неспівмірність внутрішнього стану і зовнішньої презентації відразу зауважує оповідачка. Внутрішню роздвоєну сутність Алли Михайлівни символічно відображає одяг: під час прогулянки «з одного боку, вона досить високо підняла чорну спідницю, так що спідня, червона, миготіла як жар; з іншого боку, сукня черкала по землі і вже була сива од куряви, але панночка того не завважала» [11, с. 168]. Гра в дорослу виявляє її намагання швидше вирости, щоб пізнати життя, і водночас оприявлює інфантильність героїні: «здавалася старшою подругою семилітки Лізочки, старшою хіба на два – три роки» [11, с. 177], тішилась обновками, як дитина [11, с. 185]. Дорослі забави (найкращі спогади – виїзди потай від батьків до циган); умисне, «з нудоти», дратування няньки («мої чорти її скандалізують» [11, с. 162]); демонстративна екзальтована поведінка; хизування одягом («панночка почала приміряти і показувати мені одно убрання за другим, гостро критикуючи їх та вкупі з тим пильно придивляючись, яке враження робить на мене її великий гардероб» [11, с. 165]); вередливе нав'язування своєї волі навколишнім, – це маскування стану невпевненості у завтрашньому дні, усвідомлення неможливості повноцінної реалізації через хворобу. «Немічна плоть стає на перепоні життєвих рухів людини. Вона унеможливує багато прагнень і перспектив, зосереджуючи на собі увагу й зусилля особистості» [2, с. 142], – зазначає Ольга Гомілко.

У творі наголошується, що Алла Михайлівна живе в дорозі і по-дорож стала суттю її життя: «Зимой я выезжаю, а летом уезжаю» [11, с. 162]. Лейтмотив мандрівок співвідноситься із ситуацією пошуку самототожності, що у випадку героїні бачиться проблематичним, адже засадничою рисою її психології є невіднайденість себе, внаслідок чого втрачається ідентифікація. Леся Українка приділяє велику увагу курортній публіці, частиною якої є панночка: «Вона прибула сюди, щоб залишити морю і горам свої болі, щоб визволитись від своїх недугів. Чи визволиться ж? І що визволить її?» [11, с. 189], підкреслюючи хворобливу атмосферу, яка

панує: «І люди були немов наркотизовані, – вони ходили / .../ вони робили жести, усміхались, але чогось здавалось, що то не живі люди, але воскові штучні фігури» [11, с. 188]. Публіка зображується як окремий живий організм, що виконує своєрідний ритуал. Хвороба є визначальним чинником життя нудьгуючого панства і закладає травматичну поведінкову модель, де катастрофічно звучить обмеженість життєвих горизонтів і пошук способів отримати максимум у ситуації приреченості.

Власну незатребуваність усвідомлює і Алла Михайлівна, ідентифікуючи свій стан за допомогою прислів'я: «Как с козла – ни шерсти, ни молока» [11, с. 164]. Водночас вона прагне освоїти альтернативні соціокультурні ролі, проте зміна ситуації потребувала зусиль, до яких героїня не була готова: всі спроби виявлялися марними і провокували втрату позитивної життєвої налаштованості. Алла Михайлівна шукає можливості врятуватися від рутини за допомогою любовних стосунків. Так, закохавшись у найвідомішо-упочатку приречена на поразку. Леся Українка ідейністю та тверезістю характеру оповідачки відтіняє інфантильність Алли Михайлівни, яка порівнюється з казковою героїнею: «Бідна «червона шапочка», бігає собі по густому лісі, ганяючись за барвистими метеликами, не думаючи, що буде, коли сонце зайде і кривава заграва розіллється по лісі, пташки замовкнуть, метелики поховаються під листочки, а серед темних кущів засвітяться диким вогнем вовчі очі» [11, с. 169]. Авторка у всьому розвитку сюжету розкриває перверсивність ситуації, коли маленька дівчинка провокує вовка, прагнучи його використати. Виходячи «полювати» на чоловіка, Алла Михайлівна зовні набуває схожості зі своїм портретом, який відображає суспільні стандарти привабливості, а внутрішньо – уподібнюється до циган, стиль життя яких через недосвідченість трактує як вседозволеність.

Витворений героїнею міф про кохання призводить до трагічних наслідків. Химерна любовна гра провокує тяжкий психологічно-фізичний стан, і, вражена неврозом, героїня опиняється у ситуації депресії. Важливою побутовою деталлю, яка характеризує психологічний стан панночки, є саме вбрання. Залежність від чоловіка набуває патологічних рис і проявляється як мімікрія: уподібнюючись об'єкту свого екзальтованого поклоніння, панночка одягає на прогулянку амазонку, хоча і не збирається їздити верхи.

Культивуючи філософію втечі від нудьги у любов, вона потрапляє у пастку власних моральних переконань, програючи змагання за увагу Анатолія сексуально розкутішій французенці. Олександра Вісич зауважує, що в оповіданні «Над морем» авторка обмежується поверховим зображенням чоловіків, які є лише узагальненими емблематичними типами, оскільки більше уваги зосереджує саме на внутрішньому світі жінок-героїнь [1, с. 200]. Непереборений інфантилізм героїні вживається зі стійкими приписами суспільства, яких вона не переступає, даючи підстави чоловіку охарактеризувати стосунки як «чисту нудоту – воловодіння безконечне! Не вмієте ви бути ні до кінця цнотливими, ні до кінця розпусними, але все наполовину» [11, с. 174]. Любов як спосіб утекти від себе є потужним травматичним чинником, адже жінка зазнає подвійної поразки, заміщаючи реальні відносини вигаданими: любовна невдача загострює фізичну хворобу. Максим Нестелєєв описує меланхолійний аспект суїцидального дискурсу, характерний для раннього українського модернізму, через призму стереотипних образів. Він виокремлює «типовість поведінкових реакцій персонажів в українській літературі, які, не отримавши адекватного взаємовираження в коханні, поширюють значення цього непорозуміння до ідеї про марність будь-яких намагань досягнути щастя у світі, а отже, марність свого життя» [8, с. 50]. Алла Михайлівна виявляється жертвою власної витівки. Психіка не витримує руйнування ілюзій і внутрішня дисгармонія характеру переходить у напади істерії. Леся Українка демонструє зацікавлення межовими станами: скрупульозно описує ситуації афектів, істерик, невмотивованої агресії, через які проходить екзальтована чуттєвість героїні: «Алла Михайлівна лежала розметавшись, чорне волосся густою сіткою вкривало білу подушку, очі горіли, обличчя палало, з одкритих уст виривалось коротке, хрипле, часте дихання» [11, с. 181]. Хвороба провокує нудьгу, що заповнює весь життєвий простір.

Героїня намагається аналізувати ситуацію: «Я б хотіла знати, чи то всім буває так нудно і противно, як мені?..» [11, с. 182]. Трагічна маска відкривається як зворотна проекція легковажної «панни з порядної родини»: героїня почувається меншовартісною у порівнянні з оповідачкою через перевагу споживацьких орієнтацій над ідейними. Алла Михайлівна шукає спосіб змінити своє життя, але катастрофічно не здатна себе зрозуміти: «Тільки я часом не знаю, що власне мені приємно...» [11, с. 182]. Леся Українка пропонує

нетиповий погляд на емансипаційний рух, адже серед безлічі перспектив, які відкриваються у цей час перед жінками, панночку не задовольняє жодна: «наука, товариство, кружки... Папа і мама дозволили б, тепер навіть мода /.../ але се так нудно» [11, с. 182]. Її не приваблює «ідейне» життя оповідачки; до подружжя вона так само не готова, адже розглядає чоловіків лише як ліки від нудьги; соціальний статус позбавив необхідності заробляти на прожиття. Героїня опиняється в екзистенційному вакуумі: традиційні жіночі практики не задовольняють, модерні не цікавлять, у результаті – відсутність життєвої перспективи. Чуттєва натура Алли Михайлівни прагне знайти заспокоєння у вірі, проте сприймає лише її зовнішні атрибути (чудотворні ікони, великі золоті образи, лампадки), і бачить релігію як «велику потіху».

Леся Українка акцентує увагу на жіночому читанні: «Французькі каламбури, коротенькі розмови, ексцентричні афоризми, описи, повні тонкої розпусти думки і фантазії чіплялись одно до одного, мов кільця на ланцюжку з барвистого паперу» [11, с. 182]. Героїня цікавиться книгами, спрямованими до чуттєвої сфери: класику, «больничну літературу для сухотників» вона відкидає. Лектура відображає горизонт читацьких сподівань героїні і виконує терапевтичну функцію, згладжуючи відчуття безнадійності існування. «Масова література, яка експлуатує жіночу чуттєвість, створює враження, подібне до «денного мріяння», стан майже істерійної втечі від монотонності щоденного життя, повертає стан дитинності» [4, с. 139], – стверджує Тамара Гундорова. У книгах панночка, перебуваючи в полоні ілюзій, шукає шалених пристрастей, гострих відчуттів, любовних пригод. У реальному житті їй теж потрібен стимул. Коли поблизу з'являється новий чоловік, «малиновый чертенок», героїня робить чергову спробу врятувати себе: «Будем клин клином выбивать» [11, с. 185], і надягає відповідну маску. Жіночий спосіб оволодіння закресений саме на тілесності, тому авторка детально виписує метаморфози зовнішності панночки, спровоковані появою нового об'єкта зваблювання.

Гендерні стратегії літературного дискурсу Лесі Українки виявляються через просвітительські тенденції, зокрема, освіта виступає як шлях альтернативної реалізації жінки в суспільстві; патріархальному ідеалові протиставляється феміністична свобода вибору; конструюються моделі виходу жінки поза межі родини; пропагується емансипація людської особистості через відречення від па-

тріархальної моралі; розвінчуються соціокультурні стереотипи; заперечується потрактування жінки винятково через тілесність.

Література:

1. Вісич О. До питання про психологізм прози Лесі Українки / О. Вісич // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – Сімферополь, 2011. – Том 24 (63). – № 1. – Ч. 2. – С. 199–203.
2. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / О. Гомілко. – К. : Наукова думка, 2001. – 340 с.
3. Гундорова Т. Жінка і дзеркало / Т. Гундорова // Ї. – 2000. – № 17. – С. 87–94.
4. Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії / Т. Гундорова. – К. : Факт, 2008. – 248 с.
5. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine. Леся Українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. – К. : Факт, 2007. – 640.
6. Кулінська Л. Проза Лесі Українки / Л. Кулінська. – К. : Вища школа, 1976. – 166 с.
7. Моклиця М. Естетика Лесі Українки (контекст європейського модернізму) / М. Моклиця. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 242 с.
8. Нестелєєв М. На межі: Суїцидальний дискурс українського модернізму / М. Нестелєєв. – К. : Академвидав, 2013. – 256 с.
9. Теліга О. Вибрані твори / О. Теліга. – К. : Смолоскип, 2006. – 344 с.
10. Третяченко Т. Художня проза Лесі Українки. Творча історія / Т. Третяченко. – К. : Наукова думка, 1983. – 287 с.
11. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 7 : Прозові твори. Перекладна проза. – 576 с.
12. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 10 : Листи (1876–1897). – 544 с.

Крупка М. А. Гендерные стратегии в украинской литературе конца XIX – начала XX века: коррекция традиционных женских образов

В статье доказано, что гендерные стратегии современной литературы отчетливо сфокусировались именно в моделировании концепции главной героини. На основе текстуального анализа рассказа Леси Украинки «Над морем» выделены две художественно-мировоззренческие матрицы женских образов: «новая» женщина, которая является олицетворением личностной зрелости, и героиня, воплощающая тип раздвоенной личности.

Ключевые слова: *гендер, образ, модернизм, социум, личность.*

Krupka M. A. Gender strategies in the Ukrainian literature in the end of XIX – beginning XX century: correction of the traditional female images

Female literature in the cultural situation of modern was a significant phenomenon. Gender strategies most clearly focused on modeling concepts of the main heroine, which becomes the carrier of author's consciousness. It is worth noting the fundamental difference between the new heroine and representations of the previous artistic system. Widespread in the Ukrainian cultural canon modus of heroine-victim in female writing is offset, but instead comes the type of self-contained person.

In the artistic practice of Lesya Ukrainka transformation of traditional female images was realised through the typical for the modernism modus of psychologization. The story «Over Sea» was based on the reception of contrast. The two heroines are the exponents of opposing ideas, that's why the author clearly polarize characters. The narrator is presented as a type of «new» woman: purposeful, intelligent, self-contained, she loves nature and books. The heroine is the female personification of personal maturity. Contrary to this heroine, Alla Myhailivna is modeled as infantile character. The meaning of her life is the search for pleasure, through clothing, relationships with men, extreme entertainments. However, this choice leads to psychological discomfort and frustration. She embodies the type of bifurcated personality, because she finds herself in a situation as lack of life perspective when traditional practices do not satisfy women, and modern are available. The writer focuses on the boredom and emptiness, as a dominant world view of women that is formed by the patriarchal family upbringing, physical illness, gender stereotypes and social status. Actually, the permanent being in a situation of choice, but here – tragic defenceless of inner world, is one of the distinguishing features of literary hero of the modern era.

Key words: *gender, image, modernism, society, personality.*

УДК 316.346.2:646

Тамара Марценюк, Тетяна Новик
(м. Київ)

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ МОДИ: КОНСТРУЮВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ОДЯГУ

У статті здійснено огляд теоретичних підходів до визначення моди, розглянуто медіа (телебачення) як один із шляхів поширення модних образів. Конструювання гендерної ідентичності за допомогою одягу емпіричним чином вивчено на прикладі телешоу «Моду народу». Створення нормативного образу тіла, орієнтацію на чоловіків та об'єктивацію жіночого тіла, конструювання нормативної фемінності виокремлено як ознаки механізмів конструювання традиційної фемінності інститутом моди у медіа.

Ключові слова: *мода, гендерна ідентичність, фемінність, конструювання, медіа.*

Прислів'я «зустрічають по одягу, а проводжають по розуму», яскраво демонструє факт того, що зовнішній вигляд – це перше, що ми помічаємо в людині. Саме в перші секунди зустрічі ми на основі зовнішніх ознак робимо висновки про те, кого бачимо перед собою: жінку чи чоловіка, бізнесмена чи робітника. Костюм містить коди, що дають уявлення про те, ким є людина, яка перед нами. Він може надавати інформацію, хоча й не завжди точну, про деякі соціально-демографічні характеристики: стать, вік, місце проживання, про тип зайнятості, клас.

Побачивши людину в сукні, ми відразу зробимо висновок, що перед нами саме жінка, або ж якщо навіть цей елемент одягу є предметом як жіночого, так і чоловічого одягу, то він все одно міститиме певний «гендерний код», наприклад, вишивку, колір, тип крою тощо, відповідно до чого ми маркуватимемо його як чоловічий чи жіночий. Гендер є однією з перших категорій, відповідно до якої ми розмежовуємо, поляризуємо людей. Існує чіткий поділ на чоловічу та жіночу моду. Відвідуючи торговий центр, ми бачимо, що магазини одягу поділяються на чоловічі та жіночі (третьою категорією можуть бути дитячі) або ж магазин має чіткий поділ

на відповідні відділи. У виборі одягу жінка є «вільнішою», адже її гардероб може бути більш варіативним. Конструкт маскулінності є більш жорстким і така варіативність у костюмі просто не вміщається у «традиційне» розуміння маскулінності.

Одним зі шляхів поширення модного зразка є його транслявання через медіа. Особливу роль при цьому відіграють розважальні телешоу, які містять модні зразки, що поширюються через телебачення до телеглядачів, які, наслідуючи модний зразок, поширюють його далі. Таким чином можна стверджувати, що медіа є важливими агентами в конструюванні ідентичності.

Отже, метою цієї статті є характеристика механізмів конструювання гендерної ідентичності (передусім, фемінності) за допомогою одягу. Для початку з'ясовано теоретико-методологічні засади у дослідженні феномену моди в суспільно-гуманітарних науках та розглянуто підходи до вивчення поширення моди за допомогою медіа. Потім розкрито механізми конструювання ідентичності за допомогою одягу на прикладі телешоу «Моду народу». Це телешоу було обрано для аналізу, оскільки спрямоване на формування модного образу героїні через зміну її стилю одягу.

Статтю написано на основі соціально-конструктивістського теоретичного підходу, у тому числі й стосовно пояснення гендерних відмінностей. Її теоретичним підґрунтям виступають праці таких дослідників, як В. Зомбарт, Г. Зімель, Т. Веблен, Г. Блумер, Р. Барт, П. Бурд'є, Ж. Бодрійяр.

У суспільно-гуманітарних науках дослідження одягу здебільшого розглядаються в історичному аналізі костюму. Серед публікацій з історії костюму доцільно відзначити праці І. Андрєєвої [1], А. Блейз [4], Л. Горбачової [6]. Російські дослідники Г. Баранов та Д. Родіонова вивчають гендерні аспекти моди в епоху постмодерну [2]. Прикладом дослідження гендерних аспектів моди є роботи Ю. Легенького [12]. Серед вітчизняних дослідниць до цієї тематики звертались А. Кікоть [8; 9] та М. Маєрчик [13]. Емпіричною базою статті є результати якісного контент-аналізу телешоу «Мода народу».

Теоретичні підходи до визначення моди

Е. Уїлсон [17, с. 8] зазначає, що мода в сучасному розумінні з'явилася лише на межі XVIII–XIX століть, коли починало розвиватися масове виробництво одягу. В той час, коли одяг почали продавати в готовому вигляді за розмірною таблицею, а не шити

індивідуальні замовлення, хоча вони також залишалися. Саме у цей час люди змінювали одяг, заміняли старі костюми на нові, через їх застарілість та «немодність», адже саме завдяки масовому виробництву (машинізації та здешевленню робочої сили у швейній індустрії) така заміна стала доступною для різних верств населення. Власне цей процес заміни старого одягу на новий, почався ще у XV–XVII століттях, але в той час нижчі класи через економічні причини не могли собі дозволити повну заміну гардеробу, що в XIX столітті стало можливим.

Із ходом індустріалізації та розвитком нових технологій стало можливим пошиття певних моделей за допомогою автоматичних машин, які почали замішувати на великих підприємствах ручну роботу. Це призвело до більшого розшарування великих підприємств, так званих «будинків моди» й маленьких магазинів із ремісниками та їх учнями. Хоча засновники-дизайнери будинків моди наголошували, що вони займаються мистецтвом (як К. Діор) чи несуть одяг у маси (як К. Шанель), але саме їх заслугою було об'єднання «мистецтва створення модного зразка» та комерції. Саме ці «будинки» переймали найновіші технології виробництва та пошиття одягу і розвивали його масове виробництво.

Великого значення роботі дизайнерів та власне будинків моди у створенні модного зразка надавав і П. Бурдьє [18, с. 170–171], розглядаючи моду з погляду концепції поля. За його теорією, оскільки представники різних класів мають різні смаки, в тому числі і в одязі, то мода є характеристикою певного класу. Є «поле виробників» і «поле споживачів», перші, дизайнери, створюють моду, бо є диктаторами смаку, ті, що слідують моді – мають гарний смак, у інших – нестача смаку. Бренд, на думку П. Бурдьє, – високовартісний капітал, що зосереджений у руках дизайнерів. Хоча вищі класи демонструють модні зразки, але вони не виробляють їх безпосередньо. Саме індустрія моди займається її виробленням.

У своїй концепції П. Бурдьє розглядає поняття габітусу, що є ключовим у формуванні смаків людині, та, власне, визначає повсякдення людини, в тому числі і її стиль одягу. Бурдьє розглядає класи не через набір та відмінність у них певних об'єктивних ознак (рівень доходів), а через наявність у його членів певного габітусу, що визначає смак і стиль життя членів даної групи. Оскільки габітус є внутрішньою структурою, то індивіди керуються ним неусвідомлено. Тому, якщо «габітус «набувається» як результат

довготривалого перебування на певній позиції в соціальному світі, індивід стає тим більш «індоктринованим» габітусом, чим довше він «включений» у нього й оперує ним» [15, с. 6].

Згідно із Г. Зіммелем, мода є засобом диференціації, ознакою певної групи. Вона є ознакою ієрархії в суспільстві, як пише сам автор: «мода не існує у племінних та безкласових суспільствах» [21, с. 541]. Мода не має значення там, де відсутня різниця між групами, що впливає з двох її основних функцій (сегрегація та індивідуалізація). Хоча Г. Зіммель у своєму есе переважно говорить про класові відмінності, але так само відбувається і гендерна сегрегація за допомогою одягу. Адже є чіткий поділ на чоловічий та жіночий одяг: різні відділи або навіть різні магазини, спеціалізовані на жіночий чи чоловічий одяг; є чоловічі та жіночі кольори (що особливо видно на дитячому одязі, наприклад: хлопчиків вдягають у блакитне, а дівчат у рожеве); а також відмінні елементи гардеробу (наприклад, спідниці та сукні – винятково жіночі елементи) та моделі. Відповідно, одяг стає маркером гендерної приналежності.

Таке розрізнення виникає через «схильність до імітації»: люди переймають стиль групи, до якої вони належать, і співвідносячи себе з цією групою та демонструючи цим відмінність з іншими, адаптуються до навколишнього середовища. Відповідно до концепції Г. Зіммеля, за допомогою моди вищий клас відокремлює себе (принаймні візуально) від нижчих класів, розвиваючи та демонструючи цим свою владу. Цю ж тезу можна застосувати і до гендерної нерівності, де чоловіки більш обмежені у виборі одягу (менше варіативності, ніж у жіночому одязі), як демонстрація жорсткого конструкту маскуліності, відповідно до концепції Р. Коннелл [19, с. 70].

В. Зомбарт визначає моду як потребу в зміні – не індивідуальній, а колективній: «будь-яка мода завжди змушує значну кількість осіб урівнювати свої потреби і, в той же час, змінювати їх раніше, ніж став би це робити окремий споживач, якби був незалежний» [7, с. 332]. Знову ж бачимо подібність до ідеї Г. Зіммеля: сприяння моди уніфікації та індивідуалізації. З одного боку, люди прагнуть змін та певної відмінності, але водночас ця зміна не є індивідуальною, зміна всіх індивідів, які належать до такої групи, є гомогенною та тяжіє до одного зразка.

«Для того аби заслужити та зберегти повагу людей, недостатньо лише мати багатство та владу. Багатство та владу треба зробити

очевидними, бо повага виражається лише внаслідок пред'явлення доказів» [5]. Престижним вважається невиробниче споживання часу – завдання вищих класів демонстрація цього і тим само підтвердження свого статусу. Демонстративне споживання включає надлишковість споживання, споживання більш якісних продуктів, вміння «правильно споживати», «демонстрація демонстративного споживання» та розвиток смаку – споживання «правильних» товарів. Саме споживання модних товарів показує наявність смаку, тобто належність до вищого класу.

Демонстративне споживання як «пристойність» (ознака дозвільного класу) призводить до формування загальноприйнятих канонів споживання, що підтримують принцип марнотратства. Таким чином те, що є дорогим, вважається модним і, відповідно, красивим та корисним. Розглядаючи одяг як характеристику дозвільного класу, бачимо, що він є найбільш явним показником демонстративної невиробничої діяльності, адже це перше, що ми бачимо на людині, зустрічаючись із нею. Т. Веблен зазначає, що модний одяг має бути нефункціональним та незручним, щоб показати, що його власник не займається важкою фізичною працею.

Автор «Теорії дозвільного класу» виділяє три основні характеристики одягу «праздного класу»: демонстративне марнотратство – модне є дорогим; демонстративну праздність – демонстрація невиробничого споживання часу через незручність одягу; демонстрація смаку – одяг має бути сучасним та новітнім. Через це виникає сезонності одягу як вимога марнотратства. Тобто зміна модного зразка на щось нове, що буде доступним лише для еліти. Також, говорячи про демонстративне споживання, Т. Веблен у своїй роботі «Теорія дозвільного класу» зазначає особливу роль жінок у демонстрації марнотратства. Жінки є представницями так званої «підставної праздності», саме вони носять цей незручний та нефункціональний одяг, демонструючи цим «праздність» своєї родини, а перш за все – «праздність» чоловіка. Саме таку «функцію жінок» Т. Веблен виводить із розподілу праці в родині, де чоловік – годувальник, що, будучи в публічній сфері, не може носити такий незручний, нефункціональний одяг. З вищезазначеного випливає, що відмінності в одязі чоловіків та жінок демонструють гендерний порядок у суспільстві та, відповідно, маркуючи чоловіків і жінок, певним чином мають на меті (як одна з функцій моди) його відтворення.

Р. Барт визначав моду як таку, що «надає своїм користувачам приємних відчуттів і часто робить це шляхом замовчування неприємних сторін реальності» [3, с. 38]. Тобто одяг, на його думку, за допомогою знакової системи змінює тіло (корегує реальний вигляд) надаючи йому «правильного» суспільно схвального вигляду, що власне і призводить до цих «приємних відчуттів». Ми не обираємо, які «неприємні сторони реальності» хочемо замовчувати, адже здебільшого купуємо готові моделі, а не шиємо на замовлення одяг для повсякденного вжитку. Жінка «залишається жінкою», чий костюм наповнений знаками фемінності, як би вона не вдягалася, адже вона купує готовий одяг, що містить відповідні (традиційно «жіночі») коди.

Семіотичний підхід розглядає моду з позиції зв'язку моди з мовою. Р. Барт [20] вважав, що мова створює сенс і форму моди, робить її автономною та цілісною одиницею. На основі аналізу модних журналів він виокремив три категорії костюму: «сукня-образ» (картинка в журналі, що демонструє костюм у певній ситуації), «сукня-опис» (текст під картинкою, що описує її та надає сенсу такій моделі), «реальна сукня» (технічний процес вироблення костюму). Визначною для Р. Барта є «сукня-опис», яка надає значення формі, адже мода сама по собі не є гнучкою у виробленні смислів, тому мова («опис») робить її значущою. Саме «сукня-опис» характеризує речі як «жіночі» або «чоловічі», надаючи певним предметам гардеробу фемінні чи маскулінні характеристики-значення.

«Сукня опис» є джерелом знаків і кодів, саме вона надає смислів та ідей відповідним частинам одягу. «Сукня-опис» через свої повідомлення транслює цінності, відбиває блумерівський «дух часу». Ця частина костюму показує, де і як ми повинні виглядати, які коди формують ті чи інші значення. А. Кікоть, описуючи концепцію Р. Барта, зазначає, що «сукня-опис» «зв'язує Моду із зовнішнім світом, але в той же час деформує цей світ» [9, с. 39], оскільки надає смислів візуальним знакам (одягу чи його елементам).

Мода має зв'язок не лише з формуванням «правильної» особистості, а і зі створенням «правильного» образу тіла. Саме модні речі демонструють, яким має бути тіло, особливо це стосується масового ринку збуту. Тобто приміряючи нову річ свого розміру в магазині, якщо вона «не сидить», виникає уявлення того, що людина має «неправильне» тіло і, відповідно, повинна його відкоригувати, щоб «вписатися» в модний зразок. Так само існують і вікові від-

мінності в моді, пов'язані з тілесністю, що яскраво демонструється на прикладі носіння жінками спідниць. Молоді дівчата надають перевагу міні-спідницям, що демонструють «привабливе молоде тіло», а старші жінки – навпаки, приховують «непривабливе тіло» під довгими спідницями.

Виробники зацікавлені у розробці та зміні модного зразка, створенні нових кодів і суспільних змінах «духу часу». Відтак сезонність моди є вимогою її існування. Одними з ключових агентів у підтриманні зразка є дизайнери й модні експерти, які зацікавлені у створенні та презентації нових колекцій, що, своєю чергою, є подібними у різних виробників.

Мода є масовим феноменом, що, з одного боку, є носієм певних смислів, а отже, і візуальним відображенням певних категорій індивідів, а з іншого, вона конструює ці смисли, а отже, й ідентичності. Адже одяг, будучи елементом повсякденності, демонструє цінності та статуси, а тому і габітуси людей. Оскільки мода поширюється на масову аудиторію, то одним зі шляхів такого поширення є медіа, що здатні охопити цю аудиторію.

Медіа як чинник конструювання модних образів

На думку Д. Мак-Квейла, мас-медіа як соціальний інститут виконують таку головну функцію – «виробництво та поширення символічного змісту» [14, с. 24], тобто медіа є агентом соціалізації індивідів. Вони поширюють норми, цінності, звичаї, а також є джерелом виробництва стилів життя та моди. Дослідниця Н. Костенко зазначає, що за парадигмою тотального впливу «члени аудиторії сприймалися дослідниками як пасивні споживачі, не здатні до самостійного інформаційного вибору. На тлі відчуження мешканця урбанізованих поселень від традиційних цінностей масова аудиторія поставала як беззахисна перед потоком інформації і тими, хто виробляє та транслює її. Мас-медіа випускає «словесну кулю», яка проникає у розм'якшену свідомість реципієнтів. Дослідникові залишається тільки визначити глибину її проникнення за допомогою наявних методик» [11, с. 162].

Відповідно до парадигми тотального впливу, що застосовується у вивченні масових комунікацій, аудиторія виступає бездумною масою, яка споживає медіа-контент і переймає «нав'язану» моду. Тобто, переглядаючи телепередачі (зокрема ті, де вчать «правильно» одягатись), аудиторія переймає ці уявлення та відтворює їх «на практиці». Оскільки медіа демонструють саме стереотипні

образи, то «піддаючись» такому впливу, аудиторія відтворює ці стереотипні уявлення, чим підтримує наявний гендерний порядок.

Відповідно до «теорії соціального навчання», індивіди переймають певні форми поведінки через спостереження за іншими людьми. Якщо, за нашими спостереженнями, певна модель поведінки призводить до отримання «винагороди», то ми запам'ятовуємо її як таку, що потенційно може бути корисною і призводить до бажаних наслідків. І надалі за відповідних обставин використовуємо цю модель з очікування отримання даної «винагороди» [10, с. 202]. Винагорода при цьому може буди як зовнішньою (матеріальна або ж похвала з боку інших), так і внутрішньою (підвищення самооцінки). Ця теорія може також бути застосована й у випадку бажання переймати модний зразок та слідувати моді. Наприклад, через демонстрацію певного образу/костюму як такого, що «є ознакою успішних та привабливих» у модних журналах. Або телешоу, де з «гідкого каченя» роблять модну та стильну дівчину, і в результаті в неї «налагоджується» як особисте життя, так і робочі відносини. Після перегляду цих передач чи статей у журналах глядачки або читачки запам'ятовують «правильний для отримання винагороди» зразок зовнішнього вигляду і надалі втілюють його в життя, очікуючи відповідних наслідків використання такої моделі.

Згідно з теорією дифузії за Е. Роджерсом, споживачів можна поділити на п'ять категорій залежно від (готовності) прийняття ними інновацій: новаторів, ранніх послідовників, ранню більшість, пізню більшість, консерваторів [16, с. 130].

Основними акторами в прийнятті інновації, у цьому випадку одягу чи модного зразка, є новатори та ранні послідовники. Саме вони першими дізнаються й тестують продукт, що потім поширюється на ранню та пізню більшість і врешті-решт на консерваторів. Саме ці дві перші категорії споживачів є потенційними читачами модних журналів, блогів та шоу, адже вони швидше хочуть першими дізнатися про новинки і стати джерелами поширення інформації для своїх друзів та знайомих, а не навпаки.

Так, медіа має вплив (відповідно до теорії «тотального впливу»), де через «соціальне навчання» й «дифузії» модний зразок поширюється на суспільство і тим само конструює певні ідентичності, в тому числі й гендерні. Тому в рамках дослідження моди, її поширення на різні категорії індивідів, варто розглядати вплив

медіа, зокрема телебачення, як один зі шляхів прийняття цими категоріями модного зразка.

Конструювання гендерної ідентичності за допомогою одягу на прикладі телешоу «Моду народу»

Оскільки костюми містять певні коди, то, транслуючи модний зразок вони тим само конструюють (гендерні) ідентичності, «навчаючи» реципієнтів «правильно» одягатися та виглядати. Аналіз телешоу проводився на основі семіотичного підходу, де мода розглядається на основі її зв'язку із мовою. Основними категоріями аналізу в цьому випадку були Бартівські «сукня-образ» та «сукня-опис» [20]. При аналізі «сукня-образ» визначалася як одяг учасниць телешоу, а «сукня-опис» – як смисли та знаки, що надавалися одягу чи окремим його елементам модними експертами. Особлива увага зверталася на «сукню-опис», тобто ті смисли та коди, що модні експерти надавали окремим частинам одягу. Адже саме ці коди надають смислів візуальним об'єктам, через що конструюють реальність (ідентичність учасниць модних шоу та глядачок). Тим самим відтворюють і підтримують нормативний суспільно схвалений зразок.

Для аналізу були обрані відеосюжети модного телешоу «Моду народу». Кожний сюжет складається з п'яти блоків:

1. Ревізія гардеробу героїні телешоу (модні експерти розглядають декілька костюмів героїні та дають їм оцінку).
2. Оцінка образу героїні випадковими перехожими (чоловіками).
3. Підбір експертами нового гардеробу для учасниці.
4. Психологічний блок (зустріч героїні з психологом).
5. Перетворення героїні на модну дівчину; стилісти створюють для дівчини модний образ (зачіску, манікюр, мейк-ап, одяг та аксесуари).

Шоу складається з 99 випусків, з яких лише у двох героями були чоловіки. Такий розподіл свідчить про те, що мода швидше є «жіночою сферою», і саме жінки мають приділяти більше уваги своїй зовнішності. Щодо героїв шоу, то ними були чоловіки, залучені до сфери шоу-бізнесу (тобто в ту сферу, яка не є «традиційно» маскулінною). А їх образи та костюми містять фемінні коди, що є більш яскравими й екстравагантними та покликані привертати увагу аудиторії. Героїнями шоу є молоді жінки віком від 16 до 30 років, переважно студентки або працівниці різних сфер (від перукарки до юристки). Тобто мода є прерогативою усіх жінок, у той час як лише деякі чоловіки можуть слідувати модному зразку.

Зважаючи на те, що однією з ключових в індустрії моди є молодіжна мода [17, с. 80], то орієнтація програми на молодих жінок є очевидною. Саме молодь витрачає більше грошей на одяг, ніж представники інших вікових категорій, що спричинено тим, що вони в такому віці ще живуть з батьками, або ж на батьківське забезпечення, та ще не мають власної сім'ї. А тому мають більше «вільних» коштів, які можуть витратити на розваги та одяг.

Створення нормативного образу тіла

Модні експерти оцінюють одяг учасниць з погляду його «правильності», говорячи: «(не)правильний фасон», «(не)правильний силует», «(не)правильно сидить». Під «правильним» розуміється такий одяг, що *«вигідно підкреслює»* тіло учасниці. Фактично, інтерпретуючи костюм таким чином, вони керуються Бартівським визначенням, де мода – це те, що *«надає своїм користувачам приємних відчуттів, і часто робить це шляхом замовчування неприємних сторін реальності»* [9, с. 38].

«Неприємними сторонами реальності» в цьому випадку, як і «неправильним» образом виступає тіло (певні частини тіла), що не вписується у загальноприйняті канони краси, в суспільно схвалений зразок, «ідеал» тіла. Тобто якщо одяг за своїм фасоном, наприклад, формує альтернативний образ тіла учасниці, то, відповідно, експерти інтерпретуватимуть його як немодний, нестильний, неправильний, такий, що не вписується в загальносуспільні норми про красу. І, відповідно до визначення, такий костюм не може *«надати своїм користувачам приємних відчуттів»*.

Основний акцент експерти роблять у виборі речей на те, як виглядає тіло учасниці в них. Тобто, якщо в одному випадку вони інтерпретуватимуть таку річ як модну, адже на цій фігурі вона *«сидітиме правильно»*, то ту ж саму річ в іншому випадку вони засуджуватимуть, адже за іншого типу тіла ця частина костюму *«викривлюватиме ідеал»* образу тіла. Як наприклад, в одній з передач об'ємну річ на дівчині охарактеризували як *«безрозмірну майку, що зовсім тебе не прикрашає»*, то в іншій передачі цю річ героїні рекомендували, зазначаючи, що *«об'ємні пальто, оверсайз (oversize) в цьому сезоні дуже модні»*. Отже, якщо цей об'єм у першому випадку створював альтернативний образ тіла, то в іншому *«правильно підкреслював»* тіло, що в цьому випадку вписувалося в рамки норми.

Говорячи *«Ніна має вельми специфічну фігуру, якій категорично не підходять брюки такого фасону. Їй потрібно підбирати*

брюки класичного фасону, широкі... Але ніяк не завужені і ніяк не з трикотажу такого виду, тому що він відразу збільшує її попу в 2 рази і подає її в невідгідному світлі», модна експертка тим само підтримує суспільно схвалені уявлення. Водночас вона поширює цей зразок, адже учасниці та глядачки цього телешоу спираючись на авторитетну думку експертки, починають вдягатися «правильно». Саме тому ідеальний образ тіла надалі відповідає вже встановленим нормам і відкидає альтернативні образи тіла. До аналогічного ефекту може також призвести й коментар іншого експерта: *«Вона не така велика, якою здається в цьому платті. Це все ворожі пастки. Ця блузка жахлива»*. Дівчата, прагнучи відповідати нормам краси, очікуючи отримати від цього «винагороду», не носитимуть таких типів одягу, щоб не здаватися «товстими» і «некрасивими».

Так само експертка критикує плаття в пастки: *«Цю модель я називаю «пп», що в моєму перекладі означає «повний провал»*. Такі плаття ми зустрічаємо практично в кожній нашій передачі. Провал у всьому: в цьому фасон, який не відповідає такій фігурі, в цій фактурі (мені навіть страшно дізнаватися, з чого воно зроблено), в цьому розрізі, який закінчується десь, де починається нижня білизна», адже воно створює «неправильний» образ тіла і тим самим містить такі коди (матеріал, розріз, що асоціюється з вульгарністю, агресивною сексуальністю), що в навколишніх створює хибне уявлення про ідентичність дівчини. Саму дівчину експерти характеризували в цій програмі як «яскраву» та «позитивну», натомість її костюми як «вульгарні» та «жахливі». А оскільки перше враження ми отримуємо саме з візуальних кодів костюму, то, відповідно, і приписуємо такі характеристики ідентичності людини, хоча в цьому випадку вони не збігаються, створюють це хибне уявлення.

Як бачимо, модні телешоу підтримують суспільно схвалені уявлення про тілесність та красу, адже у своїх героїнях схвалюють образ довгих ніг, тендітності, стрункості (тонкості талії) і засуджують протилежні образи. За допомогою одягу, сполучення речей, експерти візуально створюють гіперфемінні образи жіночих тіл. Зокрема, за допомогою образів (символів та кодів, присутніх у костюмі) вони створюють «правильні» ідентичності, де фемінні коди в одязі екстраполюються на уявлення про дівчину як «жіночну» та таку, якій притаманні риси фемінності з боку інших.

Відповідність соціальному контексту

Візуальні коди та знаки можуть інтерпретуватися по-різному відповідно до рівня смаку індивіда, різних габітусів, або ж відповідно до соціального контексту [15]. Оцінюючи костюми героїнь, експерти керуються саме цими принципами. Костюм, на їх думку, має відповідати місцю (куди його вдягає героїня), часу (бути актуальним та сучасним), віку тощо.

«Цей костюм більше в такому, спортивному, чи що, стилі, ти його сполучаєш з такими чоботами. Якби, припустимо, ти носила б його з кросівками і займалася якимись пробіжками, то ще б я з цим зміг змиритися. Але так як ти його носиш на роботу і вважаєш його святково-красиво-модним, то пора йому сказати: давай, до побачення».

«Прозора блуза не для навчання, це виглядає вульгарно».

«Для навчання – кежуал (casual) варіант».

«Чудова скатертинка. Не знаю, може, коли Ніні буде 70, можливо цей кардиган їй і підійде, але такій молодій дівчині краще заховати його подальше...».

«Мені подобається, що Яна підібрала тобі ось таке яскраве плаття з ось таким ось пальто. Завдяки цьому пальто образ стабілізується і є лише один яскравий акцент цього лука (fashion look). Все достойно, відмінно. І чудово підходить для коктейльного виходу».

«Таке фарбування було актуальним років 10 тому».

Тобто соціальний контекст, те, коли, яким чином і де ми носимо цей костюм, буде впливати на те, яким чином інші інтерпретуватимуть наш образ. І якщо певна річ визначалась як модна та актуальна кілька років тому, то наразі вона такою не є. Якщо в одному місці, як у цьому випадку, на навчанні прозора блуза інтерпретується як вульгарна, то в нічному клубі, наприклад, вона може виглядати «доречно» та «правильно». І звичайно ж, одяг має «вікові коди», адже молодь і пенсіонери носять різні костюми. І якщо для молоді дівчини образ (наприклад, міні-спідниця) буде доречним (інтерпретуватиметься як «красивий», «підходящий», «актуальний»), то для старшої жінки навпаки.

Як вже було зазначено, сама структура телешоу передбачає зв'язок між «проблемами» в стилі та «проблемами в особистому житті» героїнь. Справді, більшість дівчат у психологічному блоці жаліються, що мають проблеми у романтичних відносинах чи відносинах у сім'ї або ж, рідше, в інших типах взаємодії (на ро-

боті, наприклад). Врешті-решт, свої «проблеми», пов'язані з ідентичністю, дівчата пояснюють «неправильним» образом, що також призводить до «неправильної» поведінки і проблем у взаємодіях з іншими. Повертаючись до Бартівського визначення моди, бачимо, що «неправильний спосіб одягатися» не викликає «приємних відчуттів», адже містить такі коди, що не вписуються в норму та суспільно схвалений зразок.

Орієнтація на чоловіків та об'єктивація жіночого тіла

При виборі одягу як героїні шоу, так і модні експерти орієнтуються на чоловіків. Тобто формують образ таким чином, щоб він був привабливим для них. *«Люблю плаття, люблю каблукі, люблю все яскраве і блискуче. Це піднімає настрій мені, і думаю, навколишнім також підіймає настрій такий мій яскравий та веселий образ. Мені приємна увага зі сторони чоловіків, коли я дуже яскраво одягнена»*, – говорить одна з учасниць. Своїм виглядом вона намагається привернути увагу, роблячи себе об'єктом споглядання з боку чоловіків.

Телешоу навіть містить окремий блок, у якому чоловіки оцінюють образ героїнь телешоу. При цьому дівчина стоїть за склом у вітрині магазину поруч з манекенами. Таким чином відбувається ототожнення героїні з манекеном – об'єктом споглядання, а не з діяльнісним актором. У цей час ведучий шоу опитує перехожих (чоловіків), що вони думають про те, як виглядає дівчина, чи подобається вона їм, чи звернули б вони увагу на таку дівчину і чи можливі у них стосунки з нею. Саме формулювання питань таким чином підтримує гетеронормативні уявлення та традиційні образи жінок у суспільстві.

Чоловіки тут також виступають експертами в жіночій моді, з чого можна дійти висновку, що жінки, вдягаючись, орієнтуються на чоловіків (їхній смак), і сама індустрія (жіночої) моди орієнтується на задоволення чоловіків та об'єктивацію жінок. Самі ж чоловіки у своїх відповідях щодо образу жінок також підтримують і відтворюють модний зразок того, як має виглядати жінка:

«Вона не виглядає як столична жінка».

«Сільський манікюр у неї якийсь».

«Цей одяг ще більше пишить дівчину, хоча в неї і так пишні форми».

«Ні, мені подобаються такі: блакитноока блондинка 90-60-90».

«Її одяг робить її старшою», де молодість та краса є нормою.

Конструювання нормативної фемінності

Отже, через конструювання в героїнь нормативного («правильного») образу тіла за допомогою одягу, через навчання [10, с. 202] їх «правильним» кодам, щоб зробити їхній образ відповідним до соціального контексту та привабливим для оточуючих, зокрема чоловіків, відбувається конструювання «правильної ідентичності» чи нормативної фемінності в глядачок та глядачів розважальних телепрограм.

«Зауваж, тобі дуже підходять спокійні речі. Твоїй зовнішності, твоїй фігурі. Не щось яскраво-агресивно-сексуальне, все успане каменями, а щось спокійне, ближче до класики. Ось це ось твій шлях».

«Біла блуза з чорними елементами, плюс присутня така дівоча інфантильність [у вигляді бантиків на спині]».

«Я в цьому виглядаю як принцеса».

«Вверху [рожево-ліловий светр] така скромна дівчинка, пристойна, але внизу [рвані джинси та гранджеве взуття] такий зухвалий варіант».

«Для побачення – грайлива спідничка, яку доповнимо світшотом, аби було по-дівчачому і стильно».

«Бачиш, яке у спідниці легке благородне мерехтіння», що є красивим та «правильним» на противагу «вульгарних каменів та паеток».

«Зараз у моді більш натуральні тони. Я навчу тебе як бути ідеально натуральною, але при цьому підкреслювати свої переваги»

Через опис образів, надання смислів та значень візуальним кодам відбувається зміна (конструювання) ідентичності героїні. Тобто такі телешоу не лише створюють «модні перетворення», а й покликані до формування «правильної жіночої ідентичності». Вони намагаються включити до візуального образу жінки максимальну кількість фемінних візуальних кодів, що надалі має демонструвати їх як «справжніх жінок», прищеплювати їм суспільно схвалені цінності та фемінні риси. Жінка тут зображується як спокійна, скромна, пристойна, інфантильна та природна (зовнішньо), але водночас грайлива й сексуальна. Як бачимо, це телешоу через навчання своєї аудиторії правильно одягатися відтворює традиційні уявлення щодо жіночності.

Феномен моди в суспільно-гуманітарних науках досліджується з позиції класу чи місця в соціальній структурі або ж на основі сус-

пільних цінностей і габітусів певних груп. Відтак приналежність до певної категорії визначає смаки індивідів і, таким чином, їх зовнішній вигляд, що, власне, і визначає відмінності в жіночій та чоловічій моді. Відповідно до семіотичного підходу, одяг як елемент повсякденності людини містить певні коди, що несуть відповідні значення. Тому одяг може ставати суб'єктом взаємодії та конструювати ідентичність свого власника або власниці.

Здійснюючи масовий вплив на аудиторію, телебачення в цьому випадку виступає як один зі шляхів поширення модного зразка, адже відповідно до «теорії соціального навчання», глядачі, спостерігаючи поведінку актора, переймають її, якщо ця поведінка призводить до отримання «винагороди». У цьому випадку через наслідування модного зразка індивід отримує «символічну винагороду» у вигляді позитивного сприйняття себе та схвалення з боку інших. Так само такі телепередачі сприяють проходженню п'яти етапів прийняття інновації (привернення уваги, інтересу, оцінки, тестування та схвалення ідеї), що призводить до прийняття модного зразка.

У результаті проведеного дослідження було виявлено, що через опис образів, надання смислів і значень візуальним кодам відбувається конструювання ідентичностей героїнь телешоу та їх глядачок. Як наслідок, телешоу відтворює традиційні уявлення щодо фемінності, а також і маскулінності через визначення «чоловічого» як протилежного до «жіночого».

Отже, через конструювання в героїнь нормативного образу тіла за допомогою одягу, через навчання їх відповідним кодам, щоб зробити образ відповідним до соціального контексту та привабливим для навколишніх, зокрема чоловіків, тобто суспільно схвальним відбувається конструювання гендерної ідентичності в глядачок та глядачів розважальних телепрограм.

Література:

1. Андреева И. А. Мода и культура одежды / И. А. Андреева. – М. : Знание, 1987. – 180 с.
2. Баранов Г. С., Родионова Д. Д. Мода и гендер в эпоху постмодерна : монография / Г. С. Баранов, Д. Д. Родионова. – Кемерово : КемГУКИ, 2006. – 256 с.
3. Барт Р. Система моды. Статьи по семиотике культуры / Р. Барт ; [пер. с фр. вступ. ст. и сост. С. Н. Зенкина]. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2003. – 512 с.

4. Блейз А. История в костюмах: От фараонов до денди / Анна Блейз. – М. : Олма-Пресс, 2001. – 328 с.
5. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен ; общ. ред. В. В. Мотылева ; пер. с англ., вступ. ст. и примеч. С. Г. Сорокиной. – Изд. 4-е. – М. : URSS, 2011. – 365 с.
6. Горбачева Л. М. Костюм XX века: от Поля Пуарэ до Эммануэля Унгаро / Л. М. Горбачева. – М., 1996. – 340 с.
7. Зомбарт В. Народное хозяйство и мода / Вернер Зомбарт // Избранные работы. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2005. – 530 с.
8. Кікоть А. А. Візуальна репрезентація в костюмі «чоловічого» і «жіночого» / А. А. Кікоть // Вісник : зб. наук. пр. – Х. : ХДАДМ, 2008. – № 12. – С. 47–54.
9. Кікоть А. А. Одяг і костюм у системі моди Ролана Барта / А. А. Кікоть // Вісник : зб. наук. пр. – Х. : ХДАДМ, 2008. – № 8. – С. 37–45.
10. Королько В. Г., Некрасова О. В. Зв'язки з громадськістю. Наукові основи, методика, практика : підр. для студентів вищих навчальних закладів / В. Г. Королько, О. В. Некрасова [3-тє вид., доповн. і переробл.]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 831 с.
11. Костенко Н. В. Масова комунікація / Наталія Вікторівна Костенко // Соціологія: Навчальний посібник / [ред. С. О. Макеєв]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. – С. 153–181.
12. Легенький Ю. Г. Метаісторія костюма / Ю. Г. Легенький. – К. : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2003. – 284 с.
13. Маєрчик М. Одяг як знак (у звичаях і обрядах) / Марія Маєрчик // Ритуал і тіло: структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. – К. : Критика, 2011. – С. 137–210.
14. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації // Деніс Мак-Квейл [перекл. з англ. О. Возьна, Г. Сташків]. – Львів : Літопис, 2010. – 538 с.
15. Осипчук А. Д. Габітус як механізм синтезу структури й агентності в соціологічній теорії П'єра Бурдьє / А. Д. Осипчук // Наукові записки НаУКМА. – 2013. – Т. 148 : Соціологічні науки. – С. 3–10.
16. Соколовський І. Прогнозування поведінки споживачів на підставі теорії поширення інновацій: теоретичні засади і можливості практичного застосування / І. Соколовський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг : наук.-теорет. часоп. – 2009. – № 4. – С. 128–137.
17. Уилсон Э. Облаченные в мечты: мода и современность / Элизабет Уилсон ; [пер. с англ. Е. Демидовой, Е. Кардаш, Е. Ляминой]. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – 288 с.
18. Aspers P. Markets in fashion. A phenomenological approach / Patrik Aspers. – Taylor & Francis e-Library, 2005. – 288 p.
19. Connell R.W. Masculinities / R.W. Connell [Second Edition]. – Cambridge : Polity Press, 2006. – 324 p.

20. Skov L., Melchior M. R. Creativity at work: research approaches to the study of dress and fashion [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://openarchive.cbs.dk/bitstream/handle/10398/7766/Creative%20Encounters%20Working%20Papers%2019.pdf?sequence=1> (дата звернення 25 жовтня 2014 року). – Назва з екрана.

21. Simmel G. Fashion / Georg Simmel // The American Journal of Sociology. – 1957. – Vol. 62. – № 6. – P. 541–548.

Марценюк Т. О., Новик Т. О. Гендерные аспекты моды: конструирование идентичности с помощью одежды

В статье сделан обзор теоретических подходов к определению моды, рассмотрены медиа (телевидение) как один из путей распространения модных образов. Конструирование гендерной идентичности с помощью одежды эмпирическим образом изучено на примере телешоу «Моду народу». Создание нормативного образа тела, ориентация на мужчин и объективация женского тела, конструирование нормативной феминности выделены как признаки механизмов конструирования традиционной феминности институтом моды в медиа.

Ключевые слова: мода, гендерная идентичность, феминность, конструирование, медиа.

Martsenyuk T. O., Novyk T. O. Gender aspects of fashion: constructing of identity through clothing

The adage «meet on clothes, and escorted to the mind» clearly demonstrates the fact that appearance is the first thing we notice in a person. Costume includes codes that give an idea of who is the person before us. It can provide information, although not always accurate, about some socio-demographic characteristics: gender, age, region of origin, type of employment, class etc. Gender is one of the first categories, according to which we polarize people into two groups. There is a clear division between male and female fashion. Media is an important way of fashion transmission, production and reproduction of gender identity.

This article is written based on the socio-constructivist theoretical approach, including explanation regarding gender differences. Its theoretical basis are the works of such scholars as Werner Sombart, Georg Simmel, Thorstein Veblen, Herbert Blumer, Roland Barthes, Pierre Bourdieu, Jean Baudrillard.

The phenomenon of fashion in the social and human sciences is studied from the standpoint of class or place in the social structure, or based on social values and habitus of certain groups. Therefore, belonging to a particular category determines the tastes of indi-

viduals and thus their appearance, what actually determines the differences in women's and men's fashion. According to the semi-otic approach, clothing as a part of everyday life, contains certain codes that are connected with values. Therefore, clothing can become the subject of interaction and thus construct the identity of the female and male owner.

Through a massive impact on the audience, television in this case acts as one of the ways of fashion design, because according to the «social learning theory» viewers watching the behavior of the actor take on it, if this behavior results in a «reward». In this case, through imitation fashion design, individuals receive «symbolic reward» in the form of a positive perception of themselves and approval from others.

Constructing gender identity through clothing empirically has been researched from the example of the TV show «Fashion to People». As a result of the study it was found out that constructing of TV show heroines and spectators of identities occurs via description of images, meanings and values. Constructing a normative body image, focus on men and the objectification of the female body, constructing normative femininity singled out as characteristics of constructing of traditional femininity mechanisms. TV show «Fashion to People» reproduce traditional ideas about gender identity (femininity and masculinity).

Key words: *fashion, gender identity, femininity, constructing, media.*

УДК 314.7:85(0)

Лариса Мельник
(м. Луцьк)

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АНАЛІЗУ МУЗИЧНОГО ЖИТТЯ

У статті звертається увага на гендерні особливості функціонування музичної культури як синтезу різних видів мистецтва. Наголошується на винятковій ролі жінки в музично-композиторській культурі суспільства. Студіюється образ жінок-музикантів світу та України з метою чіткого розуміння гендерних настроїв сьогодення.

Ключові слова: *музика, гендерні особливості, музичне мистецтво, творчість.*

Сучасне суспільство склалося таким чином, що на шляху його становлення траплялися різноманітні політичні, релігійні, культурні зміни. Переглянувши послідовність становлення та умови розвитку культурного життя суспільства, виявиться, що кожен етап існування приносив щось нове не просто в суспільне життя, а і в колективну свідомість, світосприйняття людства. Таким чином, склалася ситуація, у якій культура стала носієм найрізноманітніших проявів і пережитків історичних нашарувань.

Яскравим прикладом, який відображає неоднорідність культури сучасного суспільства, стала традиція гендерних ролей, відповідно до якої соціальна стаття вже від народження отримує конкретний набір настанов і правил для свого подальшого життя, і кожен випадок порушення цих норм суворо засуджується в суспільстві, визнається «девіантним» і таким, який не має права на логічне пояснення. Йдеться про гендерні стереотипи, які традиційно склалися в соціальному середовищі у процесі історичного шляху світової культури. Аналіз образу жінки в музичній культурі світу та України допоможе нам чітко зрозуміти гендерні настрої в сучасних умовах.

Звертаючись до ролі жінки в мистецтві, варто відзначити особливості творчості та громадські позиції конкретних жінок як минулого, так і сучасного.

© Лариса Мельник, 2015

Мета статті – осмислити проблему гендерної рівності в мистецтві, зокрема, розкрити на прикладах внесок жінок-композиторів у світову музичну скарбницю.

Франческа Каччіні – італійська композиторка, поетеса, співачка й лютністка. Донька композитора Джуліо Каччіні, вона вчилася музиці у батька, дебютувала як співачка на весіллі Генріха IV і Марії Медічі, її голос високо цінував К. Монтеверді. Концертувала в багатьох країнах, виступала в придворних спектаклях, викладала спів. Писала музику до придворних музично-танцювальних вистав – балетів, інтермедій, маскератів. Серед них «Балет циганок» (1615), «Ярмарок» (на текст Мікеланджело Буонаротті, 1619), «Звільнення Руджеро з острова Альчина» (1625) та ін. У 1618 р. була опублікована її збірка «Il primo libro delle musiche», до якої увійшли 36 сольних пісень і дуетів сопрано/бас.

В історію музики вона увійшла як перша жінка-композиторка, що стала автором опери – це була комічна опера «Звільнення Руджеро» (1625), складена до приїзду польського принца, майбутнього короля Владислава IV. У 1980-х роках ця опера була відроджена і поставлена в Кельні, Феррарі, Стокгольмі, Міннеаполісі, Варшаві. Також вона є автором мадригалів і мотетів.

Франгіз Аліага Кизи Алізаде – азербайджанська композиторка, піаністка, музикознавець і педагог, народна артистка Азербайджану. Була першою виконавицею в Азербайджані, а в низці випадків і в СРСР, фортепіанних творів класиків музичного авангарду ХХ століття: Арнольда Шенберга, Антона Веберна, Альбана Берга, Олів'є Мессіана, Джона Кейджа, Джорджа Крама.

Франгіз Алі-заде часто називають посередником між Заходом і Сходом. Синтез техніки західного авангарду та конструктивних принципів фольклорної традиції музики Сходу (мугам, рага) в її творчості; організовані композиторкою фестивалі Нової музики в Баку, на яких вперше на пострадянському культурному просторі прозвучали у виконанні Франгіз твори Мессіана, Кейджа і Крамба; співпраця західних майстрів (Йо-Йо Ма, Кронос-квартет, Ля Стрімпелята Берн, оркестр Берлінської філармонії) з їх східними колегами (Адель Саламе, Реміз Кулієв, Алім Касімов) у виконанні музики Алі-заде на сценах Європи, Азії та Америки (у тому числі нью-йоркський Карнегі-Хол) – все це слугує незаперечним свідченням міжкультурного характеру творчості «Шехерезади азербайджанської музики».

За словами самої композиторки, її найулюбленішим інструментом завжди була віолончель, яка яскравою стрічкою проходить крізь численну музику Франгіз Алі-заде. Її твори виконують кращі музиканти світу, і доречним є згадати легендарного віолончеліста Мстислава Ростроповича, з яким Фрагніз Алі-заде пов'язувала багатолітня дружба.

ЮНЕСКО в 2008 році удостоїла Франгіз Алі-заде почесного звання «Артист ЮНЕСКО за мир».

Софія Губайдуліна – одна з найбільш глибоких композиторів другої половини ХХ – початку ХХІ ст., найвидатніша жінка-композитор сучасності. Софія Губайдуліна є автором понад 100 симфонічних творів, зокрема творів для солістів, хору й оркестру, інструментальних ансамблів, музики для театру, кіно і мультфільмів. Нею написана музика для 25 кінофільмів, включаючи такі відомі картини, як «Вертикаль» (1967), «Мауглі» (мультфільм, 1971), «Чучело» (реж. Р. Биков, 1983). У 1979 р. на VI з'їзді композиторів у доповіді Т. Хреннікова її музика підлягла жорсткій критиці, С. Губайдуліна потрапила у так звану «сімку Хреннікова» – «чорний список» 7 російських композиторів.

Серед її визначних творів – «Рубайят», кантата на вірші Хакані, Хафіза і Хайяма (1969), «Сім слів Христа» для віолончелі, баяна і струнних (1982), «Offertorium» («Жертвоприношення»), концерт для скрипки з оркестром (1980/1982/1986), «Алілуя» для хору, оркестру, органа, соліста-дисканта і кольорових проекторів (1990), «З Часослову», кантата на вірші Р. М. Рільке (1991), Симфонія «Фігури часу» (1994); «Нічна пісня риби», концерт для альту з оркестром (1996) на замовлення Чиказького симфонічного оркестру, присвячений Ю. Башмету; «Страсті за Йоанном» для солістів, хору і оркестру на замовлення м. Штутгарта до 250-ї річниці смерті Й. С. Баха (2000), «Пасха за Йоанном» для солістів, хору і оркестру (2001), «In Tempus Praesens», Другий концерт для скрипки з оркестром (2007).

С. Губайдуліна зазначала: «ХХ століття поставило експеримент, чи може жінка брати участь в музикантській справі і досягти належної якості?... Якщо переді мною дві партитури, я не зможу сказати, що написала жінка, а що чоловік: є музика хороша чи погана. Хоча, можливо, якась відмінність все ж існує.... Так що експеримент ХХ століття триває» [2]. Поряд із Альфредом Шнітке та Едісоном Денісовим вона входить у так звану «трійку» московських композиторів авангардного напрямку.

Не можна оминати увагою приклади відомих українських жінок-композиторок, що прославили українську музичну культуру не лише в Україні, а й далеко за її межами. Їхня творчість була і є надзвичайно різнобічною та цікавою. Саме тому варто вивчати маловідомі імена, які збагачують історію української культури.

Стефанія Туркевич – перша українська жінка-композиторка, творчість якої була на рівні епохи і навіть в її авангарді. В її композиторському доробку твори різних жанрів: від вокальних мініатюр до симфонічних полотен. Особливої уваги заслуговують «Три симфонічні ескізи» («Малярська симфонія»), «Double String» для подвійного струнного оркестру, балет «Мавка», солоспіви у супроводі фортепіано, «Триптих на жіночий хор». Довгі роки твори мисткині були заборонені в Україні.

«Повернення» Стефанії Туркевич відбулося завдяки монографії Стефанії Павлишин «Перша українська композиторка», яка вийшла друком 2004 р. у львівському видавництві «БаК» [5]. Проте, як зазначає С. Павлишин, для композитора важливо, щоб звучали його твори. У заключному розділі книги авторка пише: «Книжка може якоюсь мірою привернути увагу до першої української жінки-композитора, але її твори ніколи не увійдуть в постійний концертний репертуар, якщо не будуть виконуватись. Це можна зробити тільки в Україні, і окремі твори Стефанії Туркевич вже тут прозвучали у фестивалях сучасної музики. Але найвагоміша частина її спадщини – симфонічна – ще чекає своїх першовиконань... Надто багато таланту і праці вкладено авторкою в цю музику, щоб вона мовчала. Виконання творів Стефанії Туркевич, особливо великої форми, ще раз підтвердять співіснування української музики на рівні з всесвітньою».

Леся Дичко – найвідоміший хоровий композитор в Україні. Її твори широко представлені на хорових фестивалях, конкурсах та у концертних програмах світу: США, Канаді, Франції, Великобританії, Німеччині, Данії, Іспанії, Угорщині, Болгарії, Росії, Україні.

Твори композиторки широко відомі в усьому світі. Вона є автором балетів, хорових опер («Золотослов», «Різдвяне дійство» (Вертеп) на народні слова), симфоній, численних кантат, 2-х ораторій («І нарекоша ім'я Київ» на тексти літописів та «Індія-Лакшмі» на тексти індійських поетів), 4-х Літургій на канонічні тексти та багатьох творів симфонічної і камерної музики тощо.

Л. Дичко продовжила унікальну традицію української авторської духовної музики. Її музичний стиль демонструє органічну єдність українського народного й церковного хорового співу.

Літургії Л. Дичко – це спроба поєднання канонічних текстів Служби Божої із новітніми проявами музичного мислення, твори, які формують музично-естетичний простір сучасної музики українського православ'я.

У творчому музично-духовному доробку композиторки: «Псалом 67», хоровий твір для жіночого хору а cappella; «Хваліте Господа з небес» для тенора, мецо-сопрано та органа; «Тобі співаємо, Тебе благословимо», «Благослови, душе моя, Господа» – духовна музика (українською мовою) для сопрано й органа та інші твори.

Праця новатора не буває легкою чи безхмарною. Твори Л. Дичко зустрічали неабиякий опір в колах консерваторних хористів, що воліли (спираючись на тогочасні ідеологічні настанови) орієнтуватися на класичну стилістику XIX ст. Красномовно засвідчує це доля кантати Л. Дичко «Здрастуй, новий добрий день» для дитячого хору без супроводу. Її збойкотували як переускладнену. Лише після того, як твір заспівав знаменитий талліннський хор «Еллерейн» (в перекладі естонською), він зазвучав і в Україні.

Сьогодні постать Лесі Дичко – справжнє явище мистецтва, втілення національної стихії, філософічності, самобутніх духовних традицій незалежної України. Сама композиторка не уявляє свого життя без музики: «Я маю дуже щасливу долю. Все життя я віддала музиці. І якби мені запропонували все спочатку, я б знову обрала музику. Музика, музика і тільки музика» [6].

Неоніла Лагодюк – композитор, який пише музику як у джазовому й естрадному, так і в класичному стилях. Починаючи з 1997 року, вона зареєструвала авторські права більше, ніж на 500 класичних, естрадних, джазових фортепіанних композицій, 20 композицій для саксофону з оркестром, концерти для труби й для саксофону, рапсодію для двох роялів та дві збірки пісень. Композиторка також записала два сольних компакт-диски зі своїх творів. Н. Лагодюк – автор унікального підручника «Школа джазового виконання для фортепіано».

Алла Загайкевич – член Національної спілки композиторів України з 1993 року. Голова Асоціації електроакустичної музики Київської організації НСКУ (2010). Аллу Загайкевич називають «гранд-прем'єром української електроакустики».

Композиторка поєднує роботу в академічних жанрах (симфонічна, камерна, електроакустична музика, камерна опера) та сучасному медіа-мистецтві. Автор музики до відеоінсталяцій та аудіовізуальних перформансів, учасниця багатьох фестивалів сучасної музики в Україні і світі (Marathon of new music у Празі, E-musika і Gaida у Вільнюсі, японський Takefu International Music Festival). До того ж вона є куратором багатьох електроакустичних проєктів у м. Києві («Електронна музика і мультимедійна інсталяція», «Час – Простір – Музика», «Електроакустика», «ЕМ-visia»). А. Загайкевич також пише музику для кіно – фільм «Мамай» з її музичним супроводом був номінований на премію «Оскар» у 2004 році.

Із середини 1990-х років активно пропагує академічну електронну музику в Україні, співпрацює з музикантами експериментальної електронної та «нової імпровізаційної музики». Алла Загайкевич бере участь у багатьох міжнародних проєктах та фестивалях сучасної музики в Україні, Франції, Швеції, Японії, Китаї, Росії, Чехії, Литві, Канаді, Німеччині [4].

Ім'я *Ганни Гаврилець* стало популярним уже в 1980-х роках. Зараз композиторка представляє сучасну плеяду митців ХХІ століття. Вона стрімко ввійшла у світ музики, вразивши слухачів кожним своїм твором, яким були притаманні тільки їй належні живі музичні інтонації, адже несли в собі тонкі відтінки стану людської душі; її примітили одразу і на терені академічної музики, і в жанрі естрадної пісні.

Хорове письмо Ганни Гаврилець, особливо в її фольклорній музиці, вражає тембровою інструментовкою, саме в цьому вона близька до особливостей хорового мислення Миколи Леонтовича. Її оригінальні твори на народні тексти, а також обробки народних пісень – це справжні поетичні новели з життя людини. Хорові твори Г. Гаврилець – це насамперед пісенність у широкому розумінні цього слова, нею сповнені фактура, рух голосів, гармонія. Звучання хору ніби йде з середини, створюючи неповторні акустичні ефекти.

У своїх духовних хорових творах композиторка спирається на прекрасні традиції українських класиків минулого: М. Ділецького, Д. Бортнянського, М. Березовського, А. Веделя, О. Кошиця, М. Леонтовича, К. Стеценка. Мисткиня вдало поєднує ці традиції з новітніми засобами композиторського письма. Її трактовка канонічних форм і текстів завжди вражає особливою одухотвореніс-

тю і молитовністю. Для композицій духовної музики притаманна особлива внутрішня зосередженість і сповідальність, яка стає особливою рисою стилю композиторки на новому етапі. Її симфонія «Паралелі», симфонічна поема, 2 камерні симфонії стали значним внеском у сучасну симфонічну музику України.

Упродовж всіх років своєї творчості Ганна Гаврилець з особливою увагою ставилася до творів камерного жанру. Її квартети, квінтети, п'єси для солюючих інструментів, а також такі твори, як Симфонієтта для альту та струнних «A-corda», (2001), «Експресії» для струнного квартету (2000), «За межею тіла і душі» для двох скрипок (2007), «Екслібриси» для скрипки соло (1998), «Гравітації» для фортепіано (1994), «Соната для альту і фортепіано» (1988) – це внутрішній монолог митця, у якому він по-своєму осмислюючи сенс буття, дарує слухачам своє світовідчуття, свої роздуми, пробуджуючи в кожному з них начало.

Ганна Гаврилець уособлює в собі сучасну жінку-митця, представницю духовної еліти України.

Роль жінки в музичній композиторській культурі суспільства – це грандіозний пласт, який потребує детального розгляду та різностороннього підходу.

Література:

1. Грица С. Леся Дичко в житті і творчості / С. Грица. – Дрогобич : Посвіт, 2012. – 272 с.
2. Губайдуліна С. Де перетинаються вічності? [Електронний ресурс] / С. Губайдуліна. – Режим доступу : <http://arhiv-statey.pp.ua/index.php?newsid=10894>. – Заголовок з екрана.
3. Мегаэнциклопедия Кирилы и Мефодия [Електронный ресурс]. – Режим доступа : <http://megabook.ru/article>. – Название с экрана.
4. Національна спілка композиторів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://composersukraine.org/index.php?id=583>. – Назва з екрана.
5. Павлишин С. Перша українська композиторка Стефанія Туркевич-Лісовська-Лукіянович / С. Павлишин. – Львів : БаК, 2004. – 160 с.
6. Степаненко Н. Леся Дичко – явище в українській музиці / Н. Степаненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infoukes.com/newpathway/Page640.htm>. – Заголовок з екрана.
7. Франческа Каччіні : біографія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.people.su/ua/50889>. – Назва з екрана.

Мельник Л. В. Гендерный аспект социокультурного анализа музыкальной жизни

В статье обращается внимание на гендерные особенности функционирования музыкальной культуры как синтеза различных видов искусства. Отмечается исключительная роль женщины в музыкально-композиторской культуре общества. Изучается образ женщин-музыкантов мира и Украины с целью четкого понимания гендерных настроений современности.

Ключевые слова: музыка, гендерные особенности, музыкальное искусство, творчество.

Melnik L. V. Gender aspect of social and cultural analysis of the musical life

In the article, the author draws attention to gender stereotypes that are characteristic for all cultures. Being the phenomenon, resistant to change, they consist of the personality traits, physical characteristics, social and biological roles.

Lately gender problematics becomes one of the most popular and interesting sectors of the new scientific awareness. Increased interest to it, first and foremost, is connected with the general process of humanization and democratization of the social life in which an important role is given to the woman.

The establishment of the female creativity in the cultural history of mankind was not harmonious and conflictless. It has been a long and difficult way of establishing the self-reliance and independence. Woman's right to creativity became the natural supplement to the rights to use cultural values.

It is claimed that the women's path in the development of the men's profession (composer, pianist, lutenist, etc.) was long and difficult. They had to conquer the audience with its old-fashioned attitude towards the new and commitment to old traditions, break the resistance of the musicians of the conservative camp, overcome a variety of obstacles, etc..

The women, who have managed to do the first «break» on the big stage, have thrown boldly the challenge to women's discrimination, proving their creative ability (Francesca Caccini, Frangiz Aliaga, Kizi Alizadeh, Sofia Gubaidulina). The author of the article concentrates the attention on the investments of the creative works into a musical Ukrainian treasure trove of such artists as Stephanie Turkevich, Lesya Dychko, Neonila Lagodyuk, Alla Zagaykevych, Hanna Havrylets.

Keywords: music, gender characteristics, musical art, creativity.

УДК 159.922(438)

Ольга Ніколаєнко

(м. Харків)

**IDEAL KOBIEȚY POLSKIEJ: ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ
У ПОЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.**

На підставі залучення методу контент-аналізу у статті визначені соціальні стереотипи «ідеальної жінки» у заможних колах польського суспільства наприкінці ХІХ ст. Основним джерелом виступали некрологи, вміщені в газеті «Kraj», аналіз яких довів, що від жінок очікували самореалізації у приватному просторі, де виявлялись їх найбільш позитивні риси. Серед них – жертовність, терпимість, релігійність, опіка й турбота, взірцеве виконання сімейних зобов'язань тощо. Такі світоглядні орієнтири уповільнювали формування жіночої самосвідомості, прирікаючи польок на боротьбу із застарілими соціальними цінностями.

Ключові слова: польське суспільство, гендерні стереотипи, контент-аналіз.

Одним із складних запитань для істориків є проблема наявних суспільних уявлень про призначення жінки й чоловіка, поняття жіночого та чоловічого в поведінці, вчинках, стилі життя. Питання, що традиційно турбували антропологів, звернули на себе й увагу істориків. Їх вирішення потребує великої кількості документів – друкованих видань, наративів, листів, фотографій, фольклору й ін. Розпорошені свідoctва лише за їх детального аналізу та зіставлення можуть дати уявлення про те, що вважалося нормою, а що девіацією в певному суспільстві, як потрібно було діяти, щоб бути повноправним членом товариства, і як гендерні стереотипи обмежували особистісні прагнення.

Дослідження історії польського населення обмежується згадками про жінок, як доповненням до чоловічої історії. Соціальні норми польського суспільства, розуміння таких важливих суспільних цінностей, як родина, Вітчизна, життя, людина, якими повинні бути жінка чи чоловік, що було допустимим, прийнятним у польському середовищі, а що вважалося неприпустимим – всі ці

теми отримали недостатнє розповсюдження в науковій літературі і ґрунтувались, в основному, на використанні наративів.

Однак узагальнюючу характеристику світоглядних уявлень певного соціального середовища зробити важко. Для цього потрібно використовувати різнопланову інформацію, що походить з різноманітних джерел. Крім того, необхідно застосовувати для їх аналізу відкриту та доступну методологію.

Однією з методик аналізу текстів є контент-аналіз, запозичений істориками із соціології, що допомагає пролити світло на деякі із зазначених вище питань. Контент-аналіз ґрунтується на вивченні змісту абстрактних формалізованих текстів, що не завжди представляють собою послідовність, за допомогою яких можна визначити загальні тенденції [1].

У цій статті контент-аналіз буде застосовано для аналізу історичного періодичного джерела. Таким джерелом є тексти, вміщені в газеті «Крај». Ця газета видавалась поляками в Петербурзі з 1882 р. і була найпопулярнішою у польському середовищі Наддніпрянщини [2, с. 146–147]. Її видавці Е. Пільтц та В. Спасович орієнтувались на чисельне польське населення імперії, особливо на буржуазію, поміщиків та інтелігенцію західних губерній. В «Краје» були надруковані публікації громадських діячів, які стояли на позиціях «угоди», примирення з царським правлінням в умовах втрати державності [3]. Тиждень також вміщував огляд подій у Царстві Польському і польських землях, що знаходились у складі Австро-Угорщини та Пруссії, кореспонденції з провінції. Останні сторінки газети були віддані під рекламні оголошення, перед якими вміщувалися некрологи. Останні і стануть основним джерелом дослідження.

Тексти особистого характеру в цьому випадку є віддзеркаленням загальносоціальних тенденцій, серед яких потрібно виявити домінуючі стереотипи сприйняття жінок і чоловіків у польському суспільстві.

У суспільстві існує нерівноцінне сприйняття людей різних статей. На рівні повсякденної свідомості ми спостерігаємо різницю вимог до жінок і чоловіків, що обґрунтовує їх нерівноправне становище в суспільстві. Цю різницю ми можемо наявно простежити на прикладі порівняння некрологів. Вибірка була випадковою і складала дворічну підписку щотижневика «Крај» 1888 та 1890 рр., у якій виявилось 8 жіночих некрологів: К. Бартошевич [4, 1890 –

№ 9], А. Боровської [4, 1890 – № 20], В. Кукужі [4, 1890 – № 37], М. Тиманович [4, 1890 – № 45], В. Унеховської [4, 1888 – № 16], О. Холстен [4, 1888 – № 14], А. Шебеко [4, 1890 – № 9], В. Яжинської [4, 1890 – № 27].

Працюючи з такими «незвичними» джерелами, варто одразу виявити їхні особливості. Через специфіку текстів аналізу, ми не можемо звернути увагу на тон, що зазвичай використовується в таких дослідженнях, щоб диференціювати одиниці аналізу на «позитивні», «негативні» та «нейтральні». Тут загальний тон некрологів завжди трагічний, а особа, про яку йдеться, наділяється тільки позитивними характеристиками.

Необхідно зауважити, що ця вибірка не відображає соціальні стереотипи в цілому польського суспільства. Декілька рядків в газеті після смерті надавалось заможним або видатним особам у своєму місті. Відповідно, наявні тенденції сприйняття людини є характерними для еліти польського суспільства. Однак не можна стверджувати, що світоглядні орієнтири заможних кіл радикально відрізнялись від бідніших прошарків населення. Вірогідно, що уявлення про «добру» людину, чи жінку, чи чоловіка, є характерним для більшості в будь-якому суспільстві.

Значна кількість некрологів написана чужими для померлих людьми – сусідами, особами, які входили в спільне коло, але не були пов'язані родинними або ж близькими узами. Мета некрологів – розповсюдити новину про сумну подію, викликати співчуття, розділити скорботу. Тобто об'єктивність дослідження полягає в тому, що ні автор тексту, ні читачі не ставлять собі за мету охарактеризувати предмет дослідження, у нашому випадку – гендерні стереотипи, але саме цей факт дозволить їх виявити [5, с. 121].

Зміст некрологів буде використано для того, щоб проаналізувати гендерні стереотипи польського суспільства. Тому, не заглиблюючись в аналіз таких категорій, як вік, соціальний або ж майновий статус, зосередимось на тих, що є важливими для дослідження. Об'єднання некрологів за принципом статі викликане специфікою дослідження. Як категорії аналізу обрані: а) представлення померлої людини та її життя; б) заслуги; в) описові вирази особи.

Для аналізу першої категорії суттєвою виявляється схема, за якою здійснюється представлення померлої людини та її життя читачам. У трьох з восьми жіночих некрологів характерним є таке представлення: «Пішла з життя Казимира з Запаловських Барто-

шевич, вдова Юліана – відомого історика і мати знаного краківського літератора і публіциста. Донька Яна Запаловського, майора польських військ...». Безсумнівно, що родина Бартошевичів була відома в заможних колах, але таким чином підкреслювалась приналежність до роду, тобто цінність жінки визначалась через чоловіків, які уславили рід – чоловік, батько, син.

Далі у всіх некрологах пригадуються найважливіші події життя людей. Опис життя жінок більш одноманітний. Переважно розповідається про те, коли жінка була віддана заміж, а в деяких випадках зазначено, коли закінчила вона пансіон чи отримала домашнє виховання. Лише в текстах, присвячених незаміжнім жінкам – М. Кукужі, яка працювала вихователькою в багатих домівках та М. Тиманович, вчительці жіночого пансіону, зазначено професійну діяльність.

Отже, основними подіями в житті жінок вважались зміни сімейного стану. У цілому ж некрологи підкреслюють соціальний статус людини – походження, родові зв'язки тощо.

Заслуги померлих підкреслювались у всіх некрологах. Одиницями аналізу цієї категорії виступали речення, що складались з одиниць рахунку – слів. Але, звичайно, допоміжні, другорядні слова, слова-зв'язки не бралися до уваги, а лише ключові слова та їх місце в реченні. Можна виділити декілька важливих рис, що підкреслені в жіночих некрологах. Надалі вони будуть подані в порядку зменшення кількості висловлювань.

Найважливішою характеристикою є любов навколишніх, що виражалася в різних словосполученнях: «всі, хто її знав, любили її» – про В. Яжинську. Підкреслюється, що померлі завжди готові були надати допомогу: «опікала всіх по-материнські» – про О. Холстен, «будь-кого зігрівала» – про К. Бартошевич.

Основні заслуги жінок могли реалізовані саме в родині, приватному просторі, де проходила більшість життя жінки. Померлі були доньками, дружинами (3), матерями (6) і виконання сімейних ролей ставало головною заслугою, що відобразилось у посмертних згадках. Два слова, що траплялися найчастіше в описі життя померлої – «обов'язки» (4) та «взірцево» (3). «Взірцева дружина й мати» К. Бартошевич, «все життя була прикладом для всіх, як належить виконувати свої обов'язки» А. Боровська, «присвятила себе прийнятим обов'язкам (після заміжжя – О. Н.), ставши взірцевою дружиною, матір'ю, господаркою» О. Холстен. Взірцеве

виконання своїх обов'язків є головною перевагою жінки у польському суспільстві кінця ХІХ ст.

В описах життя двох жінок, які не мали родини, про що було вже зазначено вище, обов'язком є педагогічна праця, якій вони присвятили життя. Ця діяльність виступає певним заміном відсутності власної сім'ї та дітей. Про це прямо сказано в некролозі М. Кукужі, яка, «не маючи власних дітей, все життя наповнила працею», а М. Тиманович «любила свою працю, присвятивши їй життя».

Головні заслуги жінок – виконання сімейних обов'язків матері й дружини включають у себе додаткові характеристики. Прикладом «правильного» виконання свого покликання слугує терпіння. А. Боровська була прикладом «як любити людей, мужньо терпіти, сильно вірити й присвячувати себе благородній меті»; В. Яжинська «все терпіла, як мужня християнка». У жіночих некрологах найбільш часто вживаються такі дієслова: присвятила, любила (по 4), терпіла, турбувалась (по 2). Ця благодійність жінок, здатність турбуватись про інших вважається, на думку феміністських дослідниць, певним недоліком, недорозвиненістю жінок з погляду чоловіків [6, с. 180].

Соціолог Р. Коннел у своїй праці «Основні структури: праця, влада, катексис.» зазначив, що саме емоційна робота, налагодження стосунків і зв'язків у суспільстві на основі почуттів, завжди перекладались на жінок [7, с. 287–319].

Благородство (3) мети і материнська опіка (3) ближніх – важливі риси портрету польських жінок. Зокрема, Кукужа, крім сердечної турботи про дітей, брала участь у місцевому благодійному товаристві. «Свою благодійницю» А. Шембеко оплакували бідні мешканці і прислуга, так само, як і О. Холстен, яка «по-материнськи» опікала ближніх. Саме опіка, доброта, турбота про ближніх, слабкість – є тими рисами, якими наділяє жінку традиційне мовлення [8, с. 184]. Тобто, зіставляючи дані дослідників лінгвістів, які встановлюють завдяки аналізу мовний образ світу й місце жінки в ньому, можна дійти висновку, що уявлення про «позитивні» риси жінок у суспільній свідомості і в мові були ідентичними.

Заслуги померлих описувались у певних словесних формулюваннях, які сформульовані як прикметникові звороти. Крім вищеназваних епітетів, зразкова (3), терпляча (2), шляхетна (3), трапляється багато інших характеристик. Однією з найбільш роз-

повсюджених рис жіночих характерів є жертовність: жертовна (2), присвятила себе (4). Практично в кожному жіночому тексті згадується про щире віру і служіння церкві. «Доброю християнкою, яка жила згідно із законом Божим» називають В. Яжинську, важливою рисою О. Холстен була «щира християнська любов до ближнього».

Описові характеристики емоційні, сповнені доступним і близьким кожному змістом: «турботлива матір, добра господиня» В. Уніховська, жінка «надзвичайної доброти і благородного серця» К. Бартошевич, «прикраса товариства» В. Яжинська.

Ми небагато дізнаємося про особливості померлої, її індивідуальні риси. Перед нами загальний портрет, який можна уявити. Жінка: турботлива мати, вірна християнка, добра і терпляча, яка присвячує своє життя виконанню сімейних обов'язків. Фемінність виявляється у приватній сфері – в родині.

Отже, некрологи дають уявлення про те, що цінувалось суспільством у жінках, і це є посвята родині, вірі. Такий дискурс зумовлений патріархальними традиціями в суспільстві, релігійними уявленнями, наявними суспільно-ідеологічними концепціями. Однак некрологи двох жінок, які не мали родини і присвятили своє життя педагогічній діяльності, вказують на те, що саме в цій галузі жінка могла досягти визнання й успіху. Цей факт може слугувати підтвердженням емансипації в професійній сфері.

Література:

1. Аверьянов Л. Я. Контент-анализ / Л. Я. Аверьянов. – М., 2007.
2. Ніколаєнко О. О. «Органічна праця» на українських землях Російської імперії в 30-90-х рр. XIX ст.» / О. О. Ніколаєнко. – Дис... канд. іст. наук. Рукопис. – Харків, 2006.
3. Historia prasy polskiej. Prasa polska w latach 1864-1918. – W., 1976.
4. Kraj. – Sankt-Peterburg, 1888, 1890.
5. Ньюман Л. Неопросные методы исследования / Л. Ньюман // Социс. – 2005. – № 6. – С. 119–129.
6. Гиллиган К. Место женщины в жизненном цикле мужчины / К. Гиллиган // Хрестоматия феминистских текстов. – СПб., 2000. – С. 166–187.
7. Коннел Р. Основные структуры: труд, власть, катексис / Р. Коннел // Тартаковская И. Н. Гендерная социология. Курс лекций и хрестоматия. – М., 2005. – С. 287–319.
8. Łobodzińska R. Jaka jest kobieta w języku polskim / R. Łobodzińska // Język a Kultura. – Т. 9. – С. 181–186.

Николаенко О. О. *Ideal kobiety polskiej: гендерные стереотипы в польском обществе в конце XIX в.*

На основании использования метода контент-анализа в статье определены социальные стереотипы «идеальной женщины» в элитных слоях польского общества в конце XIX в. Основным источником выступали некрологи, помещенные в газете «Kraj», анализ которых доказал, что от женщин ожидали самореализации в приватном пространстве, где могли проявляться их наиболее ценные качества. Среди них – жертвенность, терпимость, религиозность, опека и забота, образцовое исполнение семейных обязательств и др. Такие мировоззренческие ориентиры замедляли формирование женского самосознания, обрекая полек на борьбу с устаревшими социальными ценностями.

Ключевые слова: польское общество, гендерные стереотипы, контент-анализ.

Nikolaenko O. O. *Ideal kobiety polskiej: gender stereotypes in Polish society at the end of the 19th century.*

In the article the social stereotypes of the «ideal woman» in the elite strata of Polish society at the end of the 19th century the main source were the obituaries in the newspaper «Kraj», which was most popular in the Ukrainian provinces of the Russian Empire.

For the analysis of gender stereotypes to the texts used content analysis. Categories of analysis were selected: 1-introduction 2- achievements of women, 3-descriptive expression characterizing personality.

The women often were carried out according to the status of her family and included prominent representatives of the kind, usually the father or husband.

Major events in the lives of women were considered changing marital status.

Merits of the dead highlighted in all obituaries. Units of analysis of this category were proposed, and units of account-words. In a society of women waiting for self-realization in a private space, where they could take their most valued quality. Among them is the sacrifice, tolerance, religious, guardianship and care, exemplary performance of family obligations, etc. These words are used most often to describe women and, therefore, were considered the most important.

Descriptive characteristics are emotional, to sensual sphere of perception. At the same time, in the texts of references to the individual characteristics of each woman, her habits, hobbies, etc.

Such ideological markers slowed the formation of women's identity, condemning the Polish women to struggle with outdated social values.

Key words: polish society, gender stereotypes, content analysis.

УДК 396.1«1917»

Оксана Оніщенко
(м. Чернігів)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У КОНТЕКСТІ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917 РОКУ

У статті розглянуто зміну гендерних стереотипів під впливом революційних змін протягом 1917 року. Проаналізовано причини розширення сфер застосування жіночої праці. Визначено основні сфери професійної зайнятості жінок різних соціальних прошарків. Висвітлено здобуття жінками права голосу, що дозволило їм стати активними членами суспільства та взяти участь у виборчих кампаніях 1917 року.

Ключові слова: гендер, соціальний статус, рівень освіти, професійна зайнятість, виборчі права жінок.

Упродовж всієї історії людства відбувались зміни гендерних стереотипів, кожна епоха відкидала попередні норми та звичаї щодо становища жінок і чоловіків у суспільстві та приносила нові засади розвитку гендерних відносин.

Сучасна українська держава проходить період становлення та розвитку громадянського суспільства, однією з основних ознак якого є забезпечення гендерної рівності у політичній, економічній, правовій, соціальній, освітній, культурній і приватній сферах.

Явища модернізації суспільства у галузі статевого рівноправ'я суттєво актуалізують проблему дослідження історичного досвіду розвитку концепції жіночого рівноправ'я та ролі жінок у поступі українського суспільства, особливо протягом переломних періодів становлення української державності, якими були революційні події 1917 р.

Крім того, розвиток нової соціальної ідентичності українських жінок на початку ХХІ ст. має багато спільного з подіями початку ХХ ст., зокрема гендерні трансформації упродовж 1917 р., як і на сучасному етапі, проходили через освіту, оволодіння професією, публічну сферу, діяльність жіночих організацій. Актуальність дослідження також зумовлена відсутністю праць, присвячених змінам гендерних стереотипів у часи революційних подій 1917 р., по-

требою висвітлити маловідомі факти жіночої історії нашої країни для більш об'єктивного відтворення історичного минулого.

Мета цього дослідження полягає у тому, щоб проаналізувати причини, що вплинули на зміни в суспільному становищі жінок на початку 1917 року, висвітлити найважливіші аспекти процесу становлення прав жінок і становлення жіночої особистості.

Історіографічний огляд проблеми свідчить про відсутність спеціальних наукових праць комплексного характеру, присвячених цій темі. Матеріали про статус, діяльність та побут жінок, жіночий рух часто знаходяться у розрізненому вигляді у працях загального характеру. При цьому в роботах, присвячених безпосередньо жіночій проблематиці, саме період першої половини 1917 року оминається, або ж увага дослідників зосереджується лише на певному аспекті діяльності жінок.

Це дослідження ґрунтується на архівних джерелах, зокрема на матеріалах з Державного архіву Харківської області та опублікованих джерелах [3; 35].

Крім того, вагома інформація щодо професійної ангажованості жінок міститься на сторінках тогочасної преси, зокрема були використані матеріали з таких видань: «Вестник Полтавского Губернского Общественного Комитета», «Волянь», «Киевлянин», «Киевская мысль», «Последние новости», «Речь», «Черниговская земская газета», «Южный край».

Становище представниць різних верств українського суспільства представлене у працях, присвячених соціальній історії [23], історії української інтелігенції [19; 24], робітництва [2; 31].

Безпосередньо правам жінок присвячено низку праць різних періодів, від дореволюційних творів щодо розширення суспільно-політичних прав жінок [20], робіт радянського періоду [36; 38], до сучасних гендерних досліджень початку XXI століття [32; 39].

Таким чином, спираючись на джерельну базу та наукові доробки вітчизняних та зарубіжних істориків, можна висвітлити основні зміни в суспільно-політичному становищі жінок протягом 1917 року.

Перша світова війна стала основним чинником, що вплинув на змну гендерних стереотипів на початку XX століття. Війна призвела до мобілізації чоловічого населення, війна спричинила збільшення смертності серед чоловіків, принесла економічну розруху, що неминуче втягувало жіноцтво в господарську діяльність.

На початок 1917 року найбільше жінок було зайнято у сільському господарстві. Внаслідок війни економічне становище селянських господарств почало погіршуватися. Ціни зростали, почастишали реквізиції худоби, коней, допомога від земств скорочувалася через дефіцит коштів. Жінки самі втомилися від постійної напруги та тяжкої праці, відсутності чоловіків. У своїх листах вони жалілися на тяжке життя, чим навіть підштовхували фронтовиків до дезертирства [39, с. 290].

В оплаті праці селянки зазнавали суттєвої дискримінації. Так, наприклад, ціни на робочі руки по Чернігівській губернії на червень 1917 р. становили (оплата в рублях, за день): робітнику з конем – 6,71, пішому – 3,54, жінці – 1,82, жінці на сінокосі – 2,05, косарю – 4,88 [37, с. 4].

Масовий призов чоловіків на військову службу суттєво знизив кількість чоловіків у виробничій сфері, що сприяло зростанню питомої ваги жінок у промисловості і транспорті протягом 1917 р. Кількість чоловіків у промисловості зменшилась на 12,6%, а кількість жінок збільшилась на 38,8% загалом по Росії. У цілому по країні жінки становили 41% усіх робітників важкої промисловості. Значна частка жінок працювала на металургійних підприємствах, яким з початку війни не вистачало робочої сили [38, с. 155].

Використання жіночої праці поширили й на залізницю. Міністр шляхів сполучення оголосив про можливість прийняття жінок на посади кондукторів потягів, а також кочегарів [30, с. 3]. Жінок також приймали на посади помічників начальників станцій, роз'їздів та постів не молодше 25 років, кондукторів – 20 років, на інші посади – 18 років. Граничний вік для всіх посад для жінок був 40 років [14, с. 3].

Міністерство торгівлі та промисловості, своєю чергою, видало розпорядження про встановлення переліку нічних та підземних робіт, до яких допускалися на період військових дій жінки. На поверхні рудників жінки виконували роботу із сортування кам'яного вугілля, працювали в лампових дворах, коногонами при кінній відкатці, вітрогонщиками при ручних вентиляторах, під землею – лампоносами, дворовими.

8 серпня 1917 р. Тимчасовий уряд видав закон про охорону праці, у якому були введені обмеження нічної роботи жінок. Але самі жінки, яких почали звільняти, вимагали у роботодавців повернути їх на роботу та з'являлися перед Міністерством з прапорами з на-

писами: «Хліба і роботи». Тому закон майже не виконувався [2, с. 38].

Однак підвищення попиту на працю жінок ніяк не впливало на матеріальне становище робітниць, робота жінок у промисловості, як і у сільському господарстві, оплачувалася значно нижче від чоловічої. При цьому дискримінацію в оплаті здебільшого пояснювали низьким рівнем освіти та кваліфікації працівниць.

Умови праці на підприємствах, де працювали жінки, були жахливими. Вражаюче низький рівень техніки безпеки і гігієни простежувався особливо на ткацьких і суконних фабриках, де переважали жінки. Робітниці хворіли на туберкульоз та бронхіт, на парфумерному й косметичному виробництві працювали без спецодягу та запобіжних засобів, працівниці сірникових, скляних, фаянсових, гумових, миловарних фабрик страждали від отруєнь [31, с. 154–155].

Тож можна стверджувати, що держава в умовах війни закономірно почала більш активно залучати жінок до тих виробничих галузей, де раніше їх не було. Поступово, виконуючи не лише традиційні жіночі ролі, під впливом несприятливих обставин, жінки брали на себе й чоловічі обов'язки, що безперечно впливало на трансформацію гендерних ролей у суспільстві.

Проте головним досягненням жінок Російської імперії можна вважати здобуття виборчого права. Адже ще на початку XX ст. всі жінки Російської імперії нарівні з психічно хворими та неповнолітніми були позбавлені права брати участь у виборах.

Події Першої світової війни та революційні зміни 1917 р. спричинили зрушення в царині політичних прав і свобод громадян вже колишньої Російської імперії. Одразу після лютневої революції розпочалася активна боротьба за запровадження в суспільстві демократичних прав та свобод, зокрема найактуальнішою проблемою, яка вимагала негайного вирішення, було питання про надання жінкам права голосу.

Надії жінок виправдалися у серпні 1917 р., коли нарешті було прийняте «Положення про вибори до Установчих зборів». У розділі II «Положення» у п. 3 зазначалося: «Правом участі у виборах до Установчих зборів користуються російські громадяни обох статей, яким на день виборів виповнилося 20 років». Крім того, право брати участь у виборах отримали й військовослужбовці, при чому як чоловіки, так і жінки. Особливістю було те, що особи обох статей,

що знаходилися на дійсній військовій службі могли брати участь у виборах, навіть якщо їм не виповнилося 20 років. [29, с. 1].

Потрібно зазначити, що залучення жінок до виборів спричинило немало труднощів у проведенні виборчої процедури, адже до числа виборців додавалося ще 50 млн. голосів по всій країні. Однак це, своєю чергою, зробило Росію країною найширшого виборчого права у Європі.

Частка жінок у кандидатському корпусі була незначною – 1,5%, при цьому зростала залежно від радикалізму партії – від 0,5% у ПНС до 2,7% у РСДРП.

Загалом жінки-кандидати ділилися на дві групи. До першої групи варто віднести жінок-партійних лідерів. Їхні прізвища були розміщені на пріоритетних позиціях, тобто не нижче п'ятого, а у половині випадків на першому місці у списках. До другої групи належали рядові члени партії. Вони займали найнижчі позиції у партійних списках [22, с. 27–28].

У жодній партії, крім РСДРП(б) (Є. Бош – Київ, Н. Островська – Севастополь), серед жінок не було регіональних партійних лідерів.

У списках правих та національних партій жінок не було. Жіночі організації були представлені двома списками від Ліги рівноправності жінок, а інші жіночі організації самостійно участі у виборах не брали [4, с. 9–10].

Загалом вибори до Всеросійських установчих зборів, на роботу яких небезпідставно покладали великі надії представники всіх політичних сил, пройшли досить успішно. Проте події листопада-грудня 1917 р., розгортання наступу більшовиків, звели нанівець досягнення у царині виборчого права.

Таким чином, залучення жіночого загалу до участі у виборах, як до місцевих органів управління, так і до загальнодержавних рівня, активна робота освічених та інтелігентних представниць жіночого кола у виборчих комісіях різного рівня сприяли усвідомленню ними своїх прав і можливостей впливати на перебіг подій у суспільстві, робили їх повноправними членами громади.

Поступово жінок залучали і до державної служби. Офіційні дані показують, що у сферах управління та станової служби жінки майже не працювали, хоча де-юре вони допускалися нарівні з чоловіками на державну службу ще з другої половини XIX ст. згідно зі Статутом про цивільну службу: секретарями, помічниками, контролерами, конторниками, переписувачами, перекладачами, стенографістами тощо.

Дискримінація жінок виявлялася і в обсязі робіт, і в умовах праці. Наприклад, жінок приймали на службу робітниками телефонних станцій, але з низкою обмежень: працювали без відпусток, отримували низьку платню, на роботу приймали лише бездітних та віком до 30 років, а заміж їм дозволялося виходити виключно за телеграфних працівників [5, с. 125].

У серпні 1917 р. Тимчасовий уряд прийняв постанову «О расширении предоставленных лицам женского пола прав на поступление на государственную службу», відповідно до якого жінки могли працювати в усіх державних органах управління та місцевого самоуправління [33, с. 180].

Таким чином, ця постанова дозволила жінкам працювати у Міністерстві народної освіти, Міністерстві шляхів сполучення, Міністерстві торгівлі та промисловості, у відомстві Головного управління державної охорони здоров'я, у відомстві Православно-го віросповідання.

Так, наприклад, до Волинської губернської Земської управи на середину 1917 р. до 8 відділів входило всього 136 осіб, з них 42 жінки, які працювали на посадах друкарок, рахівників, касирів [6, спр. 1434, арк. 35].

З дозволу Міністерства внутрішніх справ жінки були вперше залучені до служби в поліцейські заклади на посади «письмоводителей, секретарей, столоначальников и прочее» [26, с. 7].

У 1917 році збільшилась кількість жінок у царині юриспруденції. Проте вони також потерпали від гендерної дискримінації.

Загалом же по відомству міністерства юстиції протягом 1917 р. жінки обіймали посади помічників секретарів судових палат, окружних судів, з'їздів мирових суддів та волосних судів. Жінки могли займати посади не вище 8-го класу з правами державної служби за умови наявності освітнього цензу не нижче середнього. Хоча добра освіта також не гарантувала жінкам належних посад. До Київського окружного суду на службу простим секретарем була зарахована А. Кошева, яка закінчила юридичний факультет Московського університету і могла зайняти посаду, гідну її освіти [15, с. 2].

Також жінки отримали змогу займати посади нотаріусів, але знов таки за винятком посад старших нотаріусів [16, с. 2].

На засіданні Комісії з питань судочинства при Тимчасовому уряді, що відбулося 25 квітня 1917 р., розглядалося питання про право жінок бути присяжними засідателями. Воно, як і попередні

обговорення цієї проблеми на різних рівнях, викликало довгі суперечки. Противники мотивували неможливість жінок бути присяжними труднощами поєднання сімейних справ і діяльності у суді. Проте прихильники жіночої емансипації були переконані, що участь жінок у судочинстві є для них не більшою загрозою, ніж медична освіта для дівчат [27, с. 17–21].

У результаті була прийнята постанова про те, що жінок варто вносити в списки присяжних повірених лише тоді, коли від них надійде заява, хоча чоловіків вносили у списки обов'язково [13, с. 5].

Значним поступом було і те, що жінки нарешті отримали право мати адвокатську практику. Так, наприклад, у харківській пресі повідомлялося, що в карному відділенні харківського окружного суду вперше в його історії виступила як захисник у карній справі жінка-адвокат, помічник присяжного повіреного Б. Бродська [12, с. 3]. У статуті українського правничого товариства у Полтаві зазначалося, що «Членами можуть бути особи обох полів» [34, с. 1–2].

Поступ жінок у правничій сфері безперечно розпочався задовго до розгортання революційних подій, проте саме протягом 1917 року визначними здобутками жінок у правничій сфері стали посади адвокатів, присяжних повірених, нотаріусів.

Таким чином, жінки виявляли свої здібності і поступово посідали гідні позиції у юридичній професії, яка раніше вважалася суто чоловічою справою. Крім того, професійно-освітній рівень жінок, які прагнули працювати на юридичній ниві, був досить високим.

Однією з найбільших професійних груп, за кількістю зайнятих у ній жінок, були вчителі та викладачі навчальних закладів різних типів та рівнів.

У 1898 р. жінки в Російській імперії становили 29,8% складу викладачів початкових міністерських шкіл (25 075 вчительок із 84 121 осіб загального викладацького складу).

З 1901 р. випускниці Вищих жіночих курсів (ВЖК) стали допускатися до викладання в старших класах жіночих інститутів, а з 1906 р. жінок допустили до викладання в 4-х класних молодших чоловічих середніх учбових закладах.

У міських чоловічих гімназіях та реальних училищах жінок серед викладацького складу було мало. Наприклад, на початок 1917 р. у 2-ій Харківській чоловічій гімназії працювало 26 чоловіків та 6 жінок; в Ізюмському реальному училищі – 11 чоловіків та 1 жінка;

в Охтирській чоловічій гімназії – 15 чоловіків та 2 жінки [6, спр. 278, арк. 14, 22].

Водночас кількість жінок серед жінок-вчителів народних земських шкіл становила доволі значний відсоток. Так, у 88 школах початкової освіти Стародубського повіту на 1915 рік вчителями працювали 46 чоловіків та 107 жінок [7, с. 6]. Це пояснювалось здебільшого тим, що вчителі-чоловіки, які отримували закінчену освіту, частіше знаходили роботу в містах або в інших сферах діяльності. Крім того, на оплаті праці жінок установи могли заощаджувати кошти [24, с. 41–42].

Проте поступово жінок почали допускати й до викладання у вищих навчальних закладах. Особовий склад Київського університету показує, що протягом 1917 р. на медичному факультеті працювало 23 жінки на посадах ординаторів, асистентів, фельдшерів, акушерок; на фізико-математичному – 3 приват-доценти; на історико-філологічному – 2 жінки: Н. Полонська – старший асистент при кафедрі російської історії, приват-доцент, магістр російської історії та М. Баранова, залишена при кафедрі російської історії для підготовки до професорського звання; на юридичному – 3 стипендіатки. Всього жінок серед особового складу університету на зазначений період нараховувалося 55 осіб, проте 24 з них були співробітниками канцелярії [1, с. 108].

Іншою сферою, у якій самовіддано пробивали собі шлях жінки, була медицина. У цілому на 1 січня 1917 р. на службі у Всеросійській організації Червоного Хреста було 2 500 лікарів, більше 20 тис. сестер милосердя, понад 35 тис. санітарів [39, с. 405].

Майже при кожній управі Червоного Хреста створювалися об'єднання сестер милосердя.

Як відомо, сестри милосердя вперше з'явилися саме в російській армії під час Кримської війни (1854–1856 рр.), коли видатний хірург та педагог-ліберал М. Пирогов виявив нову та незвичну ініціативу, набравши групу молодих дворянок для турботи за пораненими [25, с. 568].

Протягом 1917 року сестри милосердя завзято продовжували роботу та значно розширили діяльність товариства. Вони входили до мобільних загонів, що діяли у прифронтовій смузі та підбирали усіх поранених поблизу передових; працювали на евакуаційно-розподільчих пунктах, у бактеріологічних та дезинфікаційних загонах; займалися забезпеченням поранених харчами, одягом, реабілітацією інвалідів [18, с. 10].

Влітку 1917 року була прийнята Постанова Тимчасового уряду: «призвать на военную службу всех женщин-врачей, не достигших к 1 января 1917 года сорока пяти лет, оказавшихся при медицинском освидетельствовании в специальных комиссиях годными к службе, за исключением беременных и имеющих детей в возрасте до трех лет как от церковного, так и от гражданского брака [3, с. 382–383].

Загалом поява жінок на фронті була ініційована самими жінками, які мали стійкі патріотичні переконання, прагнули зупинити масове дезертирство солдат з фронту. Саме з останньої причини ця ідея була також підтримана Тимчасовим урядом і військовим командуванням. Перший такий батальйон був утворений у 1917 р. в Петрограді [21, с. 84].

Багато жінок до служби в жіночих батальйонах підштовхнули неприємності у приватному житті, невдачі в коханні. Деякі жінки прагнули помститися за вбитих на війні батьків, братів, коханих [39, с. 437–440].

Активно жіночі батальйони створювалися з березня 1917 р. і в Україні: у Києві батальйон нараховував 400 жінок, в Одесі – 100 [8, с. 4]. При цьому зазначалося: «Запись идет успешно. Записываются женщины как рабочие, так и учащиеся в учебных заведениях и служащие в различных учреждениях» [10, с. 1].

У липні 1917 р. перший жіночий батальйон прибув на фронт. У першій же атаці, у батальйоні, що нараховував 200 жінок, здорових залишилось 50, потрапило у полон 8, загинуло 20, решта була поранені. Одна з поранених, яких було доставлено до лазарету в Петрограді, розповідала, що противники були здивовані, почувши жіночі голоси, чим і скористалися наші солдати [9, с. 2].

Загалом же як серед військових, так і серед цивільного населення ставлення до служби жінок в армії було досить негативним. Більшість суспільства сприймала жінок у військовому вбранні лише як об'єкт для сексуальних домагань.

Військові вважали, що «выступление женщин позор для русской армии» [28, с. 3], та, що «лише потворні умови нашого життя змушують жінок одягнути військовий мундир та взяти на себе обов'язки чоловіків» [17, с. 4].

Тому 23 серпня 1917 р. Тимчасовий уряд видав наказ про припинення формування жіночих батальйонів, а вже сформовані перевести на службу у тил для охорони залізниць, станцій, вокзалів тощо. Таке рішення пояснювалось «недовольством фронтовых

частей и возможностью диких эксцессов, попытки которых удалось предотвратить с большим трудом» [11, с. 1], а також фактами що «малое число женских батальонов не возымело никакого воздействия на общую массу войска, солдаты отнеслись к ним равнодушно, а иногда и враждебно» [39, с. 441].

До речі, варто наголосити, що жінки воювали і в білогвардійській армії, і в загонах більшовиків, які після приходу до влади у жовтні 1917 року, почали створювати свою армію на добровільних засадах, без примусової мобілізації.

Окремо потрібно підкреслити, що до лав сестер милосердя та до жіночих батальонів йшли жінки, які не мали ніякої спеціальної підготовки, більшість мала середню освіту, значну групу склали курсистки, зустрічалися і жінки з вищих верств суспільства, а також стенографістки, швачки, робітниці, медики. Ці факти прямо йшли всупереч стереотипу про те, що походження, умови виховання, соціальне середовище та суспільний статус жінки визначав її світосприйняття, поведінку, свідомість [32, с. 286].

Отже, виснажлива світова війна та революція змушували жінок і чоловіків, що мешкали на українських землях, змінювати звичний уклад життя, пристосовуватися до нових реалій буття.

Таким чином, розширення спектру сфер застосування жіночої праці протягом 1917 року безперечно було продовженням тенденції, яка виникла ще з початком Першої світової війни.

Застосування жіночої праці сприймали як тимчасову необхідність, вимушений крок, продиктований вимогами військового часу. Крім того, розгортання революційних подій 1917 року сприяло активізації емансипаційних процесів у суспільстві, що знайшло відображення в появі жінок у професіях, раніше закритих, недоступних для них у галузі виробництва, освіти, медицини, юриспруденції, державної служби.

Жіноцтво, поступово стверджуючись через освіту та професійну, інтелектуальну діяльність, починає перехід від пасивної ролі у суспільстві до розуміння необхідності здобуття статусу рівноправного члена суспільства.

Література:

1. ALMA MATER: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917– 1920. Матеріали, документи, спогади : у 3 кн. / упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. – К. : Прайм, 2001.

– Кн. 2 : Університет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. – 704 с.

2. Андрусишин Б. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917 – 1920 рр. / Б. Андрусишин. – К., 1995. – 192 с.

3. Архив новейшей истории России. Серия «Публикации» / Т. VII / Журналы заседаний Временного правительства. Март – октябрь 1917 года. В 4-х т. – Том 3. Июль – август 1917 года / отв. ред. тома Б. Ф. Додонов. ; сост. Е. Д. Гринько и О. В. Лавинская. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 416 с.

4. Багатопартійна українська держава на початку XX ст.: Програмні документи перших українських політичних партій. – К., 1992. – 96 с.

5. Браун Л. Женский вопрос, его историческое развитие и экономическое значение / Л. Браун ; пер. с нем. под ред. Г. А. Гроссмана. – СПб. : Изд. ред. журн. «Образование», 1903 (Тип.-литогр. Б. М. Вольфа). – 508 с.

6. Державний архів Харківської області. – Ф. 45. Харківська міська управа.

7. До селянських товариств «Просвіта» // Черниговская земская газета. – 1915. – 12 января.

8. Женский батальон // Киевская мысль. – 1917. – 19 августа.

9. Женский батальон смерти // Волинь. – 1917. – 18 июля.

10. Женский военный отряд // Киевская мысль. – 1917. – 10 июня.

11. Женский военный съезд // Последние новости. – 1917. – 21 июля.

12. Женщина-адвокат // Южный край. – 1917. – 20 октября.

13. Женщины-присяжные заседатели // Речь. – 1917. – 26 апреля.

14. Женщины на железной дороге // Последние новости. – 1917. – 21 февраля.

15. Женщины по ведомству министерства юстиции // Волинь. – 1917. – 30 января.

16. Женщины-нотариусы // Последние новости. – 1917. – 9 февраля.

17. Женщины-офицеры // Киевская мысль. – 1917. – 6 октября.

18. Кармалюк С. П. Діяльність організацій Червоного Хреста в Україні в 1867–1920 рр. : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / С. П. Кармалюк. – Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1998. – 16 с.

19. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX ст.: Соціально-політичний портрет / Г. В. Касьянов. – К. : «Либідь», 1993. – 176 с.

20. Колубакин А. М. О необходимости участия женщин в земском самоуправлении / А. М. Колубакин. – Петроград, 1915. – 12 с.

21. Кулик В. Н. Российские женщины в 1917 г. / В. Н. Кулик // Революция и человек: Быт, нравы, поведение, мораль / П. В. Волобуев (отв. ред.) и др: РАН. Отделение истории. – М., 1997. – С. 78–93.

22. Лазарев В. В. Списки кандидатов в Учредительное собрание как источник по истории политической борьбы в России в 1917 г. / В. В. Лазарев. – Автореф. канд. ист. наук. – М. : Инст. рос. ист. РАН, 2000. – 32 с.
23. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства : в 2 т. / Б. Н. Миронов. – 2-е изд., испр. – СПб. : Изд-во «Дмитрик Буланин», 2000. – Том 1. – 548 с.
24. Нариси історії української інтелігенції: Перша половина XIX ст. : у 3 кн. / АН України. Інститут історії України. Відділ історії культури українського народу ; авт. кол. : С. І. Білоконь та ін. – К., 1994. – Кн. 1. – 138 с.
25. Пирогов Н. Избранные педагогические сочинения / Н. Пирогов. – М., 1952. – 752 с.
26. По России // Черниговская земская газета. – 1917. – 6 января.
27. Погосский В. В. Политические права женщин / В. В. Погосский. – М., 1917. – 28 с.
28. Поезд «батальона смерти» // Волянь. – 1917. – 20 июля.
29. Положение о выборах в Учредительное Собрание // Вестник Полтавского Губернского Общественного Комитета. – 1917. – 3 августа.
30. Расширение применения женского труда на железной дороге // Киевлянин. – 1917. – 18 января.
31. Реєнт О. П. Українська революція і робітництво: Соціально-політичні та економічні зміни 1917 – 1920 рр. / О. П. Реєнт. – К. : Інститут історії України НАН України, 1996. – 265 с.
32. Смирнов В. Н. Женщины в отечественной истории (Роль женщин в общественно-политическом движении России XIX – начала XX вв.) / В. Н. Смирнов. – Х. : «Издательство САГА», 2009. – 380 с.
33. Стародубова А. Л. Юридическое совещание 1917 г.: Основные направления деятельности : дис. канд. ист. наук / А. Л. Стародубова. – М., 2000. – 196 с.
34. Статут українського правничого товариства // Вестник Полтавского Губернского Общественного Комитета. – 1917. – 21 травня.
35. Українська Центральна Рада: документи і матеріали у двох томах. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. 1. – 588 с.
36. Филиппова Л. Д. Из истории женского образования в России / Л. Д. Филиппова // Вопросы истории. – 1963. – № 2. – С. 209–218.
37. Цены на рабочие руки в черниговской губернии к 24 июня 1917 года // Черниговская земская газета. – 1917. – № 11 июля.
38. Чирков П. М. Решение женского вопроса в СССР (1917–1937 гг.) / П. М. Чирков. – М. : Мысль, 1978. – 256 с.
39. Щербинин П. П. Военный фактор в повседневной жизни русской женщины в XVIII – начале XX в. : монография / П. П. Щербинин. – Тамбов : «Издательство Юлис», 2004. – 508 с.

Онищенко О. В. Трансформация гендерных стереотипов в контексте революционных событий 1917 года

В статье рассматривается изменение гендерных стереотипов под влиянием революционных изменений в течение 1917 года. Проанализированы причины расширения сфер применения женского труда. Определены основные сферы профессиональной занятости женщин разных социальных слоев. Освещено получение женщинами права голоса, что позволило им стать активными членами общества и принять участие в избирательных кампаниях 1917 года.

Ключевые слова: гендер, социальный статус, уровень образования, профессиональная занятость, избирательные права женщин.

Onishchenko O. V. Transformation of gender stereotypes in the context of revolutionary events of 1917

The First World War was the main factor that influenced the crush of gender stereotypes in the early twentieth century. Mass men leaving for military service significantly reduced the number of men in the manufacturing sector, which boosted the share of women in industry and transport during 1917. However, increase the demand for labor of women does not affect the financial situation of working women in the industry, in agriculture, women were paid much lower than men's.

The main achievement of women can be considered the Empire obtain active and passive suffrage.

In 1917 increased in the number of women in the field of public service, law, medicine, education among teachers of different types and levels.

Women's military forces existed though not long, however, the gender stereotype of women's inability to fight was shaken. It should be noted that women fought in the White Army, and in the units of the Bolsheviks.

Thus, the use of female labor in different spheres of life was seen as a temporary necessity, needed step, dictated by the demands of war. In addition, the development of the revolutionary events of 1917 contributed to the intensification of emancipation processes in society, which is reflected in the appearance of women in professions and spheres of political life previously closed and inaccessible.

Keywords: gender, social status, level of education, professional employment, voting rights for women.

УДК 94(477.8-25):[351.711.073.513-055.2]»16»

Марія Погорілко

(м. Львів)

РОЛЬ ЖІНКИ В МЛИНАРСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ЛЬВОВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. У СВІТЛІ ДОГОВОРІВ ОРЕНДИ МЛИНІВ

У цій статті запропонований аналіз ролі жінки в млинарському господарстві Львова у другій половині XVII ст., здійснений на основі понад 150 договорів оренди цього періоду, які були укладені між міською адміністрацією та орендарями.

Ключові слова: жінка, млин, орендарі, Львів, міське господарство.

Вивчення функціонування млинарського господарства в ранньомодерний час дозволяє не лише розглянути, як функціонувала одна з найприбутковіших галузей господарства декілька століть тому, а й побачити повсякденне життя певної сім'ї чи однієї особи – мешканця тогочасного міста. Особливо цікавим є дослідження ролі жінок в економіці міста, адже поширену думку про те, що вдови та самотні жінки не брали участі в господарському житті, архівні джерела показують нам зовсім іншу картину.

У сучасній історіографії, попри активний розвиток жіночих студій, все ж небагато уваги приділено ролі жінки в міській економіці. Марія Богуцька – одна з найактивніших дослідниць польського ранньомодерного суспільства та ролі жінки в ньому.

Базою для дослідження є понад 150 опрацьованих договорів оренди між мельниками та міськими економами, укладених протягом 1593–1751 років, інвентарі та інші джерела економічного характеру (міські рахункові книги, книги королівської каси, рахунки каси райців та лави та ін.), що розміщені у фонді Львівського магістрату (ф. 52) та фонді Йосифінської метрики (ф. 19) Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДАЛ).

Роль жінки в господарстві ранньомодерної Польщі поділялась залежно від соціального статусу жінки (знать чи селянка) та цивільного статусу (неодружена дівчина, одружена жінка, вдова).

Господиня мастку тримала під своїм контролем прислугу, була відповідальна за розведення та догляд за худобою, за виробництво щоденних продуктів. Однак, якщо у великих господарствах жінка контролювала виконання роботи прислуги, то в менших господарствах жінка мала виконувати цю роботу власноруч. Продаж молока, сиру, сметани, масла, курей та яєць (часто це була дуже прибуткова справа) перебував у руках жінок.

Однак доволі часто жінки розширювали сферу своїх традиційних обов'язків і займалися цілим господарством. Зазвичай, це відбувалось у випадку, якщо чоловік був хворий, у від'їзді, в тюрмі, залучений до публічних справ або в разі втрати чоловіка і здобуття статусу вдови [1, с. 33].

Становище жінки в господарському житті Львова не було однозначним. Розглянемо становище в господарстві жінок різних категорій:

- становище жінки в подружжі;
- становище вдови, повнолітньої доньки;
- становище неповнолітніх;
- «самостійні» жінки.

Жінка в подружжі брала участь у складенні договорів оренди нарівні з чоловіком та ставила свій підпис (чи, радше, хрестик) під контрактом (наскільки про це можна говорити на основі опрацьованих контрактів оренди млинів). Трапляються випадки, коли через відсутність чоловіка під час підписання договору оренди у зв'язку з хворобою, жінка (звичайно, за присутності опікуна) підписує контракт оренди замість чоловіка: *«Stanąwszy przed name obecnie ucciwa Agnieszka ucciwego Blazeia Żołnierzowicza Młynarza Stawu Pelczynskiego małzonka, z przytomnością ucciwego Kazimierza Wiączkowicza Płatnyrza, opiekuna do tego przybranego Imieniem swoim y Małzonka, na ten czas chorobą złożonego czyniąc, upraszała nas o to, abysmy im po Expiratiey Kontraktu na młyn Pelczynski nazwany, na lat dwanascie od roku 1684 asz do Ninieyszego roku 1696 zawartym Wielkąnoc przeszłą skonczonym, na dalsze lata kontrakt takowy odnowili I z nimi zawarli»* [2, с. 153–154].

Незважаючи на термін контракту 3 роки чи 3 пожиттєвих, місто надавало право оренди обом членам подружжя з правом переходу оренди на іншого в разі смерті одного з них.

Так, у разі смерті дружини вдівець одружувався вдруге, а право оренди переходило на нову дружину. Протилежних випадків, коли після смерті чоловіка дружина бере собі нового, трапляється порів-

няно менше. Однак, попри їх незначну кількість можна зазначити, що в цьому випадку ситуація була такою ж, тобто в разі повторного одруження вдови всі її права переходили на нового чоловіка: «...*młyn... pustu stojącym Nieboszczyk Wawrzyniec Sobieraiowicz y z Magdaleną teraznieysza Małzonka wtedy swym kosztem wybudowali, pozostała zas po śmierci pomienionego Sobieraiowicza teraznieysza druga Ucciwa Magdalena Ucciwego Jana Łagowczyka mielnika teraznieyszego Coniunx, maiąc z Nieboszczykiem syna Dołazeia...*» [3, с. 24]. Власне, цей контракт був способом вирішити конфлікт між новим чоловіком П. Магдалени Яном Лаговчиком (Jan Łagowczyk) та сином Магдалени від попереднього шлюбу – Блазеєм (Błazei) про право на млин. Зважаючи на великі кошти, витрачені на ремонт та відбудування млина після турецького знищення, місто визнало право власності на млин за Яном Лаговчиком з дружиною Магдаленою, а синові присудило компенсацію в сумі 150 зл. [3, с. 25]. Цей договір оренди був наданий містом після закінчення терміну дії попереднього контракту, що був підписаний в 1664 році Вавжином Соберайовічем (Wawrzyniec Sobieraiowicz) і дружиною Магдаленою терміном на 15 років. Отож, з цього можна дійти висновку, що поява нового чоловіка чи дружини не була причиною для підписання нового договору оренди, а продовжував діяти старий. А отже, можна припустити, що жінка (чи вдова) була повноцінним носієм права [4, с. 77–79].

Аналогічне право отримувала донька після смерті батьків у межах дії контракту – право оренди переходило на неї та її чоловіка за тими ж умовами – «...*Michał Głowacz y Agnieszka Szumiłowna iako nayblissi po zesciu Katarzyny Szumiłowney Rodzicielki Agnieszki...*» [3, с. 7].

Однак необхідно зауважити, що спадкове право на млин переходило на доньку в разі, якщо: 1) таке було описано в контракті; 2) у випадку відсутності сина [5, с. 100].

Проте не можна говорити, що жінки набували права оренди лише за спадковим принципом. Відомо достатньо фактів, де жінки не лише керують чи орендують млинарське господарство, а й відбудовують млини після знищення. Так, у 1624 році пані Роза Нахманова (Roza Nachmanowa) отримала від міста контракт на зведення Зимноводського млина навпроти Краківської брами, що був знищений вогнем у 1623 році під час пожежі на Краківському передмісті [6, с. 73] – «...*postanowieniu y zbudowaniu na starym*

mieyscu y dawnym placu Młyna przerzeczonego...» [7, с. 304–308]. Це будівництво мало відбутись за рахунок «третьої міри» (третьої частини від прибутків з млина), що належала місту згідно з привілеєм Зигізмунда I 1542 р. [8, с. 217].

Попри поширену думку про те, що вдови та самотні жінки не брали участі в господарському житті, договори показують нам зовсім іншу картину.

Станом на 1681 рік два замарстинівські млини перебували у власності самотніх жінок, що справно платили чинш до міської каси:

Вдова Ельжбета Вавжинцова (*Helzbieta Wawrzyncowa*) щорічно сплачувала з млина, півчверті поля, півзагороди та кавалок луки 80 зл. чиншу [3, с. 170].

Ядвіга Мартинова (*Jadwiga Marcinowa Młynarka*), млин якої знаходився дещо нижче від першого, щорічно з млина та двох загород платила 200 зл. чиншу. Окрім господарства, Ядвіга Мартинова доглядала чотирьох дітей – двох хлопчиків та двох дівчаток [3, с. 170]. На початку XVII ст. (1620 р.) цей млин був найбільшим млином міської каси та вже тоді приносив прибуток з чиншу 200 зл. [9, с. 118].

У 1666 році Софія Маріанна Данішевська (*Zofja Maryanna Daniszewska*) – вдова колись шляхетного Пана Казімежа Данішевського (*Kazimierz Daniszewski*), писаря коронного скарбу за 1 000 злотих викупила право оренди в подружжя Яна Пісарського з дружиною Емерентією Татавічовною (*Jan Pisarski z Emerentiey Tatowiczowną*) на два свинорийські млини [4, с. 102–104], оскільки подружжя через старість і неміч не могли справитись з господарством.

Отож, шлях до господарювання вдовам не закривався, однак, оскільки млинарство – справа непроста, часто вдови не могли справитись з таким завданням. На жаль, таких випадків можна зустріти більше, аніж випадків, коли вдови справно господарюють та виплачують місту чинш. Кожен з наступних випадків – унікальний, однак у сукупності дають можливість зрозуміти, у якому становищі опинялись вдови.

У разі неспроможності вести господарство вдови звертались до міста з проханням дозволити їм передати право оренди іншим господарям. Зазвичай, місто давало таки дозвіл з огляду на те, що за час господарювання вдови млин занепадав і не приносив місту прибутків.

Так, у 1642 році Анна Куньчовіцowna (Anna Kunchowicowna), вдова Федька Злотомерського (Fedko Złotomierskie), що володіла пожиттєвим правом оренди на Гузовський млин на Клепарові, передала його міщанину Семіану Лапці (Semian Lapka) та його нащадкам «...ysz ten młynek, barzo iest spustoszały, ktoremu rady niemoge dac y onego restaurowac, przeto aby to prawo swoje komu innemu ktoryby ten Młynek obiąwszy on restaurował, y miastu czynsz z niego płacił y na każdy rok oddawał, mogła spusic, ządała y prosiła nas...» [4, с. 449]. Попри те, що вдова повністю зрікалась свого права на цей млин, нові орендарі зобов'язувались до кінця життя доглядати та надати їй помешкання при млині «...pomieszkanie dozywotne przy tym Młynku iey służyc powinno...» [4, с. 451].

Очевидно, вдова Анна передала своє право взамін на помешкання та догляд для себе. Однак не всі вдови так робили. У 1687 році вдова по смерті Якоба Древняка (Jakob Drewniak) продала млин Павлу Гузику (Pawlo Guzik) та його дружині Софії за 310 зл. без додаткових зобов'язань [3, с. 391].

У деяких випадках міські економи мусили наказувати вдовам знайти нових орендарів. Так трапилось з Клішовським млином, ремонт якого за підрахунками міських лонгерів, мав би коштувати 300 зл.: «...zabugaić takowey ruinie tego Młyna, y szkody znaczney Mieyskiey uchodząc nakazalismy Ubogiem Wdowom, aby one o Arendarza do tego młyna Kliszowskiego, ktoryby cura sumptu sua et opera ten młyn restaurował, postarały sie y nam go presentowały...» [10, с. 135]. Такий господар був знайдений і він отримав договір оренди на Клішовський млин на час життя вдів (після смерті обох вдів між містом та господарями мав бути підписаний новий контракт за новими умовами). За цим договором господар мав не лише ремонтувати та дбати про млин і приналежні до нього господарські об'єкти, а й піклуватись про самих вдів. Обов'язки нових господарів стосовно вдів були прописані в окремому контракті [10, с. 137–139]:

Щорічно орендарі мусили сплачувати чинш в руки вдовам в розмірі 200 польських злотих.

Двічі на рік (на свято св. Михайла та на Великдень) безкоштовно надавати вдовам півколоди пшеничної муки – дві півміри вдові Ядвізі Клішовній (вдові Станіслава Козловського), інші дві півміри – Юстині Клішовній (вдові Григра Германовіча).

На прохання вдів змолоти пшеницю чи жито орендарі не мали права відмовити. Крім того, господар зобов'язувався за тим збіж-

жям приїхати своїм транспортом, завезти його до млина, там змолоти без відрахування міри (плати за помол) та відвезти додому вдовам.

У випадку якоїсь надзвичайної ситуації (наступу ворога, епідемії в місті) чи іншої потреби господарі повинні були надати вдовам помешкання біля греблі без обмеження в часі і не вимагати за це оплати, відшкодування чи зменшення розміру чиншу.

В разі, якщо би орендарі не виконували якоїсь умови контракту або не реставрували млина чи допоміжних будівель, вдови мали право розірвати з ними контракт і підписати новий з кимось іншим.

Окрім опіки над вдовами, з контрактом місто могло надати обов'язок доглядати неповнолітніх дітей. Так, після смерті власників млина на греблі Пельчинського ставу Каспра Поланьчика та дружини Регіни Блехарчанки (Kaspra Polanczyka у Regine Bleharczanke) залишилась сиротою донька Дорота. Право оренди на цей млин передали родичам Каспра та Регіни – швагрю Гарасиму Медзижицькому з дружиною Софією (Harasim Miedzyrzycki у Zophia). Умовою отримання та володіння правом оренди було повернення всіх боргів кредиторам «*aby kazdemu Creditonui z tego Mlyнка у Budynku satisfactia sie stala*» [10, с. 370] та опіка над неповнолітньою сиротою Доротою. До обов'язків господарів щодо сироти належало виховання, навчання, забезпечення одягом та харчуванням, за що після настання повноліття господарі не мали права вимагати оплати чи відшкодування [10, с. 371].

Цікавим є випадок, коли дружина отримує право продати нерухомість без участі чоловіка. А все тому, що він не справлявся зі своїми обов'язками господаря та голови сім'ї. Формальний чоловік не лише не дбає ні за сім'ю, ні за дітей, ні за господарство: «...w niwczym iey nieratuiąc z powinności małzenskiey, żywność i odzieży niedodawaiąc, w płaceniu podatków tak Koronnych IKMcі iako y w inszych wszelakich mieyskich niedopomagaiąc, kasowych czynszów niepłacąc, o chorobach ani potrzebach zadnych, tak oney samey iako y w wszystkich domowych niezawiaduiąc, o dziatkach z nim spółdzonych nic zgоła niewiedząc y wiedziec nie chcąc, na cwiczenie wychowanie y odziez dziatek wspólnych niczym sie prawie nie przykładaiąc» [11, с. 171 зв.], а й навіть до дружини ставиться, як до чужої жінки: «iako nie mąz małzonkę swoją, ale iako obcą Białogłową opuscił...» [11, с. 171 зв.]. Зважаючи на це та на плачевний матеріальний стан сім'ї, поважна комісія від міста дозволила продати четвер-

ту частину від нерухомості Великого та Малого Голоска, а саме від «...w polach, górach, młynach, stawkach, zapustach y wapiennych piecach...» [11, с. 171].

Отож, можна дійти висновку, що жінки в ранньомодерному Львові мали достатньо прав, щоб самостійно господарювати. Однак, при потребі, місто ставало на захист цих жінок (вдів, сиріт), зобов'язуючи нових орендарів до опіки над ними.

Література:

1. Bogucka M. Women in early modern Polish society, against the European background / M. Bogucka. – Aszgate, 1988.
2. Книга запису договорів між економією та мешканцями міста. – Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАЛ). – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 887.
3. Книга запису договорів між економією та мешканцями міста. – Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 886.
4. Книга запису договорів між економією та мешканцями міста. – Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 884.
5. Книга запису прибутків від пропінатії та нового чопового податку. – Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 944.
6. Історія Львова в документах та матеріалах. Збірник документів та матеріалів. – Київ : Наукова Думка, 1986.
7. Книга запису договорів між економією та мешканцями міста. – Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАЛ). – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 882.
8. Долинська М. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. / М. Долинська. – Львів : Видавництво Національного Університету «Львівська Політехніка», 2006.
9. Zubyk M. Gospodarka finansowa Miasta Lwowa w latach 1624–1635 / M. Zubyk. – Lwów, 1930.
10. Книга запису договорів між економією та мешканцями міста. – Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАЛ). – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 883.
11. Встановлення меж між селами і містом. – Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАЛ). – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 489.

Погорилко М. Я. Роль жєницины в мельничном хозяйстве Львова во второй половине XVII в. в свете договоров аренды мельниц

В этой статье предлагается анализ роли жєницины в мельничном хозяйстве Львова во второй половине XVII века, осуществлен на основе более 150 договоров аренды этого периода, заключенных между городской администрацией и арендаторами.

Ключевые слова: жєницина, мельницы, арендаторы, Львов, городское хозяйство.

Pohorilko M. Y. The role of women in mill economy of Lviv in the second half of the XVII c. based on lease agreements

In this article we offer an analysis of the role of women in mill economy of Lviv in the second half of the XVII c. It is based on more than 150 lease agreements of that period, which were concluded between the city administration and renters. Those agreements are very important source, which helps researcher to see real and practical functioning of Laws and privileges, to understand fears of different kinds of danger, and to follow continuity of water mills operation in the time of very high level of danger of military and natural destruction.

The role of women in mill economy of Lviv in early modern period depended on social status – was she nobility or peasant woman, and on marital status – was she single, married or widow.

It is important to examine the role of women in the economy of early modern Lviv as far as it is great possibility to research everyday life of single family and women in connection to economic and politic situation in Polish state of 17 century. Despite widespread notion that women did not take active part in economic life of that period, archival sources shows us another situation – when men were not able to work (because of illness, departure, were serving in military) or died, women usually headed not only domestic economy, but also mill economy.

Keywords: women, water mill, renters, Lviv, city economy.

УДК 396.3

Ірина Сушик, Марія Оліферук
(м. Луцьк)

КАТЕРИНА БІЛОКУР: ДРАМАТИЗМ ЖІНОЧОЇ ДОЛІ ТА ВІДДАНІСТЬ МИСТЕЦТВУ

У статті розкрито віхи драматичної долі жінки-самоука Катерини Білокур. Проаналізовано трагізм К. Білокур як дівчинки, жінки, художниці. Акцентовано на історичних та соціально-культурних обставинах життя мисткині. Підкреслено оригінальність малярства та авторське самовираження художниці.

Ключові слова: Катерина Білокур, жінка-самоук, художниця, «наївне мистецтво».

Сьогодні нікого не здивуєш, що жінка може стати політиком, бізнесменом, лікарем, журналістом. Окрім своїх традиційних ролей берегині, матері, дружини, українська жінка упродовж історії виконувала й виконує роль активної учасниці суспільно-політичного й культурного життя країни.

За словами Івана Дзюби «нині ми переживаємо новий виток жіночої емансипації, піднесення жіночого руху і вибуху жіночої «енергетики» в усіх сферах життя. Скільки яскравих постатей жінок буквально оновлюють обличчя української літератури, мистецтва, науки!» [1, с. 7]. Та чи завжди жінка мала вихід своєї творчості, чи була зрозумілою для близьких та своєї країни? Дати відповідь на ці запитання ми спробуємо на прикладі непростой мистецької долі колись маловідомої художниці-самоука Катерини Білокур.

Сучасна письменниця Оксана Забужко «досі ненаписану» біографію Катерини Білокур зараховує до постатей культурного пантеону ХХ ст., якій пасує шевченківська формула: «Історія мого життя є частина історії моєї батьківщини». Життєву нитку Катерини авторка вплітає в широке панно «історії батьківщини», доля якої була не менш трагічною.

Значущість постаті Білокур простої жінки селянки-самоука О. Забужко вкладає в таку цитату: «На сороковий рік по смерті

Шевченка, на зорі «феміністичного» 20-го століття (ознаменованого «великим цивілізаційним проривом» жіноцтва в усі сфери суспільної діяльності, доти для жінок закриті), історія поставила в Україні повторний експеримент: цим разом геній, народжений у селянській хаті, прийшов на світ дівчинкою. І цілий свідомий вік генія припав на час найбільшої в новітній історії Катастрофи його (перепрошую – її!) народу – такої, перед якою блякнуть усі жахиття, спортретовані в «Кобзарі». Катастрофи, якій упродовж трьох поколінь приречено було залишатись німою – і для решти світу невидимою [2].

Доля Катерини Білокур вражає особливим драматизмом і майже трагічною безвихіддю. Здається, наче обставини постійно випробовували її гарячу відданість мистецтву, на кожному етапі будуючи для неї ті чи інші перепони. З біографії довідуємось, що в селі, де народилася Катря, жінка, що малоє, сприймалася дивачкою «не від світу цього»; батьки, байдужі до своєї обдарованої доньки, які ледве не під загрозою її самогубства дозволили їй вільно малювати; бюрократизм радянської системи, через який вона не могла вступити до мистецьких навчальних закладів [3, с. 113].

Катерина Василівна Білокур народилася в селі Богданівка Пирятинського повіту Полтавської губернії. Коли саме з'явилася на світ мисткиня до кінця не з'ясовано, офіційною датою її народження визнано 25 листопада (7 грудня) 1900 року. Тут, у Богданівці, вона вперше побачила світ, тут прожила все своє нелегке життя. З автобіографії читаємо: «В дитинстві я про малювання не чула і нічого не знала. А вже в молодості стала я кой у кого доставати книги, і з них узнала, що є на світі такі люди – художники, і яка їх робота. І якимсь чарівним, прекрасним показалось мені те велике слово. От я й сказала собі, що чи рано, чи пізно, хоч на старості літ, а буду художником, буду – і все! В той час у мене не було ні паперу, ні олівця. Я крала у матері кусочки білого полотна та візьму вуглину та й виводжу чорним по білому, що на думку прийде. Та коли мої рідні побачили, то заборонили, щоб я того не робила, а щоб працювала по хазяйству, щоб путня хазяйка була» [4, с. 23].

Трагізм життя Катерини Білокур проглядається з дитинства. Дівчинка прожила серед рідних ізгоєм. Батьки – «...темні селяни ні в зуб не розуміли своєї геніальної дочки і старалися нагнути її до відповідності життєвим стандартам ... (якого генія, де й коли розуміло його оточення?). Однак саме батьківська незламність,

успадкована донькою, допоможе їй вижити й творити. О. Забужко наголошує, що саме це був вирішальний факт у біографії Катерини, за значенням рівний тому, який у біографії Тараса Шевченка мав викуп із кріпацтва, – це їхня непробійна, незламна уперта завзятість, під стать доччиній, перед натиском радянської влади. Катерина Білокур ніколи, жодного дня у своєму житті не була колгоспницею. Білокури – і батьки, й дочка – належали до тих «недобитків», які вміли «тримати удар» [2]

На початку 20-х років Катерина довідується про художньо-керамічний технікум у Миргороді і робить спробу туди поступити, однак відсутність документів про семирічну освіту стали на заваді її мрій. Згодом, у 1929 році ще одна невдала спроба вступу до театрального технікуму в Києві.

Нестерпне бажання бути художником виливається у прохання-молитву до самого Кобзаря, на могилі якого у Каневі довелося побувати Катрі. «Тарасе Григоровичу, батечку, голубчику, соколику, ви самі це гарно знаєте, теж колись по світу блукали та людей шукали, хоч ви мертвий, допоможіть мені стати художником!» [5, с. 221].

Першими малюнками майбутньої художниці стали казкові птахи, коні, намальовані у братовому зошиті. Уже тоді довелося Катрі зазнати нерозуміння з боку найрідніших людей – батьків. Щоб мати право творити, жінка змагалася з рідними, близькими, з усім світом – і перемогла у тій борні. Лише наміром самогубства відвоювала у батьків право малювати щодня: «Пряла, ткала, мила, копала, садила, полола, збирала і все діло робила, а в прогалинах поміж цим ділом училась малювати» [4, с. 22]. Заради мистецтва Катерина Білокур була готова на все, адже жага до мистецтва рівнозначна любові до життя. Присвятивши життя малюванню, Катерина так і не вийшла заміж: ніхто з хлопців не зрозумів її пристрасті.

Оригінальність малярства Катерини Білокур у самотності й неповторності її творів. Цілий світ думок, почуттів, переживань – все вилилося через образи і форми квітів. Дивовижна майстерність виконання, особливо, зважаючи на велику складність малювання квітів. Самотужки вона проникає в складний малярський процес, опановує олійний живопис, графіку, акварель. Художниця не робить попередніх ескізів, – в її уяві складається цілісна картина. Починає малювати з окремих компонентів, йдучи до завершення твору.

Осягнення й розуміння творчості Катерини Білокур потребує особливого підходу. Її важко традиційно класифікувати за стилем та жанром, адже її мистецтво, як і зображуване на картинах, виривається за будь-які рамки. Катерина нікого не наслідувала, окрім самої природи. Її мистецтво засноване на споконвічних народних уявленнях та власному світобаченні. Здавалося б, це просто квіти. Але у них прихований такий зміст і сенс, який не кожен художник зможе відтворити. Чарівниця з Богданівки змогла перенести у квітку весь світ, життя і душу.

Художниця тримала увесь образ майбутньої картини в голові, вона «бачила», а вже потім бралася за роботу. Працюючи в якомусь одному куточку полотна, вона знала, що буде на всьому просторі. Не завжди всі потрібні квіти були під рукою і не завжди була можливість творити, тому Білокур писала ту квітку, яку могла зобразити саме у цей час. Така організація роботи може видатися дивною.

Вважається, що художник повинен паралельно працювати на всьому полотні, а не виписувати до кінця кожен елемент і тоді братися за інший – тоді картина буде цілісною. Та рослинний світ Катрі Білокур існує, не розпадається. Здається, у її світі діють такі закони природи, яких немає на Землі. Кожна квітка не просто має спеціальне освітлення – вона ще й випромінює світло. Це ріднить полотна Білокур з іконописом, вона зображала квіти не в їх швидкоплинності, а в святості. «Її таємниця – цілісне бачення природи. А це – високий рівень мистецтва» [6, с. 58].

Творчість Білокур відносять до величезного пласту культури, пов'язаного з мистецтвом «примітиву». Зауважимо, що в сучасному мистецтвознавстві таке поняття є дискусійним. Кожне нове десятиліття дає свою інтерпретацію терміна «примітив». Спектр пропонуваного до цього часу пояснень великий: це мистецтво іменували «примітивним» і «інсітним», «провінційним» і «непрофесійним», «наївним» і «невинним», «мистецтвом художників недільного дня» і навіть «мистецтвом художників святого серця» [7, с. 50–51]. Переважно це були художники, що не мали професійної освіти і творили всупереч академічним законам і правилам.

Така «невчена» творчість Катерини Білокур створювала самобутні зразки авторського самовираження, де відкритий погляд на світ поєднувався із природною експресивністю виразу, а фантазія художника окреслювала його особливу образність, у якій складно

перетиналися окремий людський досвід і архетиповість «колективного несвідомого».

Як стверджує Галина Скляренко, саме «наївний художник» з його «природною» індивідуальністю, яскравою самотністю світовідчуття, що сформувалися на маргінесах цивілізації та поза канонами високої культури, утверджує себе всупереч обставинам часу. Феномен «наївного художника» – це перш за все драма людини не на своєму місці: це той конфлікт особистого таланту й обставин життя [3, с. 111].

Попри життєві труднощі та професійну «невченість» «темна, неосвічена селянка, що стала художником» все життя прагнула вийти за усталені межі «народної декоративної творчості», бо відчувала себе частинкою Великого Художнього Простору. Її хвилювало не народне, а класичне мистецтво – полотна великих майстрів пензля; музеї українського, російського, західноєвропейського мистецтва любила найбільше відвідувати» [5, с. 324].

Теорія і практика соціалістичного реалізму в 1930-ті роки викреслила термін «примітив» з радянського лексикону: термін «примітивне мистецтво» було замінене поняттям «самодіяльне мистецтво», яке розглядалось як база і резерв для мистецтва професійного.

Не знаючи академічних тлумачень розвитку мистецтва, Катерина Білокур «тягла свій віз пізнання основ мистецтва самотужки». «Було й до мого часу багато художників-самоуків, але тих доля інакша: їх здібності ще з-за молоду помічали і давали їм допомогу... А мені, бачте, як судилось: що я в той час, як училась, то ні з якими знавцями мистецтва й не зустрілась. А вмісті з тим моє ество, мій розум, моя велика любов до малювання випирала з моїх грудей, не давала мені спокою ні вдень, ні вночі... І я на матір-природу дивилась і в неї, багатой на фарби, тони й півтони, училася» – писала вона в листі до художниці Емми Гурович [8, с. 197].

Мистецтво Катерини Білокур руйнує радянський міф про «щасливу долю митця з народу», всупереч якому в середині ХХ століття в центрі Європи, за 150 кілометрів від Києва, у селянській хаті боролася зі злиднями і холодом талановита жінка. І навіть офіційне визнання (у 1948-у Катерину Василівну приймають до Спілки художників, у 1956 р. Білокур присвоюють звання народного художника УРСР) фактично не змінило її життя. Вона продовжувала жити у селі, у своїй хаті без світла і тепла, де побутові проблеми набували по-справжньому екзистенційної трагедійності [3, с. 113].

Саме бідність і безпросвітність побуту стають на заваді творчості. «Ой люди добрі, ой, співчувайте, а хоч почуйте моє горенько велике! Як у мене холодно в хаті, як у мене нема чого їсти, то я так не буду журитись, як від того, що коли мені нема часу малювати!» [5, с. 117]. Наведена цитата з листа датується 1960 роком і є свідченням тієї цивілізаційної прірви, котра, попри радянську міфологію, розділяла «село» і «місто», позначившись глибокою травмою на долі великої художниці [3, с. 113].

З листів Білокур можна реконструювати побут – побут не звичайної української жінки-селянки 1930–1950-х, а як-не-як, привілейованої (їй не загадував звечора колгоспний обліковець на буряки на повний світловий робочий день, і не шмагав батогом на полі об'їждчик за піднятого з землі колоса!)....Українське село, матеріально відкинута сталінським режимом не на сто років назад, у прокляте Шевченком кріпацтво, – а, вважати, в кам'яний вік ... на «мікрорівні», в родинах, ця пам'ять поки що зберігається – пам'ять найграндіознішого, воістину «дантівського» кошмару, на який було перетворено колишнє, оспіване класиками, «неначе писанка, село»: з вирубаними впень «за податки» вишневими садками, зогнелими ... старими стріхами, розібраними на паливо тинами – та з голодними тінями «безпаспортних» рабів «за трудовень» без вихідного ... які далеко не завжди мали з чого поставити латку на штанях [2].

На фоні суцільних злиднів українського села, окремих родин (як уже згадувалось, навіть, привілейованих), Оксана Забужко ви-кристалізовує ще один парадокс із життя Катерини Білокур. Незважаючи на архаїчний побут художниці, недоступність ліків, завжди нетоплену хату (вода у відрі замерзала, а ноги в чоботях промерзли так, що влітку нігті злазили), з картин Білокур проступало інше село: барвисте, квітуче, яскраве, багате на сонце і квіти.

Картини Білокур у руках тогочасної влади були найкращою рекламою «розквіту радянського села в умовах колгоспного ладу». Керівники від радянської культури презентували «квітуче» колгоспне українське село і в країнах Радянського Союзу, і в Парижі. «Справді-бо, якщо проста селянка-«колгоспниця», як її незмінно позиціонували аж до 1991-го року, у вільний від колгоспних робіт час таке малює ... то дуже важко, будучи французьким інтелектуалом, ... повірити, ніби в тому самому селі, звідки прибув до Парижа «Цар-Колос», люди ще недавно мерли з голоду, бо влада забидала їм хліб (і яка б голова таке вмістила?..) [2].

Трагізм жіночої долі К. Білокур перегукується з нелегким, але наповненим бажання творити життям не однієї української мисткині. Такі життєві й мистецькі паралелі проводив не один мистецтвознавець. Вдалою спробою поєднати «жіночі історії» є хореографічна драма режисера постановника та сценографа Олександра Білозуба «Дві квітки кольору індиго». Автор запропонував на розсуд глядачів дві історії видатних художниць – української Катерина Білокур (1900–1961 рр.) та мексиканської – Фріди Кало (1907–1954 рр.).

Вони обидві народилися на початку ХХ століття, обидві не мали спеціальної освіти, обидві працювали в жанрі примітивізму, обох торкнувся маховик комунізму, в обох поламані особисті долі. Кожна з них до малярства прийшла шляхом втрат і болю. Катерина Білокур – через біль самотності й нерозуміння. Фріда Кало – через фізичний біль, каліцтво і зраду. І лише одна різниця в їхніх долях: Катерина Білокур, в душі якої буяли квіти була самотньою, а Фріда Кало була яскравою квіткою в житті із хворобливою душею [9].

Фінальним акордом дійства є зустріч двох жінок на сцені та у картинах, що, можливо, виглядає не досить органічно, проте по-театральному ефектно. Видовищність сценічної дії допомагає режисеру й акторам довести, що обидві жінки з різних континентів, як квіти кольору індиго є символом творчості, інтуїції, геніальності, вродженого таланту та відчуття прекрасного [10].

Підсумовуючи вищезазначене, підкреслимо, що життя і творчість видатної селянки художниці-самоука Катерини Білокур є предметом майбутніх наукових розвідок, адже біографія мисткині залишається ненаписаною. Однак, якими б фактами життя вона б не була ще доповнена в майбутньому, можна стверджувати, що історія її життя – це історія щоденної боротьби з сільськими буднями, оточенням, обставинами життя заради великого прекрасного мистецтва. Її історія – це історія незламного жіночого духу, що народився й загартувався на ґрунті народного мистецтва та нелегкої жіночої долі. Жага до мистецтва К. Білокур була рівнозначною любові до життя.

Література:

1. Дзюба І. Книжка про видатних українок / І. Дзюба // Українки в історії ; за заг. ред. В. Борисенко. – К. : Либідь, 2004. – С. 7–8.
2. Катерина, або філософія мовчазного бунту: конспект до ненаписаної біографії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zabuzhko.com/ua/critique/bilokur.html>.

3. Скляренко Галина. Творчість Катерини Білокур в контексті радянського мистецтва / Галина Скляренко // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки. Мистецькі обрії'2013. Збірник наукових праць. – Випуск 5 (16). – К. : Фенікс, 2013. – С. 111–116.

4. Білокур К. В. «Буду художником» : [автобіографія] / К. В. Білокур ; публ. підгот. К. Рибалко, О. Рибалко // Україна. – 1986. – № 40. – С. 22–23.

5. Білокур К. В. Я буду художником! : докум. оповідь у листах художниці, розвідках М. Кагарлицького / К. В. Білокур ; упоряд., ред. М. Кагарлицький. – К. : «Спалах» ЛТД, 1995. – 368 с.

6. Червоних сонць протуберанці : зб. мистецтвознав. і культуролог. праць до 100-річчя Катерини Білокур / М-во культури і мистецтв України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, Акад. мистецтв України ; авт. проекту, упоряд. і відп. ред. О. Найдено, редкол. : Є. Карась та ін.; вступ. сл. : Н. Розсошинська, О. Федорук. – К. : АртЕк, 2001. – 127 с.

7. Корсакова Е. Е. «Художественный примитив» в искусстве: к определению термина / Е. Е. Корсакова // Вестн. ХДАДМ. – 2008. – № 11. – С. 50–54.

8. Білокур К. В. «А ти дивись, як у матері-природи» : [листи К. Білокур] / К. В. Білокур ; публ. підгот. М. Кагарлицький // Вітчизна. – 1986. – № 1. – С. 194–199.

9. Дві квітки кольору індиго [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://2show.mobi/teatry/dvi_kvitki_koloru_indigo.

10. Варварич Олена. Катерина Білокур та Фріда Кало: дві квітки з різних континентів [Електронний ресурс] / О. Варварич. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/katerina-bilokur-ta-frida-kalo-kviti-z-riznih-kontinentiv>.

Сушик І. В., Олиферук М. І. Катерина Белокур: драматизм женской судьбы и преданность искусству

В статье раскрыты вехи драматической судьбы женщины-самоучки Екатерины Белокур. Проанализирован трагизм К.Белокур как девочки, женщины, художницы. Акцентировано на исторических и социально-культурных обстоятельствах жизни художницы. Подчеркнуто оригинальность живописи и авторское самовыражение художницы.

Ключевые слова: Катерина Белокур, женщина-самоучка, художница, «наивное искусство».

Sushyk I. V., Oliferuk M. I. Kateryna Bilokur: The dramatic of women's fate and devotion to art

The present article deals with the dramatic milestones fate of women self-taught Katherine Bilokur. Special attention was paid

to the importance of the artist figure in the cultural pantheon of XX century. The tragedy of K.Bilokur as girl, woman artist was analyzed. The attention to historical and socio-cultural aspects of artist's life was accented. The excerpts from the biography of the artist in the interpretation of a modern writer Zabuzhko have been shown. Originality and copyright of expression painting of artist was highlighted.

The interpretation of the phenomenon of «naive artist» have been posted, the conflict K.Bilokur's personal talents and circumstances of her life was shown. Peasant woman felt like a part of Great Art Space all her life in spite of the difficulties and professional «unlearned» Excerpts from letters K.Bilokur remodel live Ukrainian peasant women of 30-50 years of XX century and simultaneously destroy the Soviet myth of good fortune of artist from the commonalty. Pictures, which were painted by woman who lived in poverty but painted pictures of flourishing collective Ukrainian village were the best advertisement for the Soviet regime. A vital and artistic parallels between Catherine Bilokur and Mexican artist Frida Kahlo was drawn. The two women from different continents is a symbol of creativity, intuition, genius, talent and innate sense of beauty. A vital and artistic parallels between Catherine Bilokur and Mexican artist Frida Kahlo were drawn. The two women from different continents are the symbols of creativity, intuition, genius, talent and innate sense of beauty.

Keywords: *Kateryna Bilokur; women self-taught, artist, «naive art».*

УДК 316.2:355.01

Тетяна Цимбал
(м. Кривий Ріг)

ЕВОЛЮЦІЯ ФЕМІНІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ ВІЙНИ: ВІД АНТИМІЛІТАРИЗМУ ДО ЕТИКИ ПІКЛУВАННЯ

*Я ніколи не приєднаюсь до руху проти війни.
Покличте мене, коли з'явиться рух за мир.*
Мати Тереза

У статті проаналізовано феміністичний дискурс війни та його еволюція від антимілітаризму до етики піклування. Підкреслюється, що, спираючись на теорію справедливої війни та відходячи від суто гендерних ідентичностей, сучасні феміністки зосереджуються на осмисленні необхідності турботи про військових, які покликані захищати державу від зовнішнього агресора.

Ключові слова: фемінізм, антимілітаризм, війна, етика піклування.

Сучасна ситуація у світі, перманентні військові протистояння, локальні конфлікти викликають тривогу громадськості та привертають увагу широкого кола дослідників. Не залишаються осторонь і представниці феміністичних кіл. Більшість з них акцентують увагу на маскулінності війни, яка наражає на небезпеку дітей і жінок, та на особливій антимілітаристській, миротворчій місії жіноцтва. Феміністкам вдалося привернути увагу до антигуманності війни, при цьому підкреслювалося, що від війни страждають не тільки завойовані народи, а й самі ініціатори: ті, хто розв'язують військовий конфлікт або з розумінням ставляться до війни, страждають від неї.

З огляду на ситуацію в нашій країні, актуальність обраної теми не викликає сумнівів. Метою статті є стислий аналіз характеру феміністичного дискурсу останньої чверті XX – початку XXI ст., який, на нашу думку, відображає загальні гуманістичні тенденції.

Зауважимо, що проблема війни хвилювала інтелектуалок минулого століття, перших жінок-філософів XX століття – С. Вейль,

С. де Бовуар, Х. Арендт, які були свідками і, по суті, жертвами Другої світової війни.

Осмислюючи проблему війни, С. Вейль характеризує її як один із видів знекорінення людини. «Укорінення – це, можливо, найважливіша та найменш визнана потреба людської душі, одна з тих, які найважче піддаються означенню», – зазначає С. Вейль. «Людина має коріння через реальну, активну та природну участь в існуванні спільноти, яка зберігає живими деякі скарби минулого й деякі передчуття майбутнього. Ця участь природна, вона викликана автоматично місцем, народженням, професією, оточенням. Кожна людина потребує багато коренів. Вона потребує сприйняття всієї сукупності морального, інтелектуального, духовного життя через посередництво тих кіл, у які вона природно входить. Взаємовплив різноманітних кіл не менш необхідний, ніж укорінення в природному середовищі» [3, с. 36]. Першою і найстрашнішою формою знекорінення людини є, на думку С. Вейль, воєнні завоювання, «і в цьому сенсі завоювання майже завжди – зло. ...Тоді позбавлення коріння стає смертельною хворобою для поневолених народів» [3, с. 36].

Засуджуючи війну, Сімона де Бовуар підкреслювала її аморальний характер, ніщість тих, хто наживається на війні, а потім прикидається жертвою. Особливо боляче було усвідомлювати, що жертви можуть бути даремними. Відчай охоплював мислительку, коли вона бачила наслідки війни: «Закінчував розкладатися, залишившись позаду, величезний труп – війна, і повітря було наповнене смородом» [2, с. 8].

У більш широкому аспекті розглядає проблему війни Х. Арендт, намагаючись показати, як через розуміння насилля можна прийти до нового трактування війни: «Технічне вдосконалення засобів насильства досягло тієї точки, коли вже жодна політична ціль не може, як бачимо, співвідноситися з їхнім руйнівним потенціалом або виправдовувати реальне використання цих засобів у збройному конфлікті» [1, с. 3]. Однак, з іншого боку, Х. Арендт вважає, що війна можлива у тому випадку, коли в конфлікт вступають нерозвинені країни, які не мають у власному арсеналі зброї масового знищення. За таких умов війна може привести до знищення насилля, але може й збільшити рівень насилля. При цьому Х. Арендт сподівається, що старі переконання про війну як прискорювач розвитку економіки (за Ф. Енгельсом), про зброю як за-

поруку отримання влади будуть відкинуті, і людство спрямує свої погляди до гуманістичних цінностей.

Подібні антимілітаристські думки висловлюють і феміністки 80–90-х років ХХ ст. та початку ХХІ ст., підкреслюючи маскулінний характер війни [5; 7–10]. Образ солдата в цих працях має гротескний характер: жаклиний хижий чоловік отримує тваринне задоволення при заподіянні поранень і вбивств, навіть його жести брутальні, нервові й різкі. Маскуліність війни виявляється і в грабіжницькій ненажерливості солдат і водночас у солдатському братстві, що ґрунтується на усвідомленні місії рятівників, справедливих воїнів-захисників, згуртованих загальною метою. Феміністки підкреслюють маскуліність війни, пояснюючи її високим рівнем агресії чоловіків, особливо молодого віку. Причому акцентується задоволення, яке отримують чоловіки від виявлення агресивності, байдужість до болю та переживань інших, здатність бачити в іншому смертельного ворога, вміння покорятися командирів та почуття колективної єдності. Подібні властивості є суто чоловічими і протиставляються дещо міфологізованій жіночій лояльності.

Жінки у феміністичному дискурсі мають антимілітаристські позиції, водночас по-материнськи моляться за повернення солдат й оплакують полеглих. Вони ненавидять ворога та з презирством ставляться до зрадників і боягузів. Сучасні феміністки підкреслюють важливість жіночої допомоги військовим, наприклад, догляд за пораненими чи соціальне забезпечення [8; 10], і різко відмежовують образ «свого» солдата від «чужого». При цьому перші героїзуються, а другі, навпаки, демонізуються.

Досліджуючи війну як соціальний феномен, феміністки знаходять й реальну шкоду, й вторинні вигоди (наприклад, нові види праці, пригоди, самовиховання, нові види знань). Водночас намагаються розвіяти міф про те, що жінки, чоловіки яких воюють, захищають рідну країну, знаходяться у безпеці. Адже мати чи дружина солдата, що воює, не може перебувати у безпеці ні психологічно, ні фізично (з огляду на вплив психіки на соматіку).

Пом'якшення позиції сучасних феміністок щодо війни викликає критику активних антимілітаристських кіл, яка переноситься навіть на почуття патріотизму, адже гендерні ролі повинні бути незалежними від останнього.

Антимілітаристки є одним із жіночих образів, народжених у феміністичному дискурсі війни. Інший образ – жінки-військові,

що беруть безпосередню участь у військових діях, заперечуючи гендерні відмінності. Сучасним прикладом такої жінки може бути легендарна льотчиця Надія Савченко, яка залишається незламною, незважаючи на трагічну ситуацію перебування у російському полоні. Багато прикладів жіночого військового героїзму маємо серед учасниць бойових дій у Другій світовій війні. Тоді жінки опановували найрізноманітніші військові спеціальності: від снайпера – до льотчика-винищувача. Сьогодні, наприклад, у США активно стверджується право жінок на участь у бойових діях і критикується маскулінний фанатизм американських військових [6].

Ще один образ, пов'язаний з війною, – образ жінки-жертви війни як символу страждань та болі, які приносить війна. Зазвичай війна несе саме жінкам ворожого або переможеного народу поневолення, приниження, насилля. «До війни та після війни жінки «обслуговують» окупаційні армії своєю працею та тілом і дедалі більше переважають у численних таборах біженців, де намагаються зберегти іншим життя. Усю «жіночу працю» – материнську турботу, годування, захист, догляд за хворими та літніми, підтримку сімейних зв'язків – наражає на небезпеку війна; тому крізь очі й життя кожної жінки можна побачити результати деконструктивістських дій війни на стосунках і на тілах обох статей різного віку» [10, с. 57].

Найбільш оптимістичний образ жіночності у феміністичному дискурсі війни – жінки миру. Навіть трактування поняття «миролюбство» ототожнюється з поняттям «фемінність», враховуючи, що антимілітаризм та миролубство більше притаманні саме жінкам, а не чоловікам. Як вважають західні дослідниці, «фемінну миролубність виражено у стилі міркувань, що виявляють увагу до реальних, а не гіпотетичних відносин, до почуття довіри як джерела й перевірки розуміння, що більше зацікавлене в ефективному діалозі, ніж у доказах» [9, с. 67]. Цей спосіб розмислів не узгоджується з теоріями справедливої війни, з полемічними обговореннями та гострими дискусіями. Це етичні способи міркування і відповідно пов'язані з певними моральними цінностями. Наприклад, з талантом підтримувати приязні, дружні стосунки, що не розчиняють особистість у загалі і в той же час не дистанціюють людину від інших із суто егоїстичних інтересів. Це стосунки, побудовані на принципі інтерсуб'єктивності. Іншим є «ставлення до втіленого свавілля, упертості, що на противагу мілітаризму не бажає керува-

ти іншими, загрожуючи заподіяти або фактично завдаючи їм важкої шкоди» [10, с. 125].

Підкреслюючи жіночу миролюбність, феміністки вказують способи та критерії, за допомогою яких вони можуть реалізувати ефективну політичну миролюбність. В першу чергу, до них зараховують такі риси фемінності, як почуття совісності та сорому, романтизм та надмірні надії, самовладання, вміння подавити гнів, що є цінними у процесі переговорів або мирному протесті і дозволяє переглянути ефективність насильства. Водночас мирний протест вимагає досягнення мети й захисту досягнень без шкоди іншим. Крім того, властиві жінкам чесноти і здатність до піклування важко переорієнтувати з приватної до публічної, громадської сфери. А з іншого боку, піклування може гіперболізувати ся і перерости у нав'язливу ідею допомоги кожному нужденному.

Зважаючи на неоднозначність реалізації чеснот жіночої миролюбності, феміністки визначають можливості реалізації феміністичної свідомості як чинника змін. «Жіночий голос миру» майже завжди був в опозиції до офіційної політики. Найбільш яскравими прикладами є рух «Чілійські жінки за життя», «Зелена зона» у Кенії, «Жінки в боротьбі за мир» у США, «Жінки в чорному» в Ізраїлі та ін., які в останні десятиліття виявили стійку, незламну миролюбність.

Подібні організації з'являються і в Україні як відповідь на виклики розв'язаної зовнішнім агресором війни. Взагалі сучасний український феміністичний дискурс поступово активізується і тематично збагачується, у тому числі з'являються роботи, присвячені проблемі військової служби жінок, участі жінок у бойових діях тощо. Військова ситуація в країні за останній рік змінила негативне ставлення до фемінізації армії більшої частини суспільства. Сьогодні в обороні країни беруть участь десятки жінок, а у волонтерському русі – сотні. Що ж стосується думок про аморальність військової діяльності жінки, погодимось, що останні «є за своєю суттю популістськими і виступають антитезою науковому дослідженню проблем гендеру і фемінізму. По-перше, зміст військової діяльності жінки конкретно-історичний. ...По-друге, аморальним є не прагнення жінки до самореалізації у військовій діяльності, аморальна відмова (протидія) суспільства жінці в цьому лише через те, що індивід біологічно належить до жіночої статі» [4, с. 101], тим більше в умовах військового протистояння агресору.

Феміністки, незважаючи на принципову маскулінність війни, намагаються окреслити підходи до розуміння справедливої війни як відповіді на агресію іншої держави. У цьому випадку воїн стає рятівником своїх співвітчизників, своєї рідної держави втілюючи гуманістичні цінності порятунку та захисту [7].

Необхідно підкреслити, що війна і мир – це тісно пов'язані ви-міри соціокультурного світу, однак є всі підстави вважати, що по-ступово відбувається зміщення фокусу до дослідження проблем встановлення, підтримки та збереження миру. Сучасні феміністичні психоаналітичні теорії намагаються окреслити нові зв'язки між уявленнями про війну і гендер, сприяючи тим самим осмисленню дискримінації, насильства, експлуатації або байдужості. Крім того, у центрі уваги опинилася і проблема «легкої зброї», яку можна придбати і продати, використати проти ворога або проти власного народу чи навіть сім'ї. Тим самим феміністки підкреслюють зв'язок між воєнним насильством і економічною експлуатацією, між бойовими діями і домашнім насильством.

Ще один аспект, на якому зосереджуються сучасні феміністки, – це образ воїна, який презентують ті чоловіки і жінки, які повертаються з війни. Водночас – це образ надії на мир, образ захисників та охоронців. Дедалі більше феміністок схилиються до виправдання і навіть схвалення війн оборонних, справедливих, а тому все більше жінок йдуть служити у військо й намагаються створювати там найбільш сприятливий психологічний і моральний клімат, мінімізуючи ризики та нівелюючи непривабливі риси «маскулінності» війни.

Отже, викладене вище дозволяє стверджувати, що феміністичний дискурс поступово переходить від яскравого антимілітаризму характерного для 50–70 років ХХ ст. до «етики посеред насильства» [5, с. 23]. Спираючись на теорію справедливої війни, на етику справедливості та піклування, відходячи від суто гендерних ідентичностей, сучасні феміністки зосереджуються на осмисленні необхідності посильної участі у військових діях у формі волонтерства, турботи про побут військових, транспортування продуктів, медикаментів тощо. Однак у фокусі уваги залишається неприйняття насильства та війни. Адже проблема війни і миру залишається надто актуальною у світі та відкриває широкі можливості свого теоретичного осмислення і практичного дослідження у полідисциплінарному науковому дискурсі, що, своєю чергою, може стати підґрунтям реальної гуманізації життя.

Література:

1. Арендт Х. О насилии / Х. Арендт. – Москва : Новое издательство, 2014. – 148 с.
2. Бовуар С. Сила обстоятельств / С. Бовуар. – Москва : ИД «Флюид», 2007. – 408 с.
3. Вейль С. Укорінення. Лист до клірика / С. Вейль. – Київ : Дух і літера, 1998. – 298 с.
4. Чхеайло І. Духовні рушійні чинники фемінізації суспільства та армії / І. Чхеайло // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11–13 грудня 2003 р.). – Київ : ПЦ «Фоліант», 2003. – С. 99–101.
5. Bell V. Interrogating Incest: Feminism, Foucault, and the Law / V. Bell. – New York : Routledge, 1993. – 143 p.
6. Cammermeyer M. Serving in Silence / M. Cammermeyer. – New York : Viking Penguin, 1994. – 208 p.
7. Cocks J. Colonels and Cadres: War and Gender in South Africa / J. Cocks. – Cape Town : Oxford University Press, 1991. – 204 p.
8. Elshatain J. Women and War / J. Elshatain. – New York : Basic Books, 1997. – 187 p.
9. Held V. Feminist Morality / V. Held. – Chicago : University of Chicago Press, 1993. – 98 p.
10. Ruddick S. Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace / S. Ruddick. – New York : Basic Books, 1999. – 214 p.

Цымбал Т. Революция феминистического дискурса войны: от антимилитаризма к этике заботы

В статье проанализирован феминистический дискурс войны и его эволюция от антимилитаризма к этике заботы. Подчеркивается, что, опираясь на теорию справедливой войны и отходя от чисто гендерных идентичностей, современные феминистки сосредотачиваются на осмыслении необходимости заботы о военных, которые призваны защищать государство от внешнего агрессора.

Ключевые слова: феминизм, антимилитаризм, война, этика заботы.

Tatyana Tsymbal The evolution of feminist discourse of war from antimilitarism to ethics of care

The article analyzes the feminist discourse of war and its evolution from antimilitarism ethics of care. It is emphasized that based on the theory of just war and away from purely gender identities, modern feminists focused on understanding the necessity of caring for soldiers who are called to defend the country from external aggressors.

Keywords: feminism, antimilitarism, war, ethics of care.

УДК 130.2:264:821

Елена Яковлева
(г. Казань)

И ЭТО ВСЕ О НЕЙ...

Сказочным чем-то повеяло снова...

В. Соловьев

*Там на неведомых дорожках
Следы невиданных зверей;
Избушка там на курьих ножках
Стоит без окон, без дверей...*

А. С. Пушкин

Баба-Яга, олицетворяющая судьбу русской женщины, несет в себе огромную энергетическую силу и мощь, что задает многоплановость и непредсказуемость модуса ее жизни. Несмотря на свою второстепенность, Баба-Яга несет большую ответственность за счастливые судьбы героев, проходящих при ее участии обряд инициации. Именно эта сказочная героиня своими эмоциями, действиями и поступками показывает противоречивость и спонтанность женской натуры, вмещающая в себя различные стереотипы характера (любящей женщины, женщины-демона и женщины-героини). Связанная с Великой Матерью, Баба-Яга является «осколком» матриархальных, патриархальных, шаманских, анимистических и тотемистических представлений древнейшего мировидения. Все это делает архетипический образ не только сложным, но и при этом достаточно вуализованным, ввиду того, что в дошедших до нас сказочных историях Баба-Яга показана старухой.

Ключевые слова: архетип, Баба-Яга, инициация, интуиция, жизненный путь, лес, избушка на курьих ножках, ступа и помело.

Женщина в различные культурно-исторические эпохи в силу природной артистичности, практичности и мягкости/властности меняла свои маски, выступая в роли музы, романтической/героической натуры, коварной искусительницы, тайного манипулятора или

прагматичного властителя. Пытаясь проникнуть в тайны ее души, осуществим реконструкцию образа Бабы-Яги, характеризуя его как архетипический применительно к русскому женскому началу.

В концепции психоаналитика К. Г. Юнга понятие *архетип* означает изначально-врожденные психические структуры, образы фантазии, присущие человеческой общности и составляющие основу коллективного бессознательного [1]. Архетип, представляя схематичную конструкцию, содержательно раскрывается только при соприкосновении с конкретной ситуацией, наполняясь материалом опыта. До сих пор нет полного систематизированного списка архетипов. Если вспомнить К. Г. Юнга, то, работая с ними, он при необходимости пополнял свой список. На наш взгляд, выделенные им архетипы Большая мать, Анима и Анимус не в полной мере раскрывают природу женской души. Более того, сам ученый, являясь западным человеком, характеризует женщину своего типа ментальности. А как быть с «загадочной русской душой»?

Пытаясь содержательно реконструировать архетип Бабы-Яги, мы обнаруживаем его множественность и даже кентавричность. Яга представляет собой сложную женскую натуру, в которой переплетены реальные и мифологические черты. Ее образ мозаичен: он включает в себя матриархальные, патриархальные, шаманские, анимистические, тотемистические элементы. Она – значимая Богиня древности, чье сакральное значение несколько раз трансформировалось, дойдя до нас в лоскутно-преображенном виде. Тем не менее, «русская Баба Яга... и другие, – это не «Венеры», которые несут плодородие и прогресс, они... гораздо большее, чем только это. Перечисленные дарительницы жизни и вершительницы судеб являются «властительницами» (или «правительницами») и как таковые сохранились в индивидуальных верованиях очень долго, несмотря на то, что их сбросили с постаментов, милитаризировали и скрестили с индоевропейскими божественными невестами и супругами» [2, с. 332]. При этом Баба Яга обладает «неким дьявольским духом» [2, с. 333], придающим ее образу «перчинку».

В дошедших до нас сказках Баба-Яга, как правило, выступает в качестве второстепенного персонажа, тем не менее, ее функции являются ключевыми. Именно она владеет ключом сказочной загадки (знает о месте нахождения Кощея Бессмертного/Змея Горыныча/потерянного), тем самым помогая герою/героини в обряде инициации. Пройдя ряд испытаний с помощью Яги (ее рекоменда-

ций или волшебных предметов), герой/героиня, преодолевая препятствия, становится в прямом значении слова Героем/личностью. Помощь Яги обусловлена ее первоначальной ролью Великой матери, несущей ответственность за все рожденное и живущее, что передалось каждой женщине в виде материнского инстинкта и мудрости, основанной на жизненном опыте, практичности и знаниях. Н. Бердяев в «Метафизике пола и любви» пишет, «женщина, осуществляя свое женственное назначение, может сделать великие открытия, которые не способен сделать мужчина. Только женщине могут открыться некоторые тайны жизни, только через женщину может приобщиться к ним мужчина» [3, с. 47]. В приведенной цитате обнаруживаются намеки на *особое* женское знание, основанное на интуиции, опыте и чутком восприятии жизни, что дает возможность приобщения к тайнам бытия. П. А. Флоренский справедливо полагает, что «женская деятельность в значительной мере, в более значительной, чем мужская, есть деятельность не самой женщины, а других сил в женщине» [4, с. 21]. Здесь русский философ, на наш взгляд, вуалирует в качестве *другой силы* – интуицию как энергичную гносеологическую особенность в жизни женщины, трудно поддающуюся рационализации и дефиниции.

Баба-Яга, являясь женщиной (о чем многие забыли или не берут в расчет, ввиду нивелированности полового различия из-за возраста, ставшего причиной ее постепенной мимикрии в «пол без пола»), владеет знаниями, полученными благодаря насыщенной событиями жизни и испытанным разнообразным чувствам. Необходимо напомнить, что знание женщины не только интуитивно, но эмоционально-субъективно: каждая женщина несет в себе, нередко глубоко сокрытый или нераскрытый, огромный диапазон чувств, эмоций и образных ассоциаций, накопленных благодаря собственному взгляду на ситуативность мира. Прав был П. А. Бакунин, утверждая, что женщина, «чтобы узнать, живет и любит, и потому узнает все голоса жизни» [5, с. 391], что подчеркивает гносеологический характер женских эмоций, ее эмоциональный интеллект.

Никто не задумывался, что у Бабы-Яги есть своя история жизни, которой нет места в сказочном повествовании. Тем самым бытие Яги, окутанное тайной и недосказанностью, становится мифизированным. Согласно законам мироздания, жизнь проходит стадии рождения – детства – молодости – зрелости – старости.

Все эти стадии прошла когда-то и Баба-Яга, но в сказках сохранились только эпизоды, связанные с ее старостью, которая была преждевременной из-за многознания (вспомним русскую пословицу «Много будешь знать – скоро состаришься»). Судя по волшебному дарованию и развитой интуиции, жизненный путь Яги был богатым и событийным/со-*бытийным*. В глухом лесу, среди диких зверей и разного рода нечисти (Ауки, Лешего, кикиморы, лесавок и Листина) она безропотно несет свой женский крест, что говорит о драматичности ее судьбы. Отсутствие семьи (по некоторым версиям она съела дочь/дочерей), неуклюжее ведение домашнего хозяйства (из-за слепоты), но при этом осмотр вверенной ей территории и постоянная забота о периодически появляющихся в избушке посторонних – таков список ее дел. Хотя сказочное предание и потеряло историю Бабы-Яги, тем не менее, в ее жизни, наверняка, была и страничка любви/любовей (неудачных), вследствие которых она оказалась в одиночестве в лесу, живя отшельницей и быстро выпроваживая непрошенных гостей. Женское лесное одиночество сделало ее сильной и независимой, способной, при необходимости, возложить на себя мужские обязанности. Помогая героям сказок в структурировании их «расплывчатой душевности» (Н. Бердяев) и жизненного пространства из хаоса в космос, она решает самостоятельно «что делать?». Вспомним блоковские строчки, в которых он выразил женскую самодостаточность и мужественность, пронизанные безропотностью и трагедийностью:

«Не подходите к ней с вопросами,
Вам все равно, а ей – довольно:
Любовью, грязью иль колесами
Она раздавлена – все больно».

Как истинная женщина, Яга непредсказуема в своих словах и действиях, проявляя злобность/бунт/жестокость и в тоже время доброту/смирение/жалостливость, что заставляет говорить о ее демонизме. Чувства и поступки Бабы-Яги как женщины алогичны: нередко она поступает вопреки тому, что от нее ждут (не съедает гостей, а дает им совет). Баба-Яга хранит традицию и владеет древним знанием, проявляя свою «злобную сострадательность», способность к сочувствию и самопожертвованию через проявление негативных эмоций. Но агрессивность, злобность и жестокость Бабы-Яги театрально-эмоциональны («вот изжарю тебя в печи да съем и на косточках покатаюсь», «Эй вы, слуги мои вер-

ные! Рубите незваным гостям буйны головы»): они выполняют воспитательно-назидательные функции, помогая героям сказок в их путешествиях-инициациях. Баба-Яга проявляет по отношению к другим роль воспитателя, организуя прохождение испытаний в условиях рисков и непредсказуемости. Неслучайно Ягу считают вдохновителем великих дел чужой судьбы. Но помогая другим, Баба-Яга, высвечивая интуитивность своей метафизики, являет связь с древними Богинями/Великой матерью. Так, К. П. Эстес, анализируя обучающие функции Бабы-Яги, написала: «благодаря выполнению этих заданий в женскую душу возвращается интуиция – то мудрое существо, которое повсюду ходит вместе с женщиной, глядит на все, что та видит в жизни, быстро и точно определяет истинность всего этого. А цель – любовные и доверительные отношения с этим существом, которое мы называем «мудрой женщиной», сущностью архетипа Первозданной Женщины» [6, с. 126].

Баба-Яга олицетворяет женщину, которая в своей жизни преодолела множество невзгод и трудностей, что отразилось на ее лице. Внешность Бабы-Яги является довольно отталкивающей: уродливая, костлявая, страшная старуха-волшебница. Вспомним ее сказочные описания: «на печи, на девятом кирпиче лежит Баба-Яга, костяная нога», «ноги из угла в угол, губы на грядке, а нос к потолку прирос», «сопли через порог висят, сама зубы точит», «кости у неё местами выходят наружу из-под тела» [7, с. 139, 58, 267]. На внешнюю непривлекательность указывает и этимология слова «Яга» – ужас, опасный, сердиться. Подчеркнем, что понимание красоты является непостоянным, ускользающим и эфемерным, меняющимся (довольно быстро) в зависимости от модных, современных/*со-временных* тенденций. Более того, «все на свете боится времени»: нередко увядающая красота являет свою оборотную сторону в виде уродства. Необходимо заметить, что сами русские женщины, несмотря на свою внешнюю привлекательность, следуя модным тенденциям или эпатуируя окружающих, намеренно «уродовали» свой облик. Так, Наталья Гончарова, создав моду «на черно-белые и оранжево-синие платья-рубашки», скрывающие достоинства фигуры, введя особый макияж («представительницы богемы стали выезжать в санях с лошадами, домиками и слониками, нарисованными на щеках, лбу или шее»), сама «покрывала свое лицо ультрамаринным тоном, скрывавшим естественные черты ее лица» [8, с. 17].

Возвращаясь к образу Бабы-Яги, обладающим мощной энергетикой и мистическим ореолом, необходимо заметить, что его демоничность, совмещающая в себе «мадоннские», «содомские» и «дионисийские» черты, вызывает у реципиента одновременное отвлечение и очарование (многие герои обращаются к ней ласково «Ягишна», «бабушка»). Ее образ в искусстве оказывается одним из любимых и великолепно воспетых (подчеркнем, мужчинами). Вспомним, образы Яги, ставшие предметом преклонения и даже «иконой стиля», в произведениях А. С. Пушкина, В. А. Жуковского, А. Толстого, В. Нарбута, живописных работах В. Васнецова, И. Билибина, А. Бенуа, И. Малютина, а также – непревзойденный кинематографический облик в исполнении Г. Милляра. В современном ландшафте культуры имя Яги как специфический стильный символ носят магазины, рестораны, фитнес-центры, бренды одежды, всевозможные веб-сайты и пр. Можно смело утверждать, что Баба-Яга была женщиной-музой, вдохновившая на творчество огромное количество мужчин. Согласимся в связи с этим с Н. Бердяевым, резюмировавшим следующие черты женщины, которая «должна быть произведением искусства, примером творчества Божьего, силой вдохновляющей творчество мужественное» [3, с. 21]. В одном русле с ним размышляет и А. Белый, утверждающий, что у художника обнаруживаются в творческом процессе два вида вдохновения: первое – вдохновение созерцания, женственное по своей природе, второе – вдохновение воплощения созерцаемого, активно-мужественное по своей природе. Судя по вечности образа Бабы-Яги, она вдохновляла и при созерцании, и при художественном описании, тем самым совмещая в себе женское и мужское начала. Объяснить привлекательность образа Бабы-Яги, как нам кажется, можно ее непредсказуемостью, противоречивостью и закрытостью, накладывающими на образ флер женской загадочности, нередко имеющей из-за печального жизненного опыта мрачный оттенок:

«Молчи, скрывайся и таи
И чувства, и мечты свои.
Пусть в душевной глубине
Встают и заходят они
Безмолвно, как звезды в ночи, –
Любуйся ими – и молчи.
Как сердцу высказать себя?

Другому как понять тебя?
Поймет ли он, чем ты живешь?
Мысль, изреченная, есть ложь –
Взрывая, возмутишь ключи,
Питайся ими – и молчи...» (Тютчев Ф. И.).

Зловещий модус имеют атрибуты Яги – все темное/страшное (лес, запутанные тропы, буйные ветры, дикие звери, нечисть), которое необходимо победить герою, преодолев страх. Семантика темного/страшного соотносится с миром смерти, испытание которой во время инициации проходит герой, «умирая» в одной фазе и «рождаясь» в другой. Здесь срабатывает диалектический закон бытия – «закон единства и борьбы противоположностей», согласно которому только через призму темного/негативного понимается светлое/позитивное, только через призму зла познается добро. Баба-Яга своими негативными эмоциями/поступками показывает пределы дозволенного/нравственного, обучая иницилируемых правильным поступкам и действию в жизни, особенно – в пограничной ситуации морального выбора. В связи с этим, Яга как женский архетип/Великая мать является необходимым персонажем становления личности, передавая знания и обучая мудрости жизни.

Каждый из атрибутов Бабы-Яги имеет собственное смысловое значение, дающее информацию о хозяйке и являющееся значимым в обряде инициации. Так, дремучий лес, в котором обитает Яга, олицетворяет хаос, который необходимо гармонизировать. Лес с его запутанными тропками, ведущими в неизвестном направлении, рождает не только чувство страха, но и азартное желание приключения/*при-ключе-ния*, связанное с познанием неизведанного.

Неоднозначные чувства вызывают и деревья в лесу – они пугают и одухотворяют, вызывая *благоговейный ужас*. Дело в том, что в древности деревья считались вместилищем духа, способного оказывать благоприятное/вредоносное воздействие на человека. Поэтому задача каждого, попавшего в дремучий лес Яги, понять и познать окружающий мир, расширить свой кругозор и правильно реагировать на возникающие ситуации, находя решения к ним с помощью советов Бабы-Яги, что в итоге трансформирует героя/героиню, способствуя качественному преобразованию и личностному росту.

Лес с его непредсказуемо-потаенным заставляет человека быть бдительным, готовым к различным ситуациям. Его можно считать

символом жизненного пути, который необходимо достойно пройти, сумев выстоять в драматических и даже трагических ситуациях. Переноса символизм леса на образ Бабы-Яги, можно утверждать, что он олицетворяет ее судьбу с неожиданными жизненными поворотами и множеством темных, сокрытых глубоко в бессознательном, желаний души и несбывшегося. Подобное можно обнаружить в судьбе каждой (даже великой/знаменитой) русской женщины, на долю которой в любую культурно-историческую эпоху выпадает множество испытаний.

Дом Бабы-Яги – избушка на курьих ножках, окруженная забором из костей с черепами, – стоит на границе тридесятого царства, то есть, по мнению В. Я. Проппа, на границе живого и мертвого миров. Именно это обстоятельство указывает на важную функцию Яги в обряде инициации, подразумевающем символическую смерть одной фазы (детства) и рождение другой, связанной с миром взрослых. Заметим, символ смерти присутствует и в самом облике Бабы-Яги, у которой одна нога костяная. Птичьи ноги жилища, связанные с пережитками тотемизма, указывают на подвижность дома и его пластичность («стоит избушка на курьих лапках, кругом повертывается»), благодаря которым он поворачивается в сторону пришедшего. Ввиду этого, архетип Яги дополняется новыми характеристиками, связанными с круговыми вращениями, олицетворяющими бесконечность, и ногами – символом пути, движения, что в целом может символизировать бесконечность развития. Действительно, на каждом этапе своей жизни женщина учится новому (быть хозяйкой/женой/матерью/бабушкой), проявляя смекалку и мудрость. Помимо этого, избушка на курьих ножках олицетворяет непостоянство женской души, способной повернуться в любую сторону, и ее пластичность, благодаря которой женщина может подстроиться под любого человека, смиренно/театрально исполняя приказы сильнейшего. Не стоит забывать, что избушка – это дом, выступающий символом безопасного пространства и защиты. Для человека дом как освоенное место обитания отождествляется с семьей и ее традициями, сокровищницей родовой мудрости, постоянством, а также сакральным пространством – своеобразным храмом, семейным гнездом, где можно укрыться, подумать/поведать о сокровенном, оказать гостеприимство. Но дом Ягини, стоящий на курьих ножках в мрачном месте, где кроме нее никто не обитает, символизирует неустойчивость/

нестабильность и зыбкость существования на грани жизни и смерти, предупреждая о бренности бытия.

Помимо связи с миром мертвых, у Бабы-Яги обнаруживаются символы, говорящие о ее причастности к миру небесному – вспомним ступу и помело. «Баба-Яга села в ступу и выехала со двора, пестом погоняет, помелом след замечает» [7, с. 126]. Изначально ступа и помело имели хозяйственное назначение, связанное с женскими работами: в одной перемалывали зерно в муку, посредством другой – создавали чистоту. Каждый из этих атрибутов связан с трудом, в результате чего достигаются трансформации – превращение несъедобного в съедобное, грязного в чистое. Сказочный полет в ступе с помощью помела выступает в качестве метафоры духовной работы как возможности подняться над рутинной повседневностью, сохраняя в мечтах чистоту своих помыслов. Здесь необходимо вспомнить образ Родины у русских, олицетворяющий *высокую концентрацию духовности*, поиск высшего смысла жизни и абсолютного совершенства, сопровождающегося прорывами в сферу Истины, Добра и Красоты. Возможно, именно подобные духовные порывы и пытается осуществить Баба-Яга, маскируя и скрывая от всех свои искания ужасающими/эпатажными выходками (свистом и покрикиванием).

В целом можно утверждать, что архетип Бабы-Яги объемлет собой триадность мироздания, связанную с делением мира на три части – Небо, Землю и подземный мир, что подчеркивает ее изначальную функцию Великой матери, женщины как прародительницы всего сущего и хозяйки мироздания. Это триединство в архетипе Яги проявляется и в других сочетаниях – духовное, душевное и телесное; интеллектуальное, моральное и эстетическое; чувства, мысли и поступки и др. Сама Баба-Яга и ее дом олицетворяют космос, что напрямую говорит о единстве мироздания. Здесь голова с носом, вросшим в потолок, и крыша олицетворяют небесную сферу, тело и сруб дома с печью – Землю, а ноги и подпол – подземный мир. Вросший в потолок нос символизирует мудрость и интуицию, а помещенные в ступу ноги – сексуальный аспект жизни и целенаправленное движение к цели.

Многозначность архетипа Бабы-Яги отсылает к рассуждениям В. В. Розанова. По поводу женской души он писал: «в психике женской есть то качество, что она не жестка, не тверда, не очерчена резко и ясно, а, напротив, ширится как туман, захватывает

собою неопределенно далекое; и, собственно, не знаешь, где ее границы» [9, с. 213].

В связи с вышесказанным, подчеркнем: образ Бабы-Яги можно считать архетипом, содержащим в себе повторяющуюся схему бытия русской женщины со множеством испытаний, выпадающих на ее долю. Несмотря на свою второстепенность, Яга является ключевым/ключ-евым персонажем сказок. Безусловно, Баба-Яга – плод творческого воображения, тем не менее, ее черты заимствованы у реальных женских прототипов. В силу этого, Яга как собирательный персонаж есть калька женского начала, обобщенно передающая часто повторяющиеся черты (мудрость, интуитивность, театральность, покладистость, своенравность и др.). Ее в полной мере можно назвать *героиней*, привлекающей к себе внимание на протяжении тысячелетий. Прожив непростою (потаенную от всех) жизнь и став музой творческих людей, она выступает направляющим ориентиром, совершая значимые поступки для становления личности испытуемого в обрядах инициации. Реконструировав многогранность и неоднозначность образа Бабы-Яги, можно утверждать, что она являет собой силу русской женщины, связанную с жизненным опытом, практицизмом, интуициями, творчеством и смекалкой, одиночеством в решении проблем, смелостью и отвагой. Поэтому не стоит обижаться на метафору, брошенную в адрес женщины и связанную с образом Бабы-Яги. Этим стоит гордиться: архетип Бабы-Яги как Великой матери олицетворяет высшую мудрость, благодаря которой женщине открываются законы мироздания и тайны метафизики человека.

Литература:

1. Юнг К. Г. Структура психики и архетипы / К. Г. Юнг. – М. : Академический проект, 2009.
2. Угрешич Д. Снесла Баба Яга яичко / Д. Угрешич. – М. : Эксмо, 2011.
3. Бердяев Н. А. Метафизика пола и любви / Н. А. Бердяев // Эрос и личность: Философия пола и любви. – М., 1989.
4. Флоренский П. А. Имена / П. А. Флоренский // Тайна имени. – Харьков, 1995. – Т. 1.
5. Бакунин П. А. Запоздалый голос сороковых годов: (По поводу женского вопроса) / П. А. Бакунин. – СПб. : Тип. В. Безобразова и Комп., 1881.
6. Эстес К. П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / К. П. Эстес. – М. : София, 2004.

7. Народные русские сказки А. Н. Афанасьева : в 3 т. – М. : Наука, 1984. – Т. 1.

8. Васильев А. Этюды о моде и стиле / А. Васильев. – М. : Альпина нон-фикшн, 2014.

9. Розанов В. В. Люди лунного света: Метафизика христианства / В. В. Розанов. – М. : Эксмо, 1998.

Яковлева О. Л. І це все про неї...

Баба-Яга, що уособлює долю російської жінки, несе в собі величезну енергійну силу і міць, що задає багатоплановість і непередбачуваність модусу її життя. Незважаючи на свою другорядність, Баба-Яга несе велику відповідальність за щасливі долі героїв, що проходять за її участі обряд ініціації. Саме ця казкова героїня своїми емоціями, діями і вчинками показує суперечливість і спонтанність жіночої натури, вміщуючи в себе різні стереотипи характеру (люблячої жінки, жінки-демона і жінки-героїні). Пов'язана з Великою Матір'ю, Баба-Яга є «осколком» матриархальних, патріархальних, шаманських, анімістичних і тотемістичних уявлень найдавнішого світобачення. Все це робить архетипний образ не тільки складними, але водночас досить вуальованими, зважаючи на те, що в казкових історіях, які дійшли до нас, Баба-Яга показана старою.

Ключові слова: архетип, Баба-Яга, ініціація, інтуїція, життєвий шлях, ліс, хатинка на курячих ніжках, ступа і помело.

Yakovleva E. L. It's all about her...

Baba Yaga, a symbol of the fate of the Russian woman carries a huge energetic strength and power that sets the diversity and unpredictability of the mode of her life. Despite its minor, Baba Yaga is a great responsibility for the fate of the characters happy passing with its participation initiation rite. It is this fabulous character emotions, actions and deeds shows inconsistency and spontaneity of female nature, fitted into various stereotypes character (loving female demon and female heroine). Associated with the Great Mother, Baba Yaga is a «splinter» matriarchal, patriarchal, shamanic, animistic and totemic representations of the ancient world view. All this makes the archetypal image of not only complex, but at the same time enough to veil, in view of the fact that in the extant fairy tales Baba Yaga is a old woman.

Keywords: archetype, Baba Yaga, initiation, intuition, way of life, forest, hut on chicken legs, stupa and pomelo.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бежук Ольга Миколаївна – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України та економічної теорії Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, м. Львів.

Власова Тетяна Іванівна – докторка філософських наук, професорка, завідувачка кафедри філології та перекладу Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, м. Дніпропетровськ.

Власова Ольга Петрівна – кандидатка філософських наук, доцентка кафедри філософії і соціології Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, м. Дніпропетровськ.

Воровка Маргарита Іванівна – кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь.

Грабовська Ірина Миколаївна – кандидатка філософських наук, старша наукова співробітниця Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, керівниця наукової групи, м. Київ.

Докіна Світлана Андріївна – аспірантка Інституту історії академії наук Молдови, м. Кишинів, Республіка Молдова.

Жаркова Роксолана Євгеніївна – кандидатка філологічних наук, асистентка кафедри початкової та дошкільної освіти факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів.

Ємельяненко Євгенія Олегівна – кандидатка філософських наук, доцентка кафедри філософії Запорізького національного технічного університету, докторантка Національного інституту стратегічних досліджень, м. Запоріжжя.

Заболотна Лілія Павлівна – докторка історичних наук, доцентка, провідна наукова співробітниця Інституту історії академії наук Молдови, м. Кишинів, Республіка Молдова.

Залсток Наталія Валеріївна – аспірантка кафедри всесвітньої історії Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ.

Зімарьова Юлія Вікторівна – аспірантка кафедри філології та перекладу Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, м. Дніпропетровськ.

Максшина Юлія Вікторівна – старша викладачка кафедри соціально-гуманітарних наук Дніпропетровського національного інституту фізичної культури та спорту, м. Дніпропетровськ.

Ковальчук Юлія Василівна – аспірантка кафедри історії філософії Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів.

Крупка Мирослава Анатоліївна – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне.

Марценюк Тамара Олегівна – кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія», м. Київ.

Мельник Лариса Вікторівна – викладачка фортепіано Луцького педагогічного коледжу, м. Луцьк.

Ніколаєнко Ольга Олександрівна – кандидатка історичних наук, докторантка кафедри історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків.

Новик Тетяна Олегівна – бакалавриня соціології, студентка магістерської програми із соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія», м. Київ.

Оліферук Марія Іванівна – магістрантка групи ПЦБ-51 факультету будівництва та дизайну Луцького національного технічного університету, м. Луцьк.

Онщенко Оксана Володимирівна – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри гуманітарних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. К. Д. Ушинського, м. Чернігів.

Петручення Ганна Григорівна – магістрантка, старша викладачка кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь.

Погорілко Марія Ярославівна – аспірантка Українського католицького університету, м. Львів.

Сушик Ірина Вікторівна – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства Луцького національного технічного університету, м. Луцьк.

Цимбал Тетяна Володимирівна – докторка філософських наук, доцентка, професорка кафедри філософії і соціальних наук Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет», м. Кривий Ріг.

Яковлєва Олена Людвигівна – докторка філософських наук, кандидатка культурології, доцентка, зав. кафедри філософії, професорка Інституту економіки, управління і права, м. Казань, РФ.

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

Кафедра культурології та філософії і лабораторія гендерних досліджень Національного університету «Острозька академія» постійно проводять набір статей до наукового збірника **Наукові записки Національного університету «Острозька академія»**.
Серія: Гендерні дослідження.

До збірника приймаються статті, які присвячені проблемам:
філософії статі;
культурології статі;
статі в історії та традиційній культурі;
статі в літературній творчості;
мас-медіа і статі.

Статті, які подаються на розгляд редколегії, повинні бути написані українською, російською або англійською мовою, ретельно відредаговані та оформлені відповідно до вимог.

Статті, у яких недотримано технічних та мовних вимог, не розглядатимуться!

Відповідальність за правильність цитувань і наведені дані несуть автори. Редколегія не вступає в дискусії стосовно змісту надісланих статей. Редколегія зберігає за собою право відхиляти статті, які не відповідають вимогам або проблематиці збірника.

На електронну адресу редколегії збірника **maria.petrushkevych@ukr.net** потрібно надіслати:

1. Електронну версію статті, оформлену згідно із вимогами (див. нижче).

2. Відомості про автора, що містять: прізвище, ім'я, по-батькові, вчене звання, вчену ступінь, посаду, назву установи, поштову адресу, телефон та електронну адресу.

Вимоги до статей:

Матеріал потрібно підготувати у форматі MS Word, розмір сторінки A4 (всі поля – 2 см.), міжрядковий інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, 14 кегль.

Абзацний відступ ставити автоматично 1,25 см. (Увага: не допускається створення абзаців за допомогою пробілів чи клавіші Tab).

Текст вирівнюється по ширині.

У тексті необхідно розрізняти тире і дефіс. (Увага: не допускається їх взаємна заміна).

У статті потрібно використовувати лапки «». Використовуйте їх для цитат, назв творів тощо. Для внутрішньоцитатного виділення використовуйте лапки «».

Посилання давати за зразком [2, с. 45].

На першій сторінці зверху зліва розміщується УДК, наступний рядок (вирівнювання справа): ім'я та прізвище автора, після цього наступний рядок – великими літерами назва статті (вирівнювання по центру). З наступного рядка – анотації та ключові слова українською та російською мовами (приблизно 5–7 рядків). На початку російської анотації необхідно подати переклад прізвища автора, ініціали та назву статті.

Список літератури потрібно оформити згідно із вимогами ДАК України.

Крім того, до кожної статті повинна бути долучена розширена анотація англійською мовою. Вимоги: обсяг анотації до 1 стор. (приблизно 2 000 символів із пробілами). Шрифт Times New Roman, розмір 14, міжрядковий інтервал 1,5. На початку анотації потрібно вказати англійською мовою прізвище, ініціали автора та назву статті. У кінці – 5–6 ключових слів.

За детальнішою інформацією звертатися до: Петрушкевич Марії Стефанівни – тел. 0979454416.

ЗМІСТ

Ольга БежукОЛЬГА ТА ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ: ВЗАЄМОЗУМОВЛЕНІСТЬ
ФЕМІННОГО ТА МАСКУЛІННОГО 3**Татьяна Власова**КРИЗИС ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В НАРРАТИВАХ
И ДИСКУРСАХ ПОСТМОДЕРНА 10**Ольга Власова, Юлия Макешина**ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СУЩНОСТИ МАТЕРИ В ТЕОРИИ
АРХЕТИПОВ К.-Г. ЮНГА 19**Маргарита Воровка, Анна Петрученя**ГЕНДЕРНЫЙ СОСТАВ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ
УКРАИНЫ КАК ЭЛЕМЕНТ СКРЫТОГО УЧЕБНОГО ПЛАНА
ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ 27**Ірина Грабовська**ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНИХ ФІЛОСОФСЬКИХ
ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ 38**Светлана Докина**БОЛГАРСКАЯ СЕМЬЯ БЕССАРАБИИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ
ГЕНДЕРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ (СЕР. XIX – НАЧ. XX В.) 47**Євгенія Ємельяненко**ГЕНДЕРНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ:
ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА 55**Роксолана Жаркова**САМА СОБІ ГЛИНА: ПРОЕКТ САМОТВОРЕННЯ
У ЖІНОЧОМУ ПИСЬМІ (ПОВІСТЬ «ХРИЗАНТЕМИ»
УЛЯНИ КРАВЧЕНКО У КОНТЕКСТІ ФЕМІНІСТИЧНОЇ КРИТИКИ
І ФЕМІНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ) 65**Лилия Заболотная***ИСТОРИЯ ЖЕНЩИН И НОВАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ*
В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКЕ МОЛДОВЫ 78**Наталія Залєток**ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ НАДАННЯ ЖІНКАМ ВИБОРЧИХ
ПРАВ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ
(1905–1913 РР.) 85

Юлия Зимарёва ИДЕНТИЧНОСТЬ ЖЕНЩИНЫ В СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ РЕАЛИЯХ И НАРРАТИВАХ НАЧАЛА XXI ВЕКА	96
Юлія Ковальчук ФЕНОМЕН ЛЮБОВИ У ФІЛОСОФІЇ СТАТІ МИКОЛИ БЕРДЯЄВА	104
Мирослава Крупка ГЕНДЕРНІ СТРАТЕГІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ВІКУ: КОРЕКЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ	115
Тамара Марценюк, Тетяна Новик ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ МОДИ: КОНСТРУЮВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ОДЯГУ	124
Лариса Мельник ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АНАЛІЗУ МУЗИЧНОГО ЖИТТЯ	142
Ольга Ніколаєнко IDEAL KOBIEȚY POLSKIEJ: ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ У ПОЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ НАПРИКІНЦІ XIX СТ.	150
Оксана Оніщенко ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У КОНТЕКСТІ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917 РОКУ	157
Марія Погорілко РОЛЬ ЖІНКИ В МЛИНАРСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ЛЬВОВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. У СВІТЛІ ДОГОВОРІВ ОРЕНДИ МЛИНІВ	170
Ірина Сушик, Марія Оліферук КАТЕРИНА БІЛОКУР: ДРАМАТИЗМ ЖІНОЧОЇ ДОЛІ ТА ВІДДАНІСТЬ МИСТЕЦТВУ	178
Тетяна Цимбал ЕВОЛЮЦІЯ ФЕМІНІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ ВІЙНИ: ВІД АНТИМІЛІТАРИЗМУ ДО ЕТИКИ ПІКЛУВАННЯ	187
Елена Яковлева И ЭТО ВСЕ О НЕЙ...	194
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	205
ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ	208

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

СЕРІЯ «ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ»

Збірник наукових праць

Випуск 1

Головний редактор *Ігор Пасічник*

Відповідальний за випуск *Марія Петрушкевич*

Технічний редактор *Роман Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Коректор *Світлана Федорчук*

*За достовірність поданих фактичних даних, цитат,
власних імен, географічних назв та інших відомостей
відповідають автори.*

Формат 42х30/4. Ум. друк. арк. 11,4. Наклад 100 пр. Зам. № 23–15
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman»

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свинарчук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.